

286

Onderzoek en beleid

Arbeidsmigratie naar Nederland

De invloed van gender en gezin

**L.J.J. Wijkhuijs
R.P.W. Jennissen**

[logo BJu]

[nieuwe logo WODC]

Dit rapport verschijnt eind september 2010 in de WODC-reeks Onderzoek en beleid.

Deze uitgave betekent niet dat de inhoud ervan het standpunt van de Minister van Justitie weergeeft.

Voorwoord

De arbeidsmigratie naar Nederland bestond ook de afgelopen jaren voor het grootste deel uit mannen; een derde van de arbeidsmigranten was vrouw. Zit dit in de aard van het beestje, of is ook het arbeidsmigratiebeleid van invloed op de seksesamenstelling van de instroom?

Voor de beantwoording van die vraag zijn twee factoren onderzocht die een rol zouden kunnen spelen. Deze zijn gedestilleerd uit wetenschappelijke literatuur over verschillen tussen mannen en vrouwen. Uit de *doing gender* theorie is de hypothese af te leiden dat het genderpatroon op de arbeidsmarkt (in Nederland en/of in de landen van herkomst) van invloed kan zijn op het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten. De *new economics of labour migration* benadert arbeidsmigratie vanuit de sociale context, onder meer het gezin van de arbeidsmigrant. Aan de hand van dit perspectief is de veronderstelling geformuleerd, dat het aandeel vrouwen in de arbeidsmigratie naar Nederland wordt beperkt, door het voorbehoud dat de Nederlandse overheid maakt bij het recht van de partner van een arbeidsmigrant die niet uit de Europese Unie afkomstig is, om in Nederland te werken.

Beide hypothesen zijn getoetst met gebruikmaking van gegevens uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het resultaat van de exercitie toont de samenhang tussen gender- en familiegerelateerde aspecten van arbeidsmigratie, waarop het Nederlandse beleid van geringe invloed lijkt. Daarnaast behandelt het rapport, aan de hand van beschrijvende en multivariate analyses, de verblijfsduur van recente arbeidsmigranten, in relatie tot de overkomst van gezinsleden, en hun economische integratie. Ook wordt beschreven welke mogelijke, toekomstige ontwikkelingen in de arbeidsmigratie naar Nederland te verwachten zijn.

Het onderzoek werd begeleid door een commissie bestaande uit prof. dr. Joop Schippers (voorzitter), dr. Tesseltje de Lange, dr. Theo Veld, drs. Kees Terwan en drs. Jan Verboom. Mede namens de auteurs wil ik de voorzitter en leden van de begeleidingscommissie bedanken voor hun deskundig commentaar. Ook wil ik namens de auteurs onder andere Roberto Aidala, mr. Elise Beenackers, Ellen Dingemans en Robin Mulder MSc bedanken voor hun bijdrage aan de totstandkoming van dit rapport.

Prof. dr. Frans Leeuw

Directeur WODC

Inhoud

Afkortingen	8
Samenvatting	10
1 Inleiding	16
1.1 Aanleiding en doel van het onderzoek	16
1.2 Arbeidsmigratie naar Nederland 1929 t/m 2009	17
1.3 Voorwaarden voor toelating en verblijf van arbeidsmigranten en hun gezinsleden	23
1.3.1 Arbeidsmigranten uit EU en EVA-landen en hun gezinsleden	23
1.3.2 Arbeidsmigranten uit derde landen en hun gezinsleden	25
1.4 Vraagstelling en onderzoeksopzet	28
1.5 Opbouw van dit rapport	30
Deel 1 Arbeidsmigranten: mannen versus vrouwen	32
2 Seksespecifieke factoren in arbeidsmigratie: theoretische overwegingen	34
2.1 ‘Doing gender’	34
2.2 Economische benaderingen van migratie en de rol van beleid	37
2.3 Overige overwegingen	39
2.4 Samenvattende conclusie	41
3 Vrouwelijke arbeidsmigranten in Nederland	44
3.1 Seksespecifieke instroom van arbeidsmigranten in Nederland 2000 t/m 2007	44
3.1.1 Arbeidsmigranten uit EU en EVA-landen	45
3.1.2 Arbeidsmigranten uit derde landen	46
3.1.3 Een tussenbalans	47
3.1.4 Arbeidsmigratie van vrouwen naar Canada, Denemarken en Zweden	48
3.1.5 Samenvatting	49
3.2 Arbeidsparticipatie van vrouwen op de Nederlandse arbeidsmarkt	50
3.3 Vrouwelijke arbeidsmigranten op de Nederlandse arbeidsmarkt	51
3.3.1 Onderzoekspopulatie	51
3.3.2 Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn	52
3.3.3 Zakelijke dienstverlening en IT	53
3.3.4 Delfstoffen, industrie, energie en bouw	54
3.3.5 Landbouw, bosbouw en visserij	56
3.3.6 Overige sectoren	56
3.3.7 Conclusie	58
3.4 Participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt in landen van herkomst en seksespecifieke arbeidsmigratie	58
3.4.1 EU en EVA-landen	59
3.4.2 Derde landen	61
3.4.3 Conclusie	65
3.5 Samenvatting	66
4 De rechten van gezinsleden en de seksespecifieke instroom van arbeidsmigranten	70
4.1 Onderscheid in het arbeidsmigratiebeleid	70
4.2 TWV-plichtige arbeidsmigranten en kennismigranten uit derde landen	71
4.3 Arbeidsmigranten met en zonder gezinsleden	73
4.4 Conclusie	77

Deel 2	Gezinsleden, verblijfsduur en economische integratie van recente arbeidsmigranten	80
5	Verbanden tussen arbeidsmigratie en gezinsmigratie	82
5.1	Gezinsmigratie volgend op recente arbeidsmigratie	82
5.1.1	De onderzoekspopulatie	82
5.1.2	Het aantal gezinsmigranten per arbeidsmigrant	84
5.1.3	De timing van gezinsmigratie na arbeidsmigratie	85
5.2	Vertrek uit Nederland van recente arbeidsimmigranten met en zonder gezin	86
5.2.1	Beschrijvende analyse	86
5.2.2	Multivariate analyse	88
5.3	Mogelijke toekomstige ontwikkelingen in arbeidsmigratie en de daarmee gepaard gaande gezinsmigratie	92
5.3.1	Arbeidsmigratie van hoogopgeleiden	92
5.3.2	Arbeidsmigratie van laagopgeleiden	93
5.4	Samenvattende conclusie	96
6	De economische integratie van recente arbeidsmigranten en de gezinsmigranten die hen zijn gevolgd	98
6.1	Economische integratie	98
6.2	Immigratiecohort 2000 in de tijd gevolgd	99
6.3	Multivariate analyse	102
6.4	Conclusie	105
	Conclusies	108
7	De belangrijkste bevindingen op een rij	110
7.1	Mogelijke redenen voor het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten	110
7.1	Arbeidsmigratie in relatie tot gezinsmigratie	113
7.2	De economische integratie van recente arbeidsmigranten	114
	Summary	116
	Literatuur	122
Bijlage 1	Samenstelling begeleidingscommissie	130
Bijlage 2	Migratie naar Nederland: migratiemotieven en het aandeel vrouwen	132
Bijlage 3	Arbeidsmigranten naar regio van herkomst en sekse, 2000 t/m 2007	134
Bijlage 4	Arbeidsmigranten naar land van herkomst en sekse, 2000 t/m 2007	136
Bijlage 5	Instream arbeidsmigranten in Canada, Denemarken en Zweden	140
Bijlage 6	Mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten naar arbeidsmarktsector en regio van herkomst	142
Bijlage 7	Gezinsmigranten van arbeidsmigranten	144

Afkortingen

ACVZ	Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken
APS-bedrijven	Advanced Producer Service bedrijven
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CPB	Cultureel Planbureau
CRV	Centraal Register Vreemdelingen
CWI	Centrum voor Werk en Inkomen
EEG	Europese Economische Gemeenschap
EER	Europese Economische Ruimte: de landen die tot de EU behoren en IJsland, Liechtenstein en Noorwegen.
EG	Europese Gemeenschap
EU	Europese Unie
EU-16	De zestien lidstaten van de Europese Unie waarmee – in relatie tot Nederland – sinds 1 mei 2004 (of eerder) een vrij verkeer van werknemers van toepassing is: België, Denemarken, Duitsland, Cyprus, Finland, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Italië, Luxemburg, Malta, Oostenrijk, Portugal, Spanje, Verenigd Koninkrijk en Zweden.
EVA	Europese Vrijhandelsassociatie: IJsland, Liechtenstein, Noorwegen en Zwitserland
GBA	Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens
GGDC	Groningen Growth and Development Centre
ILO	International Labour Organisation
IND	Immigratie- en Naturalisatiedienst
KM-regeling	Kennismigrantenregeling
MOE-landen	Midden- en Oost-Europese landen die behoren tot de EU
MOE-8	De acht Midden- en Oost-Europese landen die per 1 mei 2004 tot de Europese Unie zijn toegetreden (Estland, Letland, Litouwen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije, Slovenië en Polen), maar waarmee in relatie tot Nederland op dat moment (tot 1 mei 2007) geen vrij verkeer van werknemers bestond.
MVV	Machtiging tot voorlopig verblijf
OCW	Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Pb. EU	Publicatieblad van de Europese Unie
SBI	Standaard bedrijfsindeling
SCP	Sociaal en Cultureel Planbureau
SSB	Sociaal Statistisch Bestand
Stb	Staatsblad
Stc	Staatscourant
TK	Tweede Kamer
Trb	Traktatenblad
TWV	Tewerkstellingsvergunning
UWV	Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen
Vb 2000	Vreemdelingenbesluit 2000
Vc 2000	Vreemdelingencirculaire 2000
Vw 2000	Vreemdelingenwet 2000
Wabw	Wet arbeid buitenlandse werknemers
Wav	Wet arbeid vreemdelingen
WODC	Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum
WRR	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid

Samenvatting

In de notitie 'Naar een modern migratiebeleid' (2006) van het tweede kabinet-Balkenende is een aanzet gegeven tot herziening van het reguliere migratiebeleid. De belangrijkste wijzigingen die in deze notitie worden voorgesteld, hebben vooral betrekking op de uitgangspunten en de handhaving van het beleid, en niet zozeer op de toelatingsgronden voor reguliere migranten. Zo wordt als aanvulling op de restrictieve toelating van laaggeschoolde arbeidsmigranten, een meer uitnodigend beleid ten aanzien van kennis- en hoogwaardige arbeidsmigranten voorgesteld. De toelating van kennismigranten vindt al sinds oktober 2004 op grond van de zogenoemde Kennismigrantenregeling plaats, die een versnelde toelatingsprocedure biedt voor hoogopgeleide arbeidsmigranten. Nieuw in de kabinetsnotitie is evenwel het voorstel dat werkgevers van kennismigranten bij de handhaving van het beleid een grotere verantwoordelijkheid krijgen toebedeeld.

Bij de parlementaire behandeling van de kabinetsnotitie is in de Tweede Kamer de vraag gesteld of in de vormgeving van het beleid niet voorbij is gegaan aan een mogelijke *gender-bias* in het arbeidsmigratiebeleid en aan de relatie tussen arbeids- en gezinsmigratie. Daarop is aan de Tweede Kamer toegezegd hiernaar een onderzoek te laten verrichten. In dit onderzoek stonden de volgende vragen centraal:

- 1 Welke redenen zijn te geven voor het feit dat meer mannelijke dan vrouwelijke arbeidsmigranten naar Nederland komen?
- 2 In welke mate leidt recente arbeidsmigratie tot gezinsmigratie, en in hoeverre draagt deze gezinsmigratie ertoe bij dat arbeidsmigranten langer in Nederland blijven?
- 3 Hoe is het gesteld met de economische integratie van recente arbeidsmigranten en hun gezinsleden?

Geraadpleegde bronnen

Voor de beantwoording van bovenstaande vragen zijn verschillende bronnen gebruikt. Ten eerste is de instroom van arbeidsmigranten in kaart gebracht op basis van migratiegegevens van het CBS over de jaren 2000 tot en met 2007. Daarnaast is op basis van gegevens van respectievelijk de IND en het UWV nagegaan in hoeverre arbeidsmigranten uit derde landen in de jaren 2005 tot en met 2008 via hetzij de Kennismigrantenregeling, hetzij de TWV procedure, naar Nederland zijn gekomen. Verder is de gezinsmigratie volgend op de overkomst van recente arbeidsmigranten en de participatie van de arbeidsmigranten en hun gezinsleden op de Nederlandse arbeidsmarkt in kaart gebracht op basis van gegevens uit het SSB van het CBS over de jaren 2000 tot en met 2006.

Seksespecifieke instroom van arbeidsmigranten in Nederland

In het eerste deel van dit rapport wordt de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten vergeleken met die van mannelijke arbeidsmigranten. Uit de migratiegegevens van het CBS blijkt dat in de jaren 2000 tot en met 2007 uit vrijwel alle herkomstlanden *minder* vrouwelijke dan mannelijke arbeidsmigranten naar Nederland kwamen. Gemiddeld was een derde van alle arbeidsmigranten die naar Nederland kwamen vrouw. Onder arbeidsmigranten uit de EU en EVA-landen, waar in 2007 bijna driekwart van de arbeidsmigranten uit afkomstig was, was het aandeel vrouwen groter dan onder arbeidsmigranten uit derde landen, namelijk gemiddeld 36% versus 26%.

Uit een vergelijking van de instroomgegevens met die van enkele andere westerse landen blijkt dat het aandeel vrouwen in de arbeidsmigranteninstroom naar Nederland, in de periode 2000 tot en met 2007, over het geheel genomen iets groter was dan in Canada, Denemarken en Zweden, al zijn daarbij wel enkele opmerkingen te plaatsen. Zo worden in de instroomgegevens van Denemarken en Zweden arbeidsmigranten uit de *Nordic countries* (Denemarken, Finland, IJsland, Noorwegen en Zweden) niet meegenomen, terwijl daarvan waarschijnlijk een relatief aanzienlijk deel vrouw is, waardoor het gemiddelde aandeel vrouwen in de arbeidsmigranteninstroom in deze landen nagenoeg gelijk of iets groter zal zijn dan het aandeel

vrouwen in de arbeidsmigratie naar Nederland. In de instroomgegevens van Canada zijn enerzijds ook de zogenoemde *live-in caregivers* inbegrepen; een toelatingsgrond waaronder merendeels vrouwelijke arbeidsmigranten worden toegelaten, en die in Nederland niet bestaat. Anderzijds is de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in Canada vanaf 2002 consequent licht toegenomen, wat waarschijnlijk komt doordat sindsdien aandacht wordt geschonken aan het ondervangen van seksegerelateerde aspecten in het immigratiebeleid.

Mogelijke redenen voor het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten

Aan de hand van een inventarisatie van wetenschappelijke literatuur over mogelijke oorzaken van verschillen in de sociale positie en het migratiegedrag van mannen en vrouwen, worden in dit onderzoek de volgende factoren belicht die redenen zouden kunnen zijn voor het feit dat naar Nederland minder vrouwelijke dan mannelijke arbeidsmigranten komen:

- 4 het genderpatroon op hetzij de Nederlandse arbeidsmarkt, hetzij de arbeidsmarkten in de landen van herkomst, en;
- 5 de rechten die gezinsleden van arbeidsmigranten in Nederland genieten (in het bijzonder het recht om te werken).

Genderpatronen

In het onderzoek is op basis van gegevens uit het SSB in kaart gebracht in welke sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt de arbeidsmigranten werkzaam waren die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland migreerden. De analyse had betrekking op in totaal 70.464 arbeidsmigranten, waarvan 31% vrouw was. Het aandeel vrouwelijke (ten opzichte van het aandeel mannelijke) arbeidsmigranten was het grootst in de sector 'Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn' (46%) en het kleinst in sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw' (18%). In de 'Landbouw, bosbouw en visserij', 'Zakelijke dienstverlening en IT' en in de 'overige' sectoren lag het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten rond het gemiddelde van 31%. De man/vrouw-verhouding onder arbeidsmigranten is vervolgens per arbeidsmarktsector vergeleken met de man/vrouw-verhouding onder werknemers. Daaruit bleek dat het aandeel vrouwelijke werknemers dat in een arbeidsmarktsector werkzaam is in zekere zin een maatstaf vormt voor het maximale aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten. In geen van de sectoren was namelijk het gemiddelde aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten groter dan het aandeel vrouwelijke werknemers. Alleen in de 'Landbouw, bosbouw en visserij' en in de sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw' was het gemiddelde aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten gelijk aan het aandeel vrouwelijke werknemers.

Het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de genoemde arbeidsmarktsectoren verschilde evenwel al naargelang de regio en het land van herkomst. Het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen was bijvoorbeeld in alle sectoren groter dan het gemiddelde aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de betreffende arbeidsmarktsectoren, terwijl onder arbeidsmigranten uit derde landen het aandeel vrouwen kleiner was dan gemiddeld. Bij de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten speelt dan ook zeer waarschijnlijk, behalve het genderpatroon op de Nederlandse arbeidsmarkt, ook het genderpatroon op de arbeidsmarkt in de landen van herkomst een rol.

In het onderzoek wordt het genderpatroon op de arbeidsmarkt in acht herkomstlanden beschreven, te weten: Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Polen, de Verenigde Staten, Japan, China en India. Daaruit volgt dat in de onderzochte Aziatische herkomstlanden (Japan, China en India) vrouwen veelal laaggekwalificeerde arbeid verrichten, terwijl mannen de hogere en beter betaalde functies vervullen. In die landen wordt het ongebruikelijk gevonden dat vrouwen zich persoonlijk ontwikkelen en een carrière nastreven; van hen wordt in de eerste plaats verwacht zorg te dragen voor het huishouden en de opvoeding van kinderen. Het is daarom niet verwonderlijk dat onder arbeidsmigranten uit bijvoorbeeld India en Japan het aandeel vrouwen relatief klein bleek te zijn. Om als arbeidsmigrant naar Nederland te komen, geldt voor personen uit derde landen immers als voorwaarde dat men een bepaald inkomen verdient en/of werkzaam is in de wetenschap (Kennismigrantenregeling), of dat voor de betreffende functie geen arbeidsaanbod uit de EU-landen beschikbaar is (TWV-procedure). Gegeven de sociaal-maatschappelijke positie van vrouwen in genoemde Aziatische landen

zullen zij minder snel dan mannen uit het betreffende herkomstland aan één van deze voorwaarden kunnen voldoen. In andere, voornamelijk westerse landen daarentegen komt de arbeidsmarktpositie van vrouwen juist grotendeels overeen met die in Nederland. Zo hebben in Duitsland, Frankrijk en de Verenigde Staten vrouwen in vergelijkbare mate als mannen een (hogere) opleiding genoten en is in deze landen de arbeidsparticipatie van vrouwen zelfs iets hoger dan in Nederland. Vrouwelijke arbeidsmigranten uit deze landen voldoen daardoor eerder dan vrouwen uit de onderzochte Aziatische landen aan de kwalificaties die voor toelating als arbeidsmigrant in Nederland nodig zijn. Onder arbeidsmigranten uit de Verenigde Staten was evenwel in alle sectoren het aandeel vrouwen kleiner dan onder arbeidsmigranten uit Duitsland en Frankrijk. Dit doet vermoeden dat naast genderpatronen op de arbeidsmarkt ook de rechten van gezinsleden van arbeidsmigranten van invloed zijn op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten.

De rechten van gezinsleden van arbeidsmigranten

Een factor die eveneens van invloed zou kunnen zijn op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten is het arbeidsmigratiebeleid en, meer specifiek, de voorwaarde die de Nederlandse overheid stelt aan het recht van de partner van een TWV-plichtige arbeidsmigrant om in Nederland te werken. Wil de partner van een TWV-plichtige arbeidsmigrant in Nederland werken dan dient de werkgever over een door het UWV Werkbedrijf afgegeven TWV te beschikken. Deze voorwaarde zou vooral (de partner van) potentiële vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen ervan kunnen weerhouden om te migreren, aangezien vrouwen, vaker dan mannen, een partner hebben die het niet mogen verrichten van arbeid in het land van bestemming als een belangrijke belemmering ziet om mee te migreren. Het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten die geen TWV nodig hebben zou daarom wel eens groter kunnen zijn dan onder TWV-plichtige arbeidsmigranten, omdat van de vrouwelijke arbeidsmigranten uit niet-TWV-plichtige landen een groter deel met gezin naar Nederland is gekomen dan van de vrouwelijke arbeidsmigranten uit TWV-plichtige landen.

Om deze veronderstelling te toetsen zijn de arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland kwamen op basis van hun nationaliteit ingedeeld naar regio van herkomst: EU-16 en EVA-landen, MOE-landen en derde landen. Op arbeidsmigranten uit de drie regio's en hun gezinsleden waren in de jaren 2000 tot en met 2005 andere regels van toepassing wat betreft respectievelijk het recht op gezinshereniging en het recht om in Nederland te werken. Het onderscheid dat in het arbeidsmigratiebeleid tussen de regio's van herkomst werd (en wordt) gemaakt, bleek tot uiting te komen in de mate waarin vrouwelijke arbeidsmigranten met hun gezin naar Nederland kwamen. Uit het onderzoek komt naar voren dat onder arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen niet alleen het aandeel vrouwen groter was dan onder arbeidsmigranten uit derde landen; ook bleek onder arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen het aandeel vrouwen dat met gezin naar Nederland migreerde groter dan onder arbeidsmigranten uit derde landen. Aldus lijkt de voorwaarde die in het arbeidsmigratiebeleid wordt verbonden aan de tewerkstelling van de partner van TWV-plichtige arbeidsmigranten in zekere mate de instroom van vooral vrouwelijke TWV-plichtige arbeidsmigranten uit derde landen te beperken. Bij arbeidsmigranten uit de MOE-landen die in de periode 2000 tot en met 2005 eveneens nog veelal via de TWV-procedure naar Nederland kwamen, had de daaraan gerelateerde beperking voor de partner van de arbeidsmigrant echter geen zichtbaar effect op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten. Waarschijnlijk heeft in dit geval het voorkeursbeleid, dat in die periode op arbeidsmigranten uit de MOE-8 landen van toepassing was (en inhield dat voor bepaalde sectoren de arbeidsmarkttoets buiten beschouwing werd gelaten), er aan bijgedragen dat uit de MOE-landen een relatief groot aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten met hun eveneens TWV-plichtige partner (en eventuele kinderen) de overkomst naar Nederland ondernam.

Daarnaast werd verondersteld, dat vanwege de beperking die de partner van een TWV-plichtige arbeidsmigrant ondervindt in het recht om in Nederland te werken, vrouwelijke arbeidsmigranten (in vergelijking met mannelijke arbeidsmigranten) uit derde landen vaker gebruik zouden maken van de Kennismigrantenregeling dan van de TWV-procedure. Uit cijfers van de IND en het UWV Werkbedrijf over de jaren 2005 tot en met 2008 (betreffende het aantal

verleende verblijfsvergunningen aan kennismigranten en het aantal geldig geworden TWV's met een geldigheidsduur langer dan 24 weken) bleek evenwel dat de vrouwelijke arbeidsmigranten in dezelfde mate als mannelijke arbeidsmigranten uit derde landen van de Kennismigrantenregeling gebruikmaakten.

Arbeidsmigratie in relatie tot gezinsmigratie

In het onderzoek is de rol van gezinsmigratie niet alleen in verband gebracht met de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten, ook is nagegaan in welke mate recente arbeidsmigratie tot gezinsmigratie heeft geleid en in hoeverre deze gezinsmigratie ertoe heeft bijgedragen dat arbeidsmigranten langer in Nederland blijven. Op onder andere deze vraag wordt in het tweede deel van het rapport ingegaan. Voor de arbeidsmigranten die in 2000 en 2001 naar Nederland kwamen ($n = 31.202$) is nagegaan hoeveel gezinsmigranten zich vanaf het jaar 2000 tot en met 2006 bij hen hebben gevoegd. Over het geheel genomen was de gezinsmigratie volgend op de overkomst van de onderzochte groep arbeidsmigranten beperkt, al is daarbij opgemerkt dat het aantal geregistreerde gezinsmigranten van arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen onrealistisch klein bleek. Het merendeel van de gezinsmigranten voegde zich binnen twee jaar bij de arbeidsmigrant. Zij arriveerden in hetzelfde jaar als de arbeidsmigrant of een jaar later. Het gemiddelde aantal gezinsmigranten dat zich voegde bij een arbeidsmigrant met de nationaliteit van een MOE-land was in die jaren relatief laag (0,45) en kleiner dan het gemiddelde aantal gezinsmigranten van arbeidsmigranten uit derde landen (0,75). Echter, op de overkomst van arbeidsmigranten met de Poolse nationaliteit volgden wel iets meer gezinsmigranten, namelijk gemiddeld 0,66. Daarmee was de volgmigratie van gezinsleden van Poolse arbeidsmigranten groter dan de gezinsmigratie volgend op de overkomst van arbeidsmigranten met de Chinese (0,65) en Indiase (0,55) nationaliteit. Alleen bij Japanse arbeidsmigranten voegde zich binnen vijf jaar na binnenkomst gemiddeld meer dan één gezinsmigrant.

Om na te gaan of de overkomst van gezinsleden de verblijfsduur van arbeidsmigranten beïnvloedt, is de groep arbeidsmigranten die in het jaar 2000 naar Nederland kwam in de tijd (tot en met 2006) gevolgd. Daaruit kwam naar voren dat arbeidsmigranten die zonder gezin in Nederland verbleven een relatief grotere kans hadden om Nederland weer te verlaten dan arbeidsmigranten die met hun gezin in Nederland woonden. De emigratiekans was het hoogst voor arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen die zonder gezin in Nederland verbleven. Voor arbeidsmigranten zonder gezin uit TWV-plichtige landen, waartoe in die tijd ook de MOE-landen werden gerekend, was de emigratiekans iets kleiner, maar wel aanzienlijk groter dan voor arbeidsmigranten die met gezin in Nederland verbleven. Wat deze laatste groep betreft woonde ongeveer de helft van de arbeidsmigranten uit een EU-16 of EVA-land die met hun gezin naar Nederland kwam na zes jaar nog in Nederland. Hetzelfde geldt voor arbeidsmigranten met de nationaliteit van een derde land. Bij arbeidsmigranten uit de MOE-landen die met gezin in Nederland verbleven was de emigratiekans het kleinst. Bijna 70% van hen verbleef na zes jaar nog in Nederland.

De economische integratie van recente arbeidsmigranten

In het tweede deel van het rapport komt ook de economische integratie van recente arbeidsmigranten aan bod. Om de arbeidsmarktpositie van recente arbeidsmigranten en hun mee-gemigreerde gezinsleden te analyseren, hebben we ten eerste een immigratiecohort in de tijd gevolgd. Het gevolgde cohort bestond uit niet-Nederlandse arbeidsmigranten en hun mee-gemigreerde gezinsleden die in 2000 naar Nederland zijn gekomen en minimaal tot en met 2006 zijn gebleven. Het cohort omvatte in totaal 3.801 personen. Zoals te verwachten viel, hadden arbeidsmigranten en hun gezinsleden in de jaren na hun immigratie een relatief hoge arbeidsparticipatie. Toch was deze arbeidsparticipatie minder hoog dan men wellicht zou verwachten. Na vijf jaar had één op de vijf arbeidsmigranten geen betaalde werkomeging meer. De arbeidsparticipatie van de gezinsleden van arbeidsmigranten was, in lijn der verwachting, lager dan die van de arbeidsmigranten zelf. Het percentage gezinsmigranten dat betaalde arbeid verrichtte, kwam – ongeacht de nationaliteit van de gezinsmigrant – niet in de

buurt van dat van de totale in Nederland verblijvende bevolking in de leeftijd van 30 tot en met 60 jaar.

Met behulp van een multivariate analyse zijn vervolgens de determinanten van de kans op het hebben van betaald werk voor recente arbeidsmigranten en hun in Nederland verblijvende gezinsleden in kaart gebracht. Hiervoor zijn de immigratiecohorten 2000-2004 gevolgd van 2000 tot en met 2006, waarbij immigranten die weer emigreerden, of op een andere manier uit het panel wegvielen, zijn meegenomen voor de jaren dat ze in Nederland verbleven. Omdat in de beschrijvende analyse nauwelijks verschillen waren gevonden tussen de onderscheiden groepen nationaliteiten (EU-16 en EVA burgers, personen met de nationaliteit van een MOE-land en derdelanders), zijn in de multivariate analyse de specifieke nationaliteit van de immigranten als onafhankelijke variabele in het analysemodel opgenomen.

Uit de multivariate analyse viel op te maken, dat – voor wat de mannen betreft – van de onderscheiden nationaliteiten (Duitsers, Fransen, Britten, Polen, Amerikanen, Japanners, Chinezen en Indiërs), de Amerikaanse mannelijke migranten, na correctie voor een aantal achtergrondkenmerken, het minst vaak werk hadden. Japanse mannelijke migranten daarentegen waren relatief zeer vaak werkzaam. Hun kansverhouding op het hebben van werk, ten opzichte van het niet werkzaam zijn, was maar liefst 3,8 keer groter dan die voor Amerikaanse mannelijke migranten. Ook de overige onderscheiden nationaliteiten bleven hier ver bij achter. Mannelijke migranten met de Duitse nationaliteit kwamen met een *odds* ratio van 1,9 nog het dichtst bij hun Japanse seksegenoten in de buurt.

De uitkomsten van de multivariate analyse voor vrouwelijke migranten die als arbeidsmigrant of gezinslid van een arbeidsmigrant naar Nederland waren gekomen, gaven een volledig ander beeld. Daar waar Japanse mannelijke migranten verreweg het vaakst betaald werk hadden, hadden hun vrouwelijke landgenoten dat het minst. Hun relatieve kansverhouding op het hebben van werk was zelfs minder dan half zo hoog als die van Amerikaanse (en Indiase) vrouwelijke migranten, van wie de arbeidsparticipatie achterbleef bij die van de overige nationaliteiten. Poolse vrouwelijke migranten waren relatief het vaakst werkzaam, daarna volgden vrouwelijke migranten met de Duitse nationaliteit.

Terwijl de arbeidsparticipatie van niet-westerse allochtonen, in tegenstelling tot die van westerse allochtonen, nog te wensen overlaat, is de economische integratie van recente niet-westerse arbeidsmigranten en hun gezinsleden dus niet zonder meer beter of slechter te noemen dan die van hun westerse evenknieën. Er zijn wel aanzienlijke verschillen in de mate van arbeidsparticipatie van derdelanders, maar die verschillen lopen dwars door het onderscheid westers/niet-westers heen.

Toekomstige ontwikkelingen in de arbeidsmigratie en daaraan gerelateerde gezinsmigratie
Aangezien het voorspellen van toekomstige aantallen migranten erg moeilijk is en de onzekerheidsmarges dan ook erg groot zijn, hebben we ons in dit onderzoek beperkt tot een beschrijvende beschouwing van toekomstige ontwikkelingen in de arbeidsmigratie naar Nederland, zonder daadwerkelijke aantallen te noemen. In de toekomstschets is onderscheid gemaakt tussen de arbeidsmigratie, en daaraan gerelateerde gezinsmigratie, van hoog- en laagopgeleiden. Samenvattend denken we dat de immigratie van hoogopgeleiden naar Nederland op de korte termijn (tot 2020) iets zal toenemen. Deze toename zal niet al te groot zijn en op de langere termijn wel eens kunnen ombuigen naar een kleine afname. Ook de gezinsmigratie volgend op de arbeidsmigratie van hoogopgeleiden zal waarschijnlijk (getalsmatig) beperkt zijn.

Migratie van laagopgeleiden naar Nederland was de afgelopen jaren vooral een intra-EU aangelegenheid, waarbij de nieuwe Midden- en Oost-Europese lidstaten de belangrijkste herkomstlanden waren. Zeer waarschijnlijk zal de Nederlandse arbeidsmarkt ook in de toekomst behoefte hebben aan laagopgeleide arbeidsmigranten. Het gaat hierbij nadrukkelijk niet alleen om laaggeschoolde arbeidskrachten, maar ook, en wellicht vooral, om arbeidskrachten op mbo-niveau. Omdat Nederlandse scholieren steeds vaker kiezen voor een hogere opleiding en Nederland (evenals vrijwel alle andere Europese landen) te maken krijgt met een periode van vergrijzing, zal de komende vijftig jaar de vraag naar middelbaar- en laaggeschoolde arbeidskrachten toenemen, met name in de zorg, het onderwijs, de transport (en infrastructuur)

en de bouw. De sterk toenemende vergrijzing in Midden- en Oost-Europa en convergerende welvaartsniveau's tussen Oost- en West-Europa zorgen er voor dat het aanbod van Midden- en Oost-Europese arbeidskrachten die in het westen in arbeidsintensieve sectoren willen werken in de toekomst afneemt. Door dit afnemende aanbod zal arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europese landen in de nabije toekomst een niet veel grotere omvang aannemen dan het huidige niveau. In de toekomst zal een groter deel van de laagopgeleide arbeidsmigranten uit (niet-westerse) derde landen afkomstig zijn.

Een exact antwoord, ten slotte, op de vraag in hoeverre reeds in Nederland aanwezige arbeidsmigranten uit MOE-landen gezinsmigranten zullen genereren, blijft moeilijk. Ter indicatie, kan een vergelijking worden gemaakt met arbeidsmigranten die in de jaren zestig en begin jaren zeventig naar Nederland kwamen. We denken dat het aantal gezinsmigranten per arbeidsmigrant uit een MOE-land tussen het aantal voor Turken en Marokkanen enerzijds en het aantal voor Zuid-Europeanen (Spanjaarden, Italianen) anderzijds zal liggen. Vermoedelijk zal het aantal dichter in de buurt van de laatstgenoemde groep liggen.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doel van het onderzoek

Internationale migratie is een verschijnsel van alle tijden. Sinds de jaren zestig is echter de omvang in absolute aantallen enorm toegenomen. Door de toename van de wereldbevolking, en als gevolg van globalisering, is naar schatting het totale aantal internationale migranten de afgelopen vijftig jaar meer dan verdubbeld. Anno 2010 zijn er wereldwijd zo'n 175 tot 200 miljoen internationale migranten. Toch blijkt dat een tamelijk stabiel percentage van de wereldbevolking, ongeveer 2,5% tot 3,0%, naar een ander land migreert (TK 2007-2008, 30 573, nr. 11; Zoomers, 2006). Daarvan is ongeveer de helft vrouw (TK 2007-2008, 30 573, nr. 11).

De aanleiding tot migratie kan per situatie en persoon verschillen. In het Nederlandse migratiebeleid wordt onderscheid gemaakt tussen asielgerelateerde en reguliere migratiemotieven. Eén van de reguliere migratiemotieven is arbeid. Arbeidsmigranten zijn mensen die voor korte of langere tijd voor het verrichten van arbeid naar een ander land migreren. De Nederlandse overheid tracht enerzijds via wetgeving en beleid de instroom van arbeidsmigranten te beperken, om werkloosheid onder de Nederlandse bevolking tegen te gaan. Anderzijds wil de overheid de komst van arbeidsmigranten faciliteren, zodat moeilijk vervulbare vacatures op de arbeidsmarkt kunnen worden vervuld. Zo werd in 2004 een versnelde toelatingsprocedure voor kennismigranten ingevoerd, terwijl in datzelfde jaar voor personen uit de acht nieuwe lidstaten van de Europese Unie (EU) het vrij verkeer van werknemers nog voor enige tijd werd uitgesteld.

In de notitie 'Naar een modern migratiebeleid' uit 2006 heeft het kabinet zijn visie ten aanzien van onder meer arbeidsmigratie uiteengezet (TK 2005-2006, 30 573, nr. 1). Deze is later uitgewerkt in de zogeheten 'Blauwdruk modern migratiebeleid' (TK 2007-2008, 30 573, nr. 10) en in voorstellen tot wetwijzigingen (zie bijvoorbeeld TK 2008-2009, 32 052, nrs. 2, 3, 6, 7 en B, en TK 2009-2010, 32 287, nr. 2). De herijking van het arbeidsmigratiebeleid zou volgens sommigen echter voorbij gaan aan een mogelijke *gender-bias* in het beleid en onvoldoende ingaan op de relatie tussen arbeids- en gezinsmigratie. Zo zijn, naar aanleiding van commentaar van het kenniscentrum E-quality op de kabinetsvoorstellen, in de Tweede Kamer vragen gesteld over het beperkte aantal vrouwen dat wordt toegelaten onder de Kennismigrantenregeling (TK 2007-2008, 22 112, nr. 663).¹ Wat betreft de relatie tussen arbeids- en gezinsmigratie zijn onder meer zorgen geuit over de integratie in de Nederlandse samenleving van arbeidsmigranten uit de recent toetredende EU-lidstaten.

Met dit onderzoek wordt getracht aan bovenstaande discussie een bijdrage te leveren door inzicht te bieden in de komst en het verblijf van recente arbeidsmigranten. Het onderzoek beperkt zich tot legale arbeidsmigratie; op de instroom en het verblijf van illegale arbeidsmigranten wordt niet ingegaan. De groep legale arbeidsmigranten kan worden onderverdeeld in tijdelijke arbeidsmigranten, die maximaal 24 weken in Nederland verblijven, en arbeidsmigranten die voor een langere periode naar Nederland komen. In paragraaf 1.3 zal dit onderscheid nader worden toegelicht. Van belang om hier op te merken is, dat in dit onderzoek de tijdelijke arbeidsmigranten buiten beschouwing worden gelaten.

Het doel van dit onderzoek is tweeledig. Het eerste doel is inzichtelijk te maken waarom meer mannelijke dan vrouwelijke arbeidsmigranten naar Nederland komen. Daarbij zal aandacht worden geschonken aan de mogelijke invloed van het arbeidsmigratiebeleid op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten. Het tweede doel van het onderzoek is inzicht te geven in de mate waarin arbeidsmigratie leidt tot gezinsmigratie, en in de arbeidsmarktpositie van arbeidsmigranten en hun gezinsleden.

¹ Op de inhoud van de Kennismigrantenregeling wordt later in dit hoofdstuk ingegaan.

Bij wijze van introductie op het thema van dit onderzoek biedt paragraaf 1.2 een terugblik op het Nederlandse arbeidsmigratiebeleid vanaf het einde van de jaren twintig van de vorige eeuw tot heden. Daarna volgt een uiteenzetting van de juridische voorwaarden voor de toelating en het verblijf van arbeidsmigranten en hun gezinsleden (paragraaf 1.3). De onderzoeksvragen en onderzoeksopzet zijn opgenomen in paragraaf 1.4. Paragraaf 1.5 geeft de verdere opbouw van dit rapport.

1.2 Arbeidsmigratie naar Nederland 1929 t/m 2009

In vergelijking met asiel- en gezinsmigratie hebben de ontwikkelingen op het terrein van arbeidsmigratie zich grotendeels aan de zijlijn van het politieke en publieke debat voltrokken. De afgelopen tachtig jaar leidde de komst van arbeidsmigranten slechts bij vlagen tot beroering. Deze paragraaf biedt een beknopt historisch overzicht van het Nederlandse arbeidsmigratiebeleid vanaf 1929 tot en met 2009. De paragraaf toont niet alleen de wisselwerking tussen economische ontwikkelingen en het gevoerde beleid, maar belicht tevens de voorkeur die op sommige momenten in bepaalde sectoren bestond voor mannelijke of vrouwelijke arbeidsmigranten.

Vooroorlogse periode

Aan het einde van de jaren twintig van de vorige eeuw verslechterde in Nederland de economische situatie. De Nederlandse scheepvaart leed onder de internationale concurrentie en de landbouwsector, waarin op dat moment nog zeker 20% van de beroepsbevolking werkzaam was, kreeg te maken met een daling van de wereldvoedselprijzen (De Groot, 2001; Koopman, 2002). Na de beurskrach in de Verenigde Staten in oktober 1929 kwam bovendien de internationale kredietverlening in gevaar. Vanwege de economische omstandigheden achtte de Nederlandse regering het wenselijk om het verrichten van arbeid door vreemdelingen aan regels te binden. In 1934 werd de ‘Wet tot regeling van het verrichten van arbeid door vreemdelingen’ van kracht (Stb. 1934, 257). Voor werkgevers werd een vergunningsplicht ingesteld. Zonder vergunning was het voor werkgevers verboden om een vreemdeling arbeid te laten verrichten. Voor bepaalde arbeidskrachten werd echter een uitzondering gemaakt. Buitenlandse werknemers die konden voorzien in de behoefte aan arbeid in de sigarenindustrie, de mijnbouw en de scheepvaart werden vrijgesteld van de vergunningsplicht (De Lange, 2007). Ook werd rekening gehouden met het tekort aan huishoudelijk personeel (Koopman, 2002). In 1939 werden 23.069 werkvergunningen afgegeven voor de tewerkstelling van buitenlandse mannen en 20.303 voor buitenlandse vrouwen. Een groot deel van hen kwam uit Duitsland, België, en uit landen als Polen, Italië en Joegoslavië. De mannen werkten onder meer in de mijn; de vrouwen in de huishouding en verzorging (De Lange, 2007).

Periode 1945-1959

Na de Tweede Wereldoorlog, in de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw, emigreerden grote groepen Nederlanders naar onder meer de Verenigde Staten, Canada en Australië. Omdat Nederland te maken had met een ernstig woningtekort, werd het vertrek van Nederlanders door de Nederlandse overheid gestimuleerd door middel van emigratieovereenkomsten met de bestemmingslanden. In de naoorlogse periode van wederopbouw ontstond echter mede daardoor in arbeidsintensieve sectoren, waaronder de mijnbouw, bouw, metaal- en textielindustrie, een tekort aan werknemers. Vanaf eind jaren veertig werden in eerste instantie arbeidskrachten uit Italië aangetrokken, maar ook vluchtelingen en ontheemden uit Duitsland en Polen werden als welkome arbeidskrachten beschouwd (Lakeman, 1991; De Lange, 2007; Bonjour, 2008). Vanwege een tekort aan verplegend en verzorgend personeel werden bovendien in de jaren 1947 en 1948 voor Nederlandse ziekenhuizen Baltische vrouwen uit vluchtelingenkampen in Duitsland geworven (Berghuis, 1999). De instroom van arbeidsmigranten kwam echter pas goed op gang na de kortdurende, internationale recessie van 1958 (Driehuis & Van den Noord, 1980; WRR, 2001).

Periode 1960-1969

Begin jaren zestig was de werkloosheid in Nederland laag en de aantrekkende economie had tot gevolg dat het bedrijfsleven grote behoefte had aan werknemers. De periode van economische voorspoed stimuleerde de komst van voornamelijk mannelijke, laag- en ongeschoolde arbeiders uit landen rond de Middellandse Zee die de tekorten op de arbeidsmarkt opvulden. Een deel van hen kwam spontaan en kreeg relatief eenvoudig een werk- en verblijfsvergunning zodra werk gevonden was; een ander deel werd doelbewust door bedrijven geworven (Koopman, 2002; De Lange, 2007). Om de selectie en overkomst van de arbeidsmigranten in goede banen te leiden, sloot de Nederlandse regering met diverse herkomstlanden bilaterale wervingsverdragen. Eerst met Italië (1960) dat, net als Nederland, tot de zes staten behoorde die in 1957 de Europese Economische Gemeenschap (EEG) hadden opgericht; later volgden verdragen met Spanje (1961), Portugal (1963), Turkije (1964), Griekenland (1966), Marokko (1969), Joegoslavië (1970) en Tunesië (1971). In de wervingsverdragen werd geselecteerd op geslacht (mannelijk) en leeftijd (tot 35 jaar voor ongeschoolden, tot 45 jaar voor geschoolden) (Koopman, 2002). Hoewel niet in de wervingsverdragen opgenomen, werd daarnaast ook geselecteerd op huwelijkse staat: arbeidsmigranten dienden bij voorkeur ongehuwd en kinderloos te zijn, of bereid het gezin in het land van herkomst achter te laten (De Lange, 2007). Uitgangspunt was immers dat het verblijf van de arbeidsmigranten van tijdelijke duur was, en omdat in Nederland nog steeds een woningtekort heerste, werd gezinsmigratie slechts in beperkte mate, namelijk na een bepaalde periode van verblijf, toegestaan (Bonjour, 2007, 2008). Vanaf 1962 vond ook werving van vrouwelijke arbeidsmigranten plaats die veelal in de zorgsector of de textielindustrie gingen werken. De vrouwelijke arbeidsmigranten werden in eerste instantie geworven uit Spanje, later ook uit Indonesië, de Filipijnen en Joegoslavië.² Voorwaarde was dat de vrouwen ongehuwd en kinderloos waren (Chotkowi, 2000; De Lange, 2007, 2008).³

In 1964 werd de wet uit 1934 die de toekenning van werkvergunningen regelde, vervangen door de Wet arbeidsvergunning vreemdelingen (Wav 1964) (Stb 1964, 72). Een nieuwe wet werd nodig geacht in verband met het Benelux Arbeidsverdrag van 1956. Op grond van dit verdrag hadden onderdanen van de Benelux-landen geen werkvergunning meer nodig. Ook het voorziene vrije verkeer van werknemers binnen de EEG, dat in 1968 zijn beslag zou krijgen, was reden voor de nieuwe wet, die in 1969 in werking zou treden.

In de tussentijd kwam een nieuwe Vreemdelingenwet tot stand (Vw 1965) (Stb 1965, 40).⁴ In de Vw 1965 werd opgenomen dat een verblijfsvergunning kon worden geweigerd 'op gronden aan het algemeen belang ontleend' (art. 11, lid 5, Vw 1965). Op grond van lagere regelgeving werd bij de toepassing van het betreffende wetsartikel een restrictief beleid gevoerd 'vanwege de bevolkings- en werkgelegenheidssituatie' in Nederland (Groeneweg & Van den Berg, 2002). Met uitzondering van verplichtingen, voortvloeiend uit internationale overeenkomsten, komen sindsdien vreemdelingen pas voor toelating in aanmerking als met hun aanwezigheid een wezenlijk Nederlands belang wordt gediend, of indien er sprake is van klemmende redenen van humanitaire aard (vgl. artikel 13 Vw 2000).

De Vw 1965 trad in 1967 in werking. Tegelijkertijd werd in het Vreemdelingenbesluit de mogelijkheid opgenomen tot het instellen van een visumplicht voor vreemdelingen die langer dan drie maanden in Nederland zouden willen verblijven. Invoering van deze zogenoemde 'Machtiging tot Voorlopig Verblijf' (MVV) had vooral gevolgen voor de positie van

² Tussen 1962 en 1975 werden in totaal 937 Spaanse vrouwen geworven voor met name de textielindustrie en (als schoonmaakster in) de zorg. Daarnaast kwamen tussen 1966 en 1975 meer dan 4.185 vrouwelijke arbeidsmigranten uit Joegoslavië voor onder andere de voedings- en genotmiddelen industrie en de confectie-industrie. Ook werden tussen 1968 en 1973 een onbekend aantal Indonesische, en ongeveer 400 Filipijnse verpleegkundigen geworven (Chotkowski, 2000; De Lange, 2007, 2008).

³ Werving van moeders werd onwenselijk geacht, omdat men het immoreel vond om moeders van hun kinderen te scheiden. Ongehuwde werkneemsters konden gezamenlijk, in pensions, worden gehuisvest, wat ook bij mannelijke arbeidsmigranten gebruikelijk (en voor werkgevers goedkoper) was. Voor gehuwde vrouwen werd alleen een uitzondering gemaakt als hun man al in Nederland werkzaam was (Chotkowski, 2000; De Lange, 2008).

⁴ De Vw 1965 verving de oude vreemdelingenwet uit 1849.

buitenlandse werknemers die uit eigen beweging naar Nederland kwamen. Spontane binnenkomst, zonder in het bezit te zijn van een MVV, betekende sindsdien illegaal verblijf (De Lange, 2007). In 1968 werd een MVV verplicht voor vreemdelingen uit Turkije, Marokko, Portugal, Spanje, Griekenland en Malta. Een jaar later werd de MVV-plicht ook ingevoerd voor onderdanen van 36 andere landen (De Lange, 2007). Tegenwoordig zijn echter personen uit bepaalde landen vrijgesteld van de MVV-plicht (zie paragraaf 1.3.2).

Periode 1970-1979

Eind jaren zestig, begin jaren zeventig was sprake van een dalende economische conjunctuur. De werkloosheid steeg van 1,5% in de jaren 1967-1972, naar 3,0% in 1973, en 4,9% in de jaren daarna (Fortuyn, 1983 in: Schuster, 1999). Op de arbeidsmarkt sloten de vraag naar, en het aanbod van arbeid steeds minder goed op elkaar aan (Driehuis & Van den Noord, 1980; Schuster, 1999). Na de oliecrises van 1973 volgde een economische recessie waar niet alleen Nederland, maar ook andere geïndustrialiseerde landen door getroffen werden. Voor Duitsland was dit reden om nog hetzelfde jaar tot een algehele wervingsstop over te gaan. Hoewel door Nederland nooit zo'n resolute beslissing is genomen, besloot de regering in het voorjaar van 1974, bij de behandeling van de 'Nota Buitenlandse Werknemers', de afgifte van arbeidsvergunningen aan striktere voorwaarden te onderwerpen (Ten Doesschate, 1993; Van Walsum, 2000). Desalniettemin werden tussen 1970 en 1976 zo'n 49.530 buitenlandse werknemers aangetrokken. Ongeveer 10% van hen was vrouw, waarvan het merendeel (80%-90%) afkomstig was uit Joegoslavië (Chotkowski, 2000). Daarbij moet worden opgemerkt dat arbeidsmigranten uit landen van de EEG,⁵ waar 40% van de vrouwelijke arbeidsmigranten uit afkomstig was, inmiddels geen werkvergunning meer nodig hadden (De Lange, 2008).

In de tweede helft van de jaren zeventig bleken de merendeels laaggeschoolde arbeidsmigranten, die in de jaren zestig en begin jaren zeventig naar Nederland waren gekomen, kwetsbaar voor ontslag en werkloosheid. Daarnaast nam het aantal illegale arbeidsmigranten toe, omdat het moeilijker werd om een tewerkstelling- en verblijfsvergunning te krijgen. Om aan bezwaren betreffende hun kwetsbare juridische positie tegemoet te komen, werden in 1975, bij wat bedoeld was als een eenmalige regularisatie, zo'n 15.000 illegalen in het bevolkingsregister bijgeschreven (WRR, 2001). Ook nadien zouden echter illegale arbeidsmigranten met succes strijden voor een legale verblijfsstatus (Schuster, 1999). In het najaar van 1975 werd door de regering een voorstel tot vervanging van de Wav 1964 aan de Tweede Kamer voorgelegd. Het wetsvoorstel resulteerde uiteindelijk, na langdurig beraad in de Tweede Kamer en met tal van maatschappelijke organisaties, in de Wet arbeid buitenlandse werknemers (Wabw), die eind 1979 in werking trad (Van Walsum, 2000; Koopman, 2002; De Lange, 2007). De nieuwe wet moest bijdragen aan een restrictiever toelatingsbeleid voor arbeidsmigranten uit landen die niet tot de EEG behoorden. Door middel van wat later de *arbeidsmarkttoets* of *toets op prioriteitgenietend aanbod* is gaan heten, wilde de overheid zelf beoordelen of de behoefte van bedrijven aan buitenlandse werknemers reëel was.⁶ Was dit niet het geval dan werd geen vergunning afgegeven. Op grond van bestaand beleid waren echter bepaalde categorieën arbeidsmigranten (bijv. concernmedewerkers en wetenschappelijk docenten) vrijgesteld van de vergunningsplicht (De Lange, 2007). Overeenkomstig de algemene tendens om mannen en vrouwen in het Nederlandse recht gelijk te stellen, werden eind jaren zeventig seksespecifieke toelatingscriteria in het arbeidsmigratiebeleid opgeheven.

Periode 1980-1989

De invoering van de Wabw, in november 1979, ging gepaard met maatschappelijke ophef. Gevreesd werd dat de wet zou leiden tot een groeiende groep illegale arbeidsmigranten. Op

⁵ Met de toetreding in 1973 van Denemarken, Ierland en het Verenigd Koninkrijk bestond de EEG uit negen lidstaten.

⁶ De 'arbeidsmarkttoets' of 'toets op prioriteitgenietend aanbod' houdt in dat géén tewerkstellingsvergunning wordt verleend als er in Nederland of een ander EU- of EVA-land prioriteitgenietend arbeidsaanbod voor die functie beschikbaar is. Zie ook paragraaf 1.3.2.

verzoek van de Tweede Kamer werd in 1980 besloten tot een 'Overgangsregeling Wabw' op grond waarvan illegale arbeidsmigranten in aanmerking konden komen voor een verblijfsvergunning als zij konden aantonen dat zij gedurende een bepaalde periode onafgebroken bij dezelfde werkgever hadden gewerkt (De Lange, 2007).

Aan de instroom van arbeidsmigranten langs legale weg was eind jaren zeventig nagenoeg een einde gekomen. De werkloosheid in Nederland steeg tot 530.000 werklozen in 1983, wat op dat moment gelijk stond aan 10% van de beroepsbevolking. Toch werden tot medio jaren tachtig voor kleinere groepen laaggeschoolde buitenlandse werknemers tewerkstellingsvergunningen gehonoreerd, zoals bijvoorbeeld voor Tunesische en Joegoslavische mannen die tot 1986 werden geworven voor de metaalindustrie, en voor Joegoslavische vrouwen die werkzaam waren in de textielindustrie (De Lange & Doornik, 2004 p. 169). De meeste vrouwelijke arbeidsmigranten die eind jaren tachtig werden toegelaten, kwamen echter als artieste, in het bijzonder als nachtclubdancers⁷ (De Lange, 2008). Daarnaast werden tewerkstellingsvergunningen verleend voor hooggeschoolde (voornamelijk mannelijke) technici, wetenschappers en managers (De Lange, 2007).

Periode 1990-2009

Begin jaren negentig werd de situatie op de Nederlandse arbeidsmarkt gekenmerkt door hoge werkloosheid. Eind 1994 was zo'n 8% van de beroepsbevolking werkloos (De Lange, 2007). Bovendien bleek het voor werkgevers interessant om buitenlandse werknemers illegaal te werk te stellen, zodat op de loonkosten kon worden bespaard (Koopman, 2002).

Kort na het aantreden van het eerste kabinet Kok in 1994, werd door het parlement een nieuwe Wet arbeid vreemdelingen (Wav) aangenomen (Stb 1994, 959). Ook in deze wet, die op 1 september 1995 in werking trad en nog steeds van toepassing is, werd 'de aanwezigheid van prioriteitgenietend aanbod'⁸ opgenomen als een dwingende grond om een tewerkstellingsvergunning (TWV) te weigeren (zie verder paragraaf 1.3.2). In de Wav 1995 is daarnaast het begrip 'werkgever' ruimer gedefinieerd, namelijk als een ieder die een ander arbeid laat verrichten, ongeacht de juridische vorm waarin deze arbeid is gegoten. Het werkgeverschap is dus niet gekoppeld aan het bestaan van een arbeidsovereenkomst, maar kan ook betrekking hebben op dienstverlening, freelancewerk en zelfs vrijwilligerswerk (Verboom, 2007). Daarmee dient de Wav als wettelijk instrument bij te dragen aan een restrictief toelatingsbeleid voor arbeidsmigranten. De wet biedt evenwel ook de mogelijkheid om flexibel met knelpunten op de arbeidsmarkt om te gaan. Op grond van lagere regelgeving⁹ kan voor bepaalde sectoren en functies een uitzondering op de zogenoemde arbeidsmarkttoets worden gemaakt, bijvoorbeeld wanneer duidelijk is dat voor die functies geen prioriteitgenietend aanbod aanwezig is. Daarnaast beoogde de regering met de Wav illegale tewerkstelling tegen te gaan. Sinds 2005 kan aan een ondernemer een bestuurlijke boete van €4.000 per illegaal tewerkgestelde vreemdeling worden opgelegd. In het geval de werkgever als rechtspersoon opereert, ligt het boetebedrag op €8.000 (Stb. 2004, 705).¹⁰

In de tweede helft van de jaren negentig nam de werkloosheid in Nederland af en groeide de werkgelegenheid, met name in de ICT- en dienstensector. In de jaren 1996 tot 2002 werd een

⁷ Op grond van de toenmalige regelgeving kon een aanvraag voor de tewerkstelling van nachtclubdancers niet worden geweigerd. Pas met de invoering van de nieuwe Wet arbeid vreemdelingen (Wav) in 1995 kwam aan de verlening van een tewerkstellingsvergunning voor nachtclubdancers definitief een einde (zie De Lange, 2008).

⁸ Zie voetnoot 6.

⁹ De lagere regelgeving bestaat uit: het Besluit uitvoering Wet arbeid vreemdelingen (Besluit Wav), het Delegatie- en uitvoeringsbesluit Wet arbeid vreemdelingen (Delegatiebesluit Wav), de Uitvoeringsregels Wet arbeid vreemdelingen (Uitvoeringsregels Wav) en de beleidsregels van de Uitvoeringsinstaat Werknemersverzekeringen (UWV).

¹⁰ Tot de invoering van de bestuurlijke boete in 2005 werden overtredingen van de Wav strafrechtelijk afgedaan en werd door de rechter een boete van gemiddeld €980 opgelegd. Voor het vaststellen van de hoogte van de boete werd een berekening gemaakt van het financiële voordeel dat de overtreder had genoten. Tegenwoordig kan de bestuurlijke boete met 50% worden verhoogd als de werkgever al eerder voor eenzelfde overtreding is beboet (TK 2005-2006, 17 050 en 29 523, nr. 332).

groot aantal TWV's met een maximale geldigheidsduur van drie jaar afgegeven voor onder andere arbeidsmigranten uit Amerika en Japan die werkzaam waren in de zakelijke dienstverlening, het bankwezen, de groothandel en de luchtvaart (Veld, 2004). Daarnaast werden vanaf 2000 TWV's verstrekt in het kader van convenanten met werkgevers- of branche organisaties, zoals bijvoorbeeld in de zorg en de Chinese horeca.

De vervanging van de Vw 1965 door de Vw 2000 had vooral betrekking op de afhandeling van asielverzoeken. Naar aanleiding van het voornemen van de Nederlandse regering om in het kader van de Europese Lissabonstrategie meer hoogopgeleide arbeidsmigranten aan te trekken, werd eind 2004 een aparte toelatingsregeling voor kennismigranten van kracht. Kort gezegd houdt de Kennismigrantenregeling in dat talentvolle en hoogwaardige arbeidsmigranten in aanmerking komen voor een versnelde toelatingsprocedure, wanneer de werkgever met de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) een overeenkomst heeft afgesloten waarin de werkgever zich aansprakelijk stelt voor het verblijf (en vertrek) van de arbeidsmigrant. Een arbeidsmigrant die is toegelaten onder de Kennismigrantenregeling geniet gunstigere verblijfsvoorwaarden dan in het geval hij of zij via de TWV-procedure zou zijn toegelaten. Dit geldt ook voor zijn of haar gezinsleden (zie verder paragraaf 1.3.2).

De invloed van de Nederlandse regering op de binnenkomst van arbeidsmigranten was en is echter beperkt tot arbeidsmigranten afkomstig uit zogenoemde 'derde landen' die niet tot de EU of de Europese Vrijhandelsassociatie (EVA)¹¹ behoren. Sinds de toetreding van Finland, Oostenrijk en Zweden in januari 1995 bestond de EU uit vijftien landen. Op 1 mei 2004 traden nog eens tien lidstaten toe, waaronder acht Midden- en Oost-Europese landen (hierna: MOE-8): Estland, Letland, Litouwen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije, Slovenië en Polen. Omdat gevreesd werd voor een toestroom van arbeidsmigranten uit de acht MOE-landen, wat tot verstoring van de Nederlandse arbeidsmarkt zou kunnen leiden, werd voor deze acht lidstaten een overgangsregeling van kracht die tot 1 mei 2007 duurde. De overgangsregeling hield in dat arbeidsmigranten uit de MOE-8 voorlopig niet bij een werkgever in dienst mochten treden als deze niet over een TWV beschikte. De controle die de overheid via de afgifte van TWV's wenste uit te oefenen, was niet alleen bedoeld om de instroom van arbeidsmigranten uit de MOE-8 te beperken. In sommige sectoren, zoals de land- en tuinbouw, bestond namelijk een grote behoefte aan arbeidskrachten. Bij de beoordeling van een TWV-aanvraag werd en wordt ook nagegaan of de werkgever een marktconform loon heeft toegezegd en passende huisvesting voor de buitenlandse werknemer heeft geregeld. Op die manier tracht de overheid te waarborgen dat aan het uitgangspunt van 'gelijk loon voor gelijk werk' wordt voldaan, dat de arbeidsmigrant een plek wordt geboden in de samenleving, en overlast, als gevolg van slechte huisvesting, wordt voorkomen. Bij de toetreding van Bulgarije en Roemenië op 1 januari 2007 besloot de regering wederom een overgangsregeling in te stellen.¹²

Vanaf de tweede helft van de jaren negentig is het aantal niet-Nederlandse immigranten dat naar Nederland migreert om arbeid te verrichten geleidelijk toegenomen van ruim 10.000 in 1995 tot 19.850 in 2001. Daarna volgde, vanwege een minder gunstige conjunctuur, een lichte daling naar 17.500 arbeidsmigranten in 2005. Vanaf 2005 is echter, mede door de uitbreiding van de EU, de instroom van arbeidsmigranten in rap tempo toegenomen tot ruim 32.000 in 2007. In vergelijking met andere migratiemotieven, als bijvoorbeeld studie, asiel of gezinshereniging, is het aandeel arbeidsmigranten in de totale immigratie naar Nederland vanaf 1995 consequent gestegen, namelijk van 15% in 1995 naar 40% in 2007 (zie tabel 1).

¹¹ De EVA, ook bekend als de *European Free Trade Association (EFTA)*, is in 1960 opgericht om de vrije handel in goederen tussen de aangesloten landen te bevorderen. De EVA bestaat uit IJsland, Liechtenstein, Noorwegen en Zwitserland. De EU en de landen van de EVA, met uitzondering van Zwitserland, vormen sinds 1992 de Europese Economische Ruimte (EER).

¹² Tot uiterlijk 1 januari 2014 kunnen ten aanzien van werknemers uit Bulgarije en Roemenië nationale maatregelen worden getroffen als sprake is van 'ernstige verstoringen van de arbeidsmarkt of dreiging daarvan.' Daarna geldt op grond van de toetredingsverdragen een vrij verkeer van werknemers.

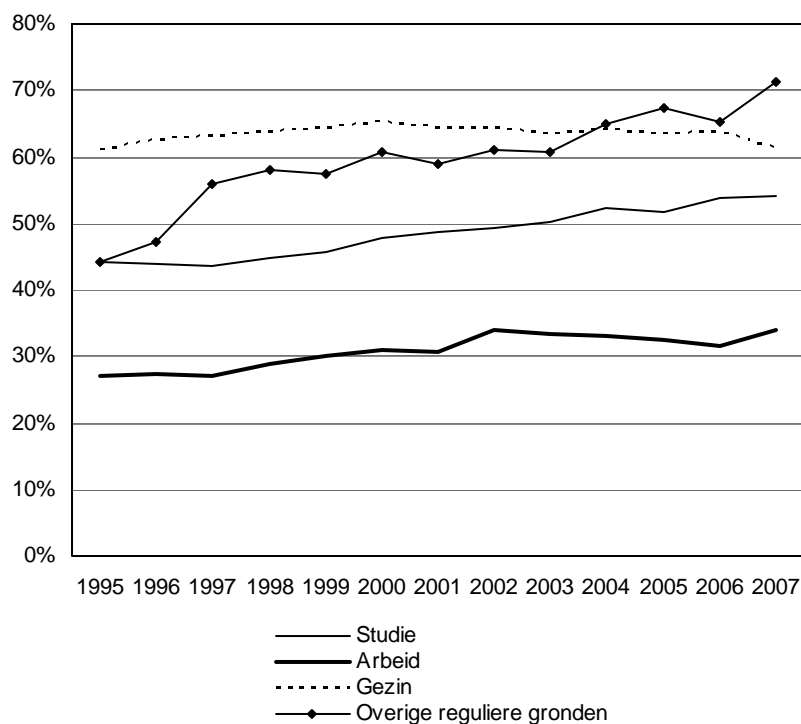
Tabel 1 Immigratie van niet-Nederlanders naar geregistreerd migratiemotief (%), 1995 t/m 2007

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Arbeid	15,2	16,2	17,2	18,7	20,7	20,8	21,0	21,3	22,8	24,7	27,5	32,1	39,9
Asiel	33,1	25,8	22,0	20,8	24,4	29,7	27,0	21,2	11,2	4,0	3,7	4,3	4,7
Gezin	43,5	47,1	46,1	46,6	40,8	37,0	37,7	40,7	46,4	42,2	39,3	37,0	31,7
Studie	2,9	5,4	8,1	7,7	8,2	7,2	8,5	10,9	12,4	16,1	17,4	16,8	14,3
Overig	5,3	5,5	6,6	6,1	6,0	5,4	5,7	5,8	7,1	13,0	12,0	9,7	9,4
Totaal	66.726	77.142	76.689	81.632	78.355	91.360	94.475	86.598	73.556	65.126	63.436	67.668	80.311

Bron: CBS

Van het aantal personen dat jaarlijks op grond van een regulier (zijnde niet-asiel) migratiemotief naar Nederland kwam, was tot 2007 iets meer dan de helft vrouw, namelijk zo'n 51% tot 54%. In 2007 kwamen nagenoeg evenveel mannen als vrouwen als reguliere migrant naar Nederland. Vrouwen waren evenwel ondervertegenwoordigd binnen het migratiemotief 'arbeid' en oververtegenwoordigd binnen de migratiemotieven 'gezin' en 'overige reguliere gronden'. Het migratiemotief 'studie' zat daar precies tussenin (zie figuur 1).

Figuur 1 Aandeel vrouwen binnen reguliere migratiemotieven, 1995 t/m 2007*

* Zie voor achterliggende percentages, bijlage 2.

Bron: CBS

In het voorjaar van 2006 verscheen zoals eerder vermeld de kabinetsnotitie 'Naar een modern migratiebeleid' met voorstellen voor een herziening van het reguliere toelatingsbeleid (TK 2005-2006, 30 573, nr. 1). Een verdere uitwerking daarvan is beschreven in de 'Blauwdruk modern migratiebeleid' (TK 2007-2008, 30 573, nr. 10). In de reactie die vanuit de Tweede Kamer (en daarbuiten) op de gepresenteerde voorstellen volgde, lag de aanleiding voor dit onderzoek.

In paragraaf 1.4 wordt ingegaan op de vragen die in dit onderzoek centraal staan. In de nu volgende paragraaf worden eerst de toelating- en verblijfsvoorwaarden voor de verschillende categorieën arbeidsmigranten uiteengezet.

1.3 Voorwaarden voor toelating en verblijf van arbeidsmigranten en hun gezinsleden

De toelating van arbeidsmigranten vindt plaats op grond van de Wav, de Vreemdelingenwet 2000 (Vw 2000) en op grond van Europese regelgeving. Vanwege Europese regelgeving is de invloed van nationale wetgeving op de toelating van arbeidsmigranten uit de EU en EVA-landen beperkt (zie paragraaf 1.3.1). De Wav en de Vw 2000 regelen vooral de toelating van arbeidsmigranten uit derde landen. Ook voor (arbeids)migranten uit derde landen zijn echter enkele Europese richtlijnen opgesteld, of in ontwikkeling (zie verder paragraaf 1.3.2).

1.3.1 *Arbeidsmigranten uit EU en EVA-landen en hun gezinsleden*

Het juridische kader voor de toelating van arbeidsmigranten uit de EU en EVA volgt uit Europese regelgeving. Reeds met het Verdrag tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EG-Verdrag, 1958)¹³ beoogden Nederland, België, Luxemburg, Duitsland, Frankrijk en Italië een gemeenschappelijke markt tot stand te brengen. In artikel 48 van het EG-Verdrag was opgenomen dat aan het einde van een overgangperiode van twaalf jaar een vrij verkeer van werknemers tussen de lidstaten tot stand moest zijn gebracht.¹⁴ Overeenkomstig dit voornemen trad op 8 november 1968 Verordening 1612/68/EEG betreffende het vrije verkeer van werknemers in werking.¹⁵

Op grond van Verordening 1612/68/EEG hebben onderdanen van de EU en EVA (hierna: burgers van de Unie) vrije en volledige toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt.¹⁶ Dit betekent dat burgers van de Unie het recht hebben om zonder verdere restricties in Nederland arbeid in loondienst te aanvaarden en te verrichten.¹⁷ Zij genieten daarbij, net als Nederlanders, voorrang boven onderdanen van derde landen. Dit recht wordt zonder onderscheid toegekend aan werknemers in vaste loondienst, seizoensarbeiders, grensarbeiders of werknemers die arbeid in dienstverlening verrichten. Allen genieten dezelfde sociale en fiscale voordelen als Nederlandse werknemers. In de verordening wordt slechts een uitzondering gemaakt voor betrekkingen in overheidsdienst.¹⁸

Tegelijkertijd met Verordening 1612/68/EEG verscheen Richtlijn 68/360/EEG.¹⁹ Met deze richtlijn zette de Raad van de Europese Unie (hierna: de Raad) de lidstaten aan tot het opheffen van nationale restricties ten aanzien van de grensoverschrijding en het verblijf van personen op wie Verordening 1612/68/EEG van toepassing is. In de richtlijn was opgenomen dat onderdanen van de lidstaten, voor de uitoefening van hun recht op het verrichten van arbeid in een andere lidstaat, enkel een geldige identiteitskaart of geldig paspoort hoeven te overleggen. De betreffende richtlijn is in 2004, het jaar waarin tien nieuwe lidstaten tot de EU zijn toegetreten, vervangen door Richtlijn 2004/38/EG.²⁰ Deze laatste richtlijn, ook wel genoemd de ‘Verblijfsrichtlijn’, voorzag in een codificatie, wat wil zeggen een samenvoeging, van enkele

¹³ Trb. 1957, 91. De naam ‘Verdrag tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap’ (EEG-Verdrag) is met de inwerkingtreding van het ‘Verdrag betreffende de Europese Unie’ (Verdrag van Maastricht, Trb. 1992, 74) gewijzigd in ‘Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap’ (EG-Verdrag), omdat de verdragsbepalingen vanaf dat moment verder reikten dan alleen het economische gebied. Het Verdrag van Maastricht voorzag in de oprichting van de Europese Unie (EU) en trad op 1 november 1993 in werking. Zie voor de oorspronkelijke tekst <http://eur-lex.europa.eu/nl/treaties/index.htm#founding>.

¹⁴ Pb. EU L 257 van 19 oktober 1968.

¹⁵ Vooralsnog geldt een uitzondering op dit recht voor onderdanen van Bulgarije en Roemenië.

¹⁶ Artikel 1 Verordening 1612/68/EEG. Dit recht is inmiddels neergelegd in artikel 39 lid 1 tot en met lid 3 EG-Verdrag (geconsolideerde versie 2002).

¹⁷ Artikel 8 Verordening 1612/68/EEG. Zie tevens artikel 39 lid 4 EG-Verdrag (geconsolideerde versie 2002).

¹⁸ De volledige titel luidde ‘Richtlijn 68/360/EEG inzake de opheffing van de beperkingen van de verplaatsing en het verblijf van de werknemers der Lid-Staten en van hun familie binnen de Gemeenschap’. De richtlijn trad op 16 oktober 1968 in werking en is gepubliceerd in Pb. EU L 257 van 19 oktober 1968.

¹⁹ Pb. EU L 229 van 29 juni 2004 (gerectificeerde versie).

Europese regelingen.²¹ In de richtlijn was tevens de jurisprudentie van het Europese Hof van Justitie verwerkt.

De Verbljfsrichtlijn bood niet alleen een vereenvoudiging, maar ook een versterking van de rechtspositie van binnen de EU migrerende werknemers. In de richtlijn is de kring van begunstigen, aan wie als gevolg van de immigratie van de werknemer een verblijfsrecht toekomt, verruimd. De richtlijn benoemt als gezinslid niet alleen de echtgenoot, maar ook de partner met wie de werknemer een geregistreerd partnerschap heeft gesloten (art. 2 Richtlijn), of een duurzame relatie onderhoudt (art. 3, lid 2, Richtlijn), en de minderjarige kinderen van de werknemer en de partner. De Verbljfsrichtlijn is op 29 april 2006 in het Nederlandse vreemdelingenrecht geïmplementeerd (Stb 2006, 215).²² Sindsdien wordt ten aanzien van het verblijf van gemeenschapsonderdanen onderscheid gemaakt naar drie vormen van verblijf, te weten:

- 1 een verblijfsrecht van maximaal drie maanden;
- 2 een verblijfsrecht voor langer dan drie maanden;
- 3 een duurzaam verblijfsrecht.

Burgers van de Unie hebben het recht om gedurende een periode van drie maanden in Nederland te verblijven om werk te zoeken;²³ Voor een verblijfsperiode van maximaal drie maanden gelden geen andere voorwaarden dan het bezit van een geldig paspoort of een geldige identiteitskaart (art. 8.11 Vb 2000). Een verblijf korter dan drie maanden hoeft niet bij de autoriteiten te worden gemeld. Zolang er reëel uitzicht is op werk duurt bovendien het rechtmatig verblijf ook na de periode van drie maanden voort.²⁴ De gezinsleden van een burger van de Unie die niet de nationaliteit van een lidstaat bezitten doch samen met de burger van de Unie naar Nederland zijn gereisd, zijn vrijgesteld van de visumplicht (Stb. 2006, 215. p. 16; A2/4.3.1 Vc 2000).²⁵

Wil een burger van de Unie langer dan drie maanden in Nederland blijven, dan dient hij of zij zich uiterlijk een maand na het verstrijken van de vrije termijn in te schrijven bij zowel de gemeente als de IND, en aan te tonen dat aan de voorwaarden voor een verblijf van langer dan drie maanden wordt voldaan (art. 8.12, lid 4, Vb 2000). Als de betrokkene inmiddels arbeid in loondienst verricht, zal bijvoorbeeld uit een werkgeversverklaring moeten blijken dat er sprake is van reële en daadwerkelijke arbeid (B10/3.3 Vc 2000). Is dat het geval, dan heeft de burger van de Unie rechtmatig verblijf als *gemeenschapsonderdaan* op grond van artikel 8, onder e, Vw 2000.

De gezinsleden (van de gemeenschapsonderdaan) mogen in Nederland verblijven, zij het dat gezinsleden die niet de nationaliteit van een lidstaat bezitten, bij een voorgenomen verblijf van langer dan drie maanden een verblijfskaart moeten aanvragen (art. 8.13 Vb 2000).²⁶ Gezinsleden hebben op grond van Verordening 1612/68/EEG het recht om gedurende hun verblijf arbeid in loondienst te verrichten (zie art. 2, onder b, Besluit uitvoering Wav); de kinderen hebben recht op onderwijs.

Het verblijfsrecht van een gemeenschapsonderdaan gaat niet zonder meer verloren bij werkloosheid of arbeidsongeschiktheid (art. 8.12, lid 2, Vb 2000; zie tevens B10/3.5 Vc 2000). Na vijf jaar rechtmatig verblijf verkrijgen de gemeenschapsonderdaan en diens gezinsleden (ook als zij niet de nationaliteit van een lidstaat bezitten) een duurzaam verblijfsrecht, welke blijkt uit

²¹ Met de totstandkoming van Richtlijn 2004/38/EG zijn negen andere, meer sectorale en fragmentaire richtlijnen waarin afzonderlijke voorzieningen voor werknemers, zelfstandigen, studenten en andere niet-actieven waren vastgesteld, ingetrokken, waaronder Richtlijn 68/360/EEG. Ook zijn door de richtlijn artikelen 10 en 11 van Verordening 1612/68/EEG komen te vervallen (zie Oosterom-Stapels, 2007a en 2007b).

²² Zie voor een nadere uitwerking in lagere regelgeving: hoofdstuk B10 Vreemdelingencirculaire 2000 (datum van inwerkingtreding: 1 januari 2007).

²³ B10/3.1 Vc 2000.

²⁴ Zie respectievelijk artikel 4.37, lid 5, Vb 2000 en B10/2.3 Vc 2000; artikel 8.16, lid 2, onder b, Vb 2000.

²⁵ Hun verblijfsrecht is gebaseerd op artikel 8, onder i, Vw 2000 en blijkt uit een geldig paspoort met inreisstempel, of een door een andere lidstaat afgegeven geldige verblijfskaart (art. 4.21, lid 1 onder b Vb).

²⁶ Het gezinslid verkrijgt dan rechtmatig verblijf op grond van artikel 8, onder a, Vw 2000.

een van overheidswege op aanvraag te verstrekken verblijfsdocument (art. 8.17 tot en met art. 8.20 Vb 2000).

Uitzonderingssituatie voor arbeidsmigranten uit MOE-landen

Burgers van de Unie hebben op grond van Verordening 1612/68/EG een bijzondere positie ten opzichte van arbeidsmigranten uit derde landen. Met de uitbreiding van de EU is het aantal potentiële arbeidsmigranten dat vrije toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt heeft gestaag gegroeid. Vanaf 1995 bestond de EU zoals gezegd uit vijftien lidstaten. Op 1 mei 2004 zijn nog eens tien landen tot de EU toegetreden. Voor werknemers uit de MOE-8 (Estland, Letland, Litouwen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije, Slovenië en Polen) gold tot 1 mei 2007 een overgangsregeling. Als werkgevers arbeidsmigranten uit de MOE-8 wensten aan te trekken, dienden ze in die periode nog steeds, net zoals voor arbeidsmigranten uit derde landen, een TWV aan te vragen (zie voor een beschrijving van deze procedure paragraaf 1.3.2). Ten aanzien van bepaalde arbeidsmarktsectoren en beroepsgroepen kon echter de Centrale organisatie werk en inkomen besluiten de zogeheten arbeidsmarkttoets buiten toepassing te laten als duidelijk was dat de vacatures in die sectoren niet konden worden vervuld door het prioriteitsgenietend arbeidsaanbod (Stc. 2004, nr. 74, p. 39).²⁷ In het kader van de afgifte van een TWV werd dan nog uitsluitend getoetst of de beloning, arbeidsomstandigheden en de huisvesting van de betrokken werknemers aan de wettelijke eisen voldeden (art. 9, lid 1, onder b en f, Wav). Voor werknemers uit de MOE-8 die op de datum van de toetreding reeds een ononderbroken periode van minimaal 12 maanden legaal in Nederland hadden gewerkt, werd een uitzondering gemaakt. Zij waren vanaf de datum van toetreding vrij op de arbeidsmarkt. Voor de gezinsleden van de arbeidsmigranten bestond eveneens een aparte regeling: als voor een arbeidsmigrant uit een MOE-land het vrij verkeer van werknemers reeds effectief was, dan mocht diens partner eveneens zonder TWV arbeid verrichten; was de arbeidsmigrant uit een MOE-land nog TWV-plichtig, dan gold dit tevens voor de partner van de arbeidsmigrant.

Arbeidsmigranten uit Cyprus en Malta (en hun gezinsleden) hadden vanaf 1 mei 2004 in het geheel geen TWV meer nodig. De EU bestond dus vanaf dat moment, naast Nederland, uit zestien volwaardige lidstaten (hierna: EU-16). Bij de toetreding van Bulgarije en Roemenië op 1 januari 2007 is wel weer een voorbehoud gemaakt op het vrij verkeer van werknemers (zie B10/8 Vc 2000). De overgangsregeling voor deze twee nieuwe lidstaten is op 1 januari 2009 verlengd (TK 2008-2009, 29 407, nr. 98) en houdt in dat een aanvraag voor de tewerkstelling van een Roemeen of Bulgaar nog steeds volledig wordt getoetst.

1.3.2 Arbeidsmigranten uit derde landen en hun gezinsleden

De toelatingsprocedure voor arbeidsmigranten uit derde landen is in de eerste plaats afhankelijk van de nationaliteit van de migrant. Binnen het toelatingsbeleid wordt onderscheid gemaakt tussen MVV-plichtige en niet-MVV-plichtige herkomstlanden. Wil een arbeidsmigrant uit een MVV-plichtig herkomstland langer dan drie maanden in Nederland blijven dan moet hij of zij, voorafgaand aan de komst naar Nederland, bij de Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging in het land van herkomst een MVV aanvragen (art. 16, lid 1, onder a, Vw 2000). Arbeidsmigranten met de nationaliteit van een land dat is vrijgesteld van de MVV-plicht hebben geen MVV nodig.²⁸ De landen die zijn vrijgesteld van de MVV-plicht zijn: Australië, Canada, Japan, Monaco, Nieuw-Zeeland, Vaticaanstad, de Verenigde Staten en Zuid-Korea.²⁹ Landen als China, India, Marokko en Turkije³⁰ daarentegen kennen wel een MVV-plicht.

²⁷ Dit hield in dat werkgevers werden vrijgesteld van artikel 9, lid 1, onder a, Wav, dat werkgevers verplicht tot het plegen van voldoende inspanningen om voor de vacature een arbeidskracht uit Nederland of een ander EU- of EVA-land te werven.

²⁸ Vrijgesteld van de mvv-plicht zijn ook derdelanders die in een andere EU-lidstaat de status van langdurig ingezetene hebben verworven (art. 17, lid 1 onder h Vw 2000).

²⁹ B1/4.1.1 Vc 2000.

³⁰ De Associatieovereenkomst EEG-Turkije en art. 6 en 7 van het Besluit 1/80 van de Associatieraad EEG-Turkije inzake de rechten van Turkse werknemers en hun familieleden voorzien in een bijzondere rechtspositie voor

Het onderscheid tussen visumplichtige en niet-visumplichtige herkomstlanden wordt in het toelatingsbeleid ook gebruikt om te bepalen of een migrant, voorafgaand aan zijn of haar komst naar Nederland, een inburgeringsexamen moet hebben behaald (art. 3.71a Vb 2000). Arbeidsmigranten en hun gezinsleden zijn echter niet inburgeringsplichtig als en voor zolang hun verblijf in Nederland tijdelijk is (zie artikel 3, lid 1, onder a, Wet Inburgering en artikel 2.1 Besluit Inburgering).

Behalve het onderscheid naar nationaliteit wordt bij de toelating van arbeidsmigranten uit derde landen onderscheid gemaakt tussen twee procedures. In het ene geval vraagt de werkgever een TWV aan, in het andere geval maakt de werkgever gebruik van de Kennismigrantenregeling. Beide toelatingsprocedures worden hieronder toegelicht.

Toelating op grond van een TWV

De toelating van arbeidsmigranten uit derde landen vindt plaats op grond van de Wav en de Vw 2000. In de Wav is opgenomen dat een werkgever die een arbeidsmigrant uit een derde land in dienst wil nemen over een TWV moet beschikken. Een aanvraag voor een TWV wordt beoordeeld door het Centrum voor Werk en Inkomen (CWI), dat in 2009 het UWV Werkbedrijf is gaan heten. Deze organisatie, die onder de verantwoordelijkheid valt van de minister voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid, beoordeelt een TWV-aanvraag aan de hand van de volgende twee vragen:

- 1 Is op de Nederlandse arbeidsmarkt, of in een ander EU- of EVA-land, prioriteitgenietend aanbod voor de betreffende arbeidsplaats beschikbaar, en heeft de werkgever de vacature tijdig (dat is vijf weken voor indiening van de TWV-aanvraag) bij het UWV Werkbedrijf gemeld?
Dit betreft de zogenoemde *arbeidsmarkttoets* of *toets op prioriteitgenietend aanbod* (zie art. 8, lid 1, onder a en b, Wav).
- 2 Voldoen (zoals voorzien in art. 8 lid 1, onder d, en art 9 lid 1, onder b en f, Wav) de beloning, arbeidsomstandigheden en huisvesting van de beoogde werknemer aan de wettelijke eisen?

Als aan de werkgever een TWV wordt verleend met een geldigheidsduur van drie maanden of langer, dan dient vervolgens de arbeidsmigrant bij de IND een verblijfsvergunning³¹ aan te vragen. De beoordeling van een aanvraag voor een verblijfsvergunning valt onder de verantwoordelijkheid van de staatssecretaris van Justitie en vindt plaats op grond van de Vw 2000. De duur van de af te geven verblijfsvergunning is afhankelijk van de duur van de verleende TWV. Een TWV kan worden afgegeven voor een periode van maximaal drie jaar (art. 11, lid 1, Wav). Na drie jaar aaneengesloten rechtmatig verblijf is de arbeidsmigrant vrij op de arbeidsmarkt.³² Dit betekent dat de arbeidsmigrant in aanmerking komt voor een verblijfsvergunning zonder dat daaraan de voorwaarde is verbonden dat de werkgever over een TWV moet beschikken (art. 4 Wav). Na in totaal vijf jaar rechtmatig verblijf kan de arbeidsmigrant een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd aanvragen op grond waarvan hij of zij recht heeft op permanent verblijf.

Een arbeidsmigrant uit een derde land, die in het bezit is van een verblijfsvergunning met een geldigheidsduur van één jaar of langer, heeft (op grond van Richtlijn 2003/86/EG) recht op gezinshereniging in het geval hij of zij reden heeft te verwachten dat een permanent

onderdanen van Turkije. De bijzondere rechten kunnen door Turkse werknemers echter pas na een bepaalde periode van legale arbeid worden ingeroepen. Anders gezegd: De eerste toelating tot Nederland en toegang tot de arbeidsmarkt van Turkse werknemers zijn niet aan bijzondere, uit de Associatieovereenkomst of het Besluit 1/80 afgeleide, bepalingen gebonden. Voor de toelating van buitenlandse werknemers uit Turkije gelden dus dezelfde voorwaarden als voor andere derdelanders (Oosterom-Stapels & Woltjer, 2009).

³¹ Voor werkzaamheden die minder dan drie maanden duren, hoeft de vreemdeling in de meeste gevallen alleen te beschikken over een visum.

³² Voor personen uit derde landen die in een andere EU-lidstaat de status van langdurig ingezetene hebben verworven, is de duur van de TWV-plicht beperkt tot één jaar (art. 21, lid 2, Richtlijn 2003/209/EG betreffende de status van langdurig ingezetene onderdanen van derde landen juncto art. 3, lid 1, onder a, Wav).

verblijfsrecht zal worden toegekend (art. 3 Richtlijn). De gezinsleden mogen arbeid verrichten wanneer de werkgever over een TWV beschikt (zie art. 14 Richtlijn).

Box 1 Tijdelijke arbeidsmigranten

In de Wav is ook uitdrukkelijk een tijdelijke, niet-verlengbare, tewerkstelling van arbeidsmigranten geformuleerd (art. 9, lid 1, onder g, Wav). Voor tijdelijke arbeid, zoals seizoensarbeid, wordt een niet-verlengbare TWV afgegeven met een geldigheidsduur van maximaal 24 weken (art. 11, lid 3 Wav). Arbeidsmigranten die voor het verrichten van tijdelijke arbeid naar Nederland komen, hebben gezien de tijdelijkheid van hun verblijf geen recht op gezinshereniging.* Het zelfde geldt voor vreemdelingen die voor het verrichten van bepaalde vormen van incidentele arbeid voor de duur van ten hoogste drie maanden naar Nederland komen. Bij incidentele arbeid gaat het bijvoorbeeld om het installeren van software geleverd door een buitenlands bedrijf, het voeren van zakelijke besprekingen, het verzorgen van gastcolleges, of het deelnemen aan sportwedstrijden (De Lange et al., 2003) Zolang de te verrichten arbeid niet langer dan drie maanden duurt is geen TWV nodig.** Arbeidsmigranten die voor het verrichten van tijdelijke of incidentele arbeid naar Nederland komen, blijven veelal buiten de officiële registraties (van bijvoorbeeld de IND of het CBS), en zijn daarom, zoals in paragraaf 1.1. is aangegeven, niet in dit onderzoek meegenomen.

* De gezinsleden kunnen uiteraard wel op een toeristenvisum (voor een verblijf korter dan drie maanden) bij de arbeidsmigrant verblijven.

** Afhankelijk van de nationaliteit van de vreemdeling zal wel een visum (voor een verblijf korter dan drie maanden) moeten worden aangevraagd.

Toelating op grond van de Kennismigrantenregeling

Sinds oktober 2004 kunnen bepaalde arbeidsmigranten uit derde landen tot Nederland worden toegelaten op grond van de Kennismigrantenregeling (TK 2003-2004, 29 200 VI, nr. 162; Stb. 2004, 481 en 482). Voor de overkomst van een zogenoemde kennismigrant is geen TWV nodig; de kennismigrant moet wel bij de IND een verblijfsvergunning aanvragen.

Om in aanmerking te komen voor toelating als kennismigrant moet de werkgever met de IND een overeenkomst hebben afgesloten waarin de werkgever zich verantwoordelijk stelt voor het verblijf (en vertrek) van de migrant.³³ Daarnaast dient de kennismigrant te voldoen aan een salariscriterium (art. 1d Bestluit uitvoering Wav). Het salariscriterium voor kennismigranten wordt jaarlijks door de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid vastgesteld.³⁴ Voor kennismigranten jonger dan 30 jaar geldt een lager salariscriterium (zie tabel 2).³⁵

Tabel 2 Salariscriterium kennismigranten (bruto per jaar), 2005 t/m 2010*

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
30 jaar en ouder	45.000	45.495	46.541	47.565	49.087	50.183
Jonger dan 30 jaar	32.600	33.363	34.130	34.881	35.997	36.801
Wetenschappelijk onderzoekers		Middelen- vereiste	Middelen- vereiste	Middelen- vereiste	Middelen- vereiste	Middelen- vereiste
Pas afgestudeerde buitenlandse studenten				25.000	25.800	26.376

* Bij de beoordeling of aan het salariscriterium wordt voldaan, wordt uitsluitend betekenis toegekend aan het brutoloon in geld. Bij aanvang van de Kennismigrantenregeling diende het bruto jaarloon voor een kennismigrant jonger dan dertig jaar tenminste gelijk te zijn aan de Ziekenfondsgrens (Stc 2005, nr. 78, p. 12).

Bron: Voor 2005 o.b.v Kennismigrantenregeling; Voor 2006: Staatscourant 2005, nr. 246, p. 39; Voor 2007 t/m 2010: Nieuwsbrief IND-loket kennis- en arbeidsmigratie van resp. januari 2007, december 2007, januari 2009 en januari 2010.

³³ Uitgezonderd van verblijf als kennismigrant zijn beroepssporters in het betaalde voetbal, geestelijke voorgangers en godsdienstleraren, en vreemdelingen die werkzaamheden verrichten die geheel of ten dele bestaan uit het verrichten van seksuele handelingen met of voor derden.

³⁴ Het salariscriterium voor kennismigranten van 30 jaar en ouder wordt vastgesteld op basis van het indexcijfer van CAO-lonen, dat jaarlijks door het CBS wordt gepubliceerd. Het salariscriterium voor kennismigranten jonger dan 30 jaar volgt de indexering van de ziekenfondsgrens. Beiden worden neergelegd in paragraaf 21 sub f van de Uitvoeringsregels Wav (art. 1d Besluit uitvoering Wav).

³⁵ Kennismigranten jonger dan 30 jaar worden ook na hun dertigste als kennismigrant erkend, zolang zij in dienst zijn van dezelfde werkgever, en een bruto jaarloon verdienen dat tenminste gelijk is aan het salariscriterium dat op dat moment voor kennismigranten jonger dan 30 jaar geldt (B 15/5.1 Vc 2000).

Met ingang van 1 november 2006 komen ook wetenschappelijk onderzoekers en artsen in opleiding tot specialist in aanmerking voor toelating als kennismigrant (Stb 2006, 521). Zij zijn vrijgesteld van het salariscriterium, maar moeten wel verbonden zijn aan een erkende onderzoeksinstelling en zelfstandig en duurzaam beschikken over voldoende middelen van bestaan (het zgn. middelenvereiste).³⁶ Een bijzondere groep wetenschappelijk onderzoekers zijn bursalen en ontvangers van stipendia die in aanmerking komen voor verblijf als kennismigrant op grond van de Europese Richtlijn 2005/71 (zie Stb 2007, 366).

Eind 2007 is in de Kennismigrantenregeling een aparte, verlaagde, inkomensnorm geïntroduceerd voor buitenlandse studenten die in Nederland hun opleiding hebben voltooid en binnen een jaar na afronding van hun studie werk als kennismigrant vinden (Stc 2007, nr. 245). Per 1 januari 2009 is een vergelijkbare, maar op onderdelen afwijkende regeling ingesteld voor hoogopgeleide vreemdelingen die ten minste een Master-titel hebben behaald aan een universiteit die voor komt in de Top-150 van de ranglijst van de *Times Higher Education Supplement* (Stc 2008, nr. 251). Zij komen in aanmerking voor een verblijfsvergunning van maximaal een jaar om in Nederland een baan als kennismigrant te vinden of een innovatief bedrijf te beginnen.

Wanneer verblijf als kennismigrant wordt toegestaan, is de duur van de verblijfsvergunning maximaal vijf jaar, doch afhankelijk van de duur van het overeengekomen arbeidscontract. Na vijf jaar kan de kennismigrant een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd aanvragen op grond waarvan hij of zij recht heeft op permanent verblijf. Een arbeidsmigrant die op grond van de Kennismigrantenregeling wordt toegelaten, heeft vanaf het moment dat aan hem of haar een (tijdelijke) verblijfsvergunning is verleend recht op gezinshereniging. Gezinsleden van de kennismigrant zijn vrij op de arbeidsmarkt; de werkgever hoeft voor hen geen TWV aan te vragen.

1.4 Vraagstelling en onderzoeksopzet

In dit onderzoek staan drie vragen centraal. De eerste vraag luidt:

Welke redenen zijn te geven voor het feit dat meer mannelijke dan vrouwelijke arbeidsmigranten naar Nederland komen?

De constatering dat meer mannen dan vrouwen als arbeidsmigrant naar Nederland komen vormde aanleiding voor dit onderzoek. De redenen voor de ondervertegenwoordiging van vrouwen onder arbeidsmigranten kunnen divers zijn. In het onderzoek wordt deze vraag daarom stapsgewijs, en wel aan de hand van de volgende vragen, onderzocht:

- 1 Welke aanknopingspunten biedt de wetenschappelijke literatuur om verschillen in het (arbeids)migratiegedrag van mannen en vrouwen te verklaren?
- 2 Hoeveel mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten zijn in de jaren 2000 tot en met 2007 naar Nederland gekomen, en in hoeverre verschilt Nederland daarin van andere westerse landen?
- 3 Hoe groot is het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten ten opzichte van het aandeel mannelijke arbeidsmigranten in de verschillende sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt, en zijn er wat dat betreft verschillen tussen regio's of landen van herkomst?
- 4 Wat zijn mogelijke redenen voor het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de verschillende arbeidsmarktsectoren?
  - a In hoeverre is de man/vrouw-verhouding op de Nederlandse arbeidsmarkt bepalend voor het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de arbeidsmarktsectoren?
  - b In hoeverre is de man/vrouw-verhouding op de arbeidsmarkt in de herkomstlanden bepalend voor het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de arbeidsmarktsectoren?

³⁶ Tot zelfstandige middelen van bestaan behoren naast het inkomen uit arbeid (salaris) ook het vakantiegeld, de eindejaarsuitkering, inhoudingen op grond van een spaar- of levensloopregeling, overwerkvergoeding en loon in natura (art. 3.73 Vb 2000; B1/4.3.1 Vc 2000).

- 5 Zijn er aanwijzingen dat het Nederlandse arbeidsmigratiebeleid en, in het bijzonder, de rechten van gezinsleden van arbeidsmigranten, van invloed zijn op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten?
  - a Is er tussen de drie regio's van herkomst die in het arbeidsmigratiebeleid worden onderscheiden een verschil in het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten dat naar Nederland komt, en zo ja, in hoeverre komt dit verschil overeen met een eventueel verschil in het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten dat zich door gezinsleden laat vergezellen?
  - b Is er een verschil in de mate waarin vrouwelijke en mannelijke arbeidsmigranten gebruik maken van de Kennismigrantenregeling ten opzichte van de TWV-procedure?

De tweede centrale vraag luidt:

In welke mate heeft recente arbeidsmigratie geleid tot gezinsmigratie, en in hoeverre draagt deze gezinsmigratie ertoe bij dat arbeidsmigranten langer in Nederland blijven?

De overkomst van gezinsleden van arbeidsmigranten heeft in het verleden tot politieke en maatschappelijke beroering geleid. Inmiddels zijn, onder meer in Europees verband, voor de overkomst en het verblijf van gezinsleden van arbeidsmigranten gedetailleerde regels opgesteld (zie paragraaf 1.3). De tweede centrale vraag zal aan de hand van de volgende onderzoeksvragen worden onderzocht:

- 6 In welke mate hebben arbeidsmigranten die na 2000 naar Nederland zijn gekomen, gezinsleden laten overkomen? Bestaat er in dit opzicht een verschil tussen arbeidsmigranten uit bepaalde landen van herkomst?
- 7 Blijven arbeidsmigranten die met hun gezinsleden naar Nederland zijn gekomen langer in Nederland dan arbeidsmigranten die zonder gezin in Nederland verblijven?
- 8 Welke ontwikkelingen zijn te verwachten in de arbeidsmigratie en daaraan gerelateerde gezinsmigratie uit respectievelijk de EU-16 en EVA-landen, MOE-landen, en derde landen?

De derde centrale vraag luidt:

Hoe is het gesteld met de economische integratie van recente arbeidsmigranten en hun gezinsleden?

De economische integratie van recente arbeidsmigranten en hun gezinsleden kan verschillen al naargelang de voorwaarden waaronder de arbeidsmigrant is toegelaten. Bij deze laatste vraag wordt, voor zover mogelijk en relevant, met deze factoren rekening gehouden.

- 9 Hebben recente arbeidsmigranten en hun in Nederland verblijvende partners een baan, of zijn ze economisch inactief?

Geraadpleegde bronnen en methode van onderzoek

Voor de beantwoording van bovenstaande vragen zijn diverse bronnen gebruikt.

Ten eerste is de instroom van arbeidsmigranten over de periode 2000 tot en met 2007 in kaart gebracht op basis van gegevens afkomstig uit Statline van het CBS.

Voor een vergelijking van deze gegevens met de instroom van arbeidsmigranten in andere westerse landen, is nagegaan welke westerse landen (in rapportages of statistieken) eveneens onderscheid maken naar de sekse van arbeidsmigranten. Door bijvoorbeeld Australië, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk wordt dit niet gedaan.³⁷ Over de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in Canada, Denemarken en Zweden bleken wel cijfers beschikbaar. Op basis van jaarrapportages van de Canadese immigratiedienst en gegevens van

³⁷ Daarnaast is het in de tijdspanne van dit onderzoek niet mogelijk gebleken om gegevens te achterhalen over de jaarlijkse instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in België, Duitsland en Frankrijk.

de bureaus voor de statistiek van respectievelijk Denemarken en Zweden is de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in deze drie landen in kaart gebracht.

Informatie over de participatie van arbeidsmigranten op de Nederlandse arbeidsmarkt en hun sociaal-economische situatie gedurende hun verblijf, is gebaseerd op gegevens uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het CBS over de jaren 2000 tot en met 2006. Het SSB voorziet in microdata, over bijvoorbeeld banen, uitkeringen en grootte van het huishouden, van alle in Nederland woonachtige personen. De analyse van gegevens uit het SSB is beperkt tot de groep arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland zijn gekomen. Het betrof een populatie van in totaal 70.464 arbeidsmigranten.

In het bijzonder wordt de arbeidsparticipatie van vrouwelijke arbeidsmigranten uit een achttal herkomstlanden vergeleken met de participatie van vrouwelijke werknemers op de Nederlandse arbeidsmarkt. Daartoe is aan de hand van de Standaard Bedrijfsindeling (SBI'93) onderscheid gemaakt naar in totaal vijf arbeidsmarktsectoren. Gegevens over de arbeidsparticipatie van vrouwelijke werknemers is gebaseerd op Statline van het CBS. Het aantal herkomstlanden van (vrouwelijke) arbeidsmigranten is in dit geval beperkt tot acht landen waar in de jaren 2000 tot en met 2007 een relatief aanzienlijk aantal (vrouwelijke) arbeidsmigranten uit afkomstig was. Bij de selectie is rekening gehouden met het onderscheid dat in het arbeidsmigratiebeleid wordt gemaakt tussen enerzijds EU- en EVA-landen en anderzijds derde landen, alsmede met het onderscheid tussen westerse en niet-westerse landen. De geselecteerde landen zijn: Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Polen, de Verenigde Staten, Japan, China en India. In het onderzoek wordt ook de arbeidsmarktpositie van vrouwen in de betreffende herkomstlanden beschreven. Hiervoor is onder andere gebruik gemaakt van gegevens afkomstig uit LABORSTA, de database van de *International Labour Organisation* (ILO). Daarin ontbreken echter gegevens over China en India.

Omdat uit gegevens van het CBS niet blijkt of arbeidsmigranten op grond van de Kennismigrantenregeling of de TWV-procedure zijn toegelaten, is voor het antwoord op de vraag naar de werking van het arbeidsmigratiebeleid op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten gebruik gemaakt van gegevens van de IND en het UWV Werkbedrijf. De gegevens van de IND hebben betrekking op het aantal (eerste) verleende verblijfsvergunningen aan kennismigranten. De gegevens van het UWV Werkbedrijf hebben betrekking op het aantal geldig geworden TWV's met een geldigheidsduur langer dan 24 weken. Aan de hand daarvan is in kaart gebracht welk deel van de vrouwelijke (versus mannelijke) arbeidsmigranten in de jaren 2005 tot en met 2008 is toegelaten op grond van de Kennismigrantenregeling, en welk deel gebruik maakte van de TWV-procedure. Door de IND en het UWV Werkbedrijf worden echter geen gegevens omtrent de eventuele overkomst van gezinsleden geregistreerd. Het antwoord op de vraag naar de mate waarin arbeidsmigranten zich laten vergezellen door gezinsleden is daarom gebaseerd op het SSB-bestand van het CBS.

Ook voor de beantwoording van de vragen naar de mate waarin arbeidsmigratie leidt tot gezinsmigratie en de economische integratie van arbeidsmigranten en hun gezinsleden is gebruikgemaakt van het eerder genoemde SSB-bestand van het CBS. Ten slotte is een veelheid aan rapporten en wetenschappelijke literatuur over gender, arbeid, migratie en integratie geraadpleegd.

1.5 Opbouw van dit rapport

Dit rapport bestaat uit twee delen waarvan de conclusies worden samengevat in een afsluitend hoofdstuk. Het eerste deel, dat drie hoofdstukken beslaat, gaat in op de vraag naar de mogelijke redenen waarom minder vrouwelijke dan mannelijke arbeidsmigranten naar Nederland komen. Eerst biedt hoofdstuk 2, op basis van wetenschappelijke literatuur, enkele uitgangspunten die in de daarop volgende twee hoofdstukken worden gebruikt om feitelijke verschillen in het arbeidsmigratiegedrag van mannen en vrouwen in kaart te brengen. In het bijzonder wordt aandacht besteed aan de zogenoemde *doing gender* theorie en de *new economics of labour migration*. Hoofdstuk 3 schetst vervolgens de arbeidsmigratie naar Nederland vanaf het jaar 2000 en plaatst de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in een vergelijkend perspectief.

Zo wordt de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in Nederland vergeleken met die in Canada, Denemarken en Zweden, en daarna beschouwd in relatie tot genderpatronen. Daarbij wordt in het bijzonder het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit een achttal herkomstlanden (Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Polen, de Verenigde Staten, Japan, China en India) gerelateerd aan het aandeel vrouwelijke werknemers op de Nederlandse arbeidsmarkt enerzijds, en de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt in de betreffende herkomstlanden anderzijds. Aansluitend gaat hoofdstuk 4 in op de mogelijke invloed van het Nederlandse arbeidsmigratiebeleid op de man/vrouw-verhouding onder arbeidsmigranten.

Het tweede deel van dit rapport, dat is opgebouwd uit twee afzonderlijke hoofdstukken, gaat in op de verblijfsduur en integratie van arbeidsmigranten. In hoofdstuk 5 staat de vraag centraal in welke mate arbeidsmigratie resulteert in gezinsmigratie, en in hoeverre gezinsmigratie van invloed is op de verblijfsduur van de arbeidsmigrant. In hoofdstuk 6 wordt de economische integratie van recente arbeidsmigranten en hun gezinsleden in ogenschouw genomen.

Het rapport sluit af met een concluderend hoofdstuk waarin de belangrijkste bevindingen van het onderzoek op een rij worden gezet.

Deel 1

Arbeidsmigranten: mannen versus vrouwen

2 Seksespecifieke factoren in arbeidsmigratie: theoretische overwegingen

Dit hoofdstuk behandelt verschillende wetenschappelijke benaderingen die aanknopingspunten kunnen bieden voor het onderzoek naar de redenen waarom meer mannen dan vrouwen als arbeidsmigrant naar Nederland komen. Bij de presentatie van de verschillende benaderingen is het uitgangspunt dat telkens een *seksespecifiek* onderscheid wordt belicht dat verband houdt met arbeid en/of migratie. Meer algemene factoren die op (arbeids)migratie van invloed kunnen zijn, zoals de economische conjunctuur of reisafstand tussen herkomst- en bestemmingsland, zijn voor dit onderzoek minder relevant, juist omdat daarin een seksespecifiek onderscheid ontbreekt. In dit deel van het onderzoek gaat het om verschillen tussen mannen en vrouwen, en in het bijzonder om factoren die zouden kunnen verklaren waarom mannen en vrouwen verschillen in de mate waarin zij vanwege arbeid migreren.

In paragraaf 2.1 wordt eerst ingegaan op de werking van *genderpatronen*, een begrip dat voortkomt uit de *doing gender* theorie, en waarmee het geheel aan sociale percepties en interacties in een samenleving wordt bedoeld, waaruit gedragspatronen voortkomen die als typisch mannelijk of typisch vrouwelijk worden beschouwd. Met name wordt stilgestaan bij de invloed van genderpatronen op de positie van vrouwen op de Nederlandse en internationale arbeidsmarkt. Vervolgens beziet paragraaf 2.2, aan de hand van economische benaderingen, het huishouden van de (potentiële) arbeidsmigrant als een factor die, in combinatie met het migratiebeleid, van invloed kan zijn op de man/vrouw-verhouding in de instroom van arbeidsmigranten. In paragraaf 2.3 volgen enkele overige overwegingen, uit onder meer de netwerkbenadering en evolutionaire psychologie, die echter in dit onderzoek terzijde worden gelaten. Het hoofdstuk sluit af met een samenvattende conclusie.

2.1 ‘Doing gender’

In sociologische studies waarin wordt getracht verschillen in het gedrag en in de sociale positie van mannen en vrouwen te verklaren, wordt sinds de tweede helft van de jaren zestig onderscheid gemaakt tussen de begrippen ‘seksse’ en ‘gender’ (zie Heinämaa, 1996; Mikkola, 2008). Het begrip ‘seksse’ verwijst naar de biologische kenmerken van mannen en vrouwen; het begrip ‘gender’ had, volgens de toen gangbare opvatting, betrekking op de manier waarop mannen en vrouwen zich qua kleding of gedrag uiten. Met de publicatie van de *doing gender* theorie in 1987 gaven Candace West en Don Zimmerman een impuls aan het onderzoek op dit terrein, door aan het begrip ‘gender’ een andere betekenis toe te kennen. Wat tot dan toe onder gender werd verstaan, te weten mannelijke en vrouwelijke uitingsvormen, definieerden zij als ‘seksse categorie’ (West & Zimmerman, 1987, p. 126). Het begrip ‘gender’ werd vervolgens door hen gereserveerd voor een meer complex onderscheid tussen mannen en vrouwen. Volgens West en Zimmerman is gender niet zomaar een uitingsvorm die kan worden gerealiseerd door bepaalde kleding te dragen. Veeleer is gender een gedragspatroon, dat in interactie met de sociale omgeving wordt gevormd en, tegelijkertijd, de interactie structuur geeft (West & Zimmerman, 1987, p. 131).

Volgens West en Zimmerman komen genderpatronen voort uit een sociaal-culturele setting. Met ‘doing gender’ bedoelen zij dan ook het geheel aan sociale percepties en interacties waaruit gedragspatronen voortkomen die als typisch mannelijk of typisch vrouwelijk worden geclassificeerd. Kinderen leren bijvoorbeeld al voor het vijfde levensjaar hoe zij zich als jongen of meisje horen te gedragen, onder meer omdat ouders, maar ook leerkrachten, al dan niet onbewust anders op jongens dan op meisjes reageren (zie Donato et al., 2006; Mikkola, 2008). Door zich ook op latere leeftijd te spiegelen aan de sociale normen ontstaan mannelijke en vrouwelijke genderrollen. Een man zou dus zijn gedrag afstemmen op wat door zijn sociale omgeving als normaal gedrag voor een man wordt beschouwd. Op een zelfde manier zou een vrouw het verwachtingspatroon ten aanzien van vrouwelijk gedrag in stand houden. Een

traditioneel verwachtingspatroon is bijvoorbeeld dat jongens/mannen fysiek arbeid verrichten en erop uit trekken, terwijl meisjes/vrouwen huishoudelijke taken verrichten en beschermd moeten worden.

In de afgelopen jaren is in verschillende onderzoeken het bestaan en de invloed van genderrollen onderzocht. Een deel van de empirische studies richt zich op bestaande genderpatronen binnen een bepaalde cultuur (waarbij bijvoorbeeld kan worden gedacht aan de sportwereld, zie bijv. Harris, 2007; Meân, 2001). Ono en Raymo (2006) onderzochten de wijze waarop gehuwde vrouwen in Japan zich voorbereiden op een scheiding, wetende dat in de Japanse cultuur een slecht huwelijk vooral de vrouw wordt aangerekend. Uit het onderzoek bleek dat de vrouwen zowel meer uren betaalde arbeid gingen verrichten, als meer tijd staken in huishoudelijke taken. Door aan het huishouden meer tijd te besteden, hoopten ze de schade in hun aanzien van gehuwde vrouw te beperken. De extra tijdsbesteding aan huishoudelijke taken beperkte hen echter in de mogelijkheid om hun economische positie verder te versterken. Andere empirische studies richtten zich op verschillen in genderpatronen tussen verschillende culturen. Uit onderzoek van Pyke en Johnson (2003) onder dochters van eerste generatie Koreaanse en Vietnamese immigranten in de Verenigde Staten bleek bijvoorbeeld dat een groot deel van hen het gedrag aanpaste aan de situatie waarin zij zich bevonden. Ze gaven aan in gezelschap van familie de meer gereserveerde Aziatische vrouwenrol aan te nemen, terwijl ze daarbuiten de meer expressieve Amerikaanse vrouwenrol aannamen. Het laatst genoemde onderzoek laat zien dat immigranten zich kunnen aanpassen aan de cultuur van het land van verblijf, maar dat ook na migratie de druk om zich te conformeren aan de genderrollen uit het land van herkomst groot kan zijn.

Genderpatronen en de arbeidsmarkt

Gender, zo kan uit het bovenstaande worden opgemaakt, is geen statisch begrip, maar dynamisch en veranderlijk met de tijd (zie Donato et al., 2006). Wat als gewenste (mannelijke of vrouwelijke) genderrol wordt beschouwd, is afhankelijk van de cultuur en tijdgeest waarin men leeft. Wat betreft de positie van de vrouw op de arbeidsmarkt is ook in Nederland in de afgelopen vijftig jaar de sociale norm enorm veranderd. Tot 1957 was het nog bij wet verboden dat gehuwde vrouwen in overheidsdienst of in het onderwijs werkten³⁸ (Plantenga, 1999; Van Ruysveldt & Van Hoof, 2006, p. 41). Dit betekende dat een vrouw die bij de overheid werkte, werd ontslagen zodra zij in het huwelijksbootje stapte. Het buitenshuis werken door gehuwde vrouwen werd in die tijd ongepast of onwenselijk gevonden. Voor gehuwde vrouwen die werkzaam waren in het bedrijfsleven bestond een dergelijke wettelijke beperking niet, maar toch was lange tijd het stelsel van sociale zekerheid opgebouwd rond het beeld van de 'mannelijke kostwinner' (Plantenga, 1999). Tegenwoordig is het in Nederland veel gewoner dat vrouwen, ook na de geboorte van kinderen, betaalde arbeid verrichten. In vergelijking met andere Europese landen werkt echter een groot deel (zo'n 70%) van de Nederlandse vrouwen in deeltijd (zie Ramb, 2008; SCP/CBS, 2009). In hoofdstuk 3 wordt verder op de arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland en andere landen ingegaan.

Zoals genderpatronen van invloed kunnen zijn op de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt, zo kunnen genderpatronen ook de mate waarin respectievelijk mannen en vrouwen voor het verrichten van arbeid naar een ander land migreren beïnvloeden. In de eerste plaats is het zeer waarschijnlijk dat uit landen waar het vrij ongebruikelijk is dat vrouwen een opleiding genieten of buitenshuis werken, minder vrouwelijke arbeidsmigranten komen dan uit landen waar de positie van mannen en vrouwen meer geëmancipeerd is.³⁹ Daarmee is niet gezegd dat het percentage vrouwelijke arbeidsmigranten uit landen met een geëmancipeerde samenleving in alle gevallen gelijk zal zijn aan het percentage mannelijke arbeidsmigranten uit die landen. Ook

³⁸ Ook in CAO's waren verbodsbepalingen voor gehuwde vrouwen opgenomen.

³⁹ In theorie kan het natuurlijk ook zo zijn dat uit patriarchale landen juist meer vrouwen komen, omdat ze zich niet wensen te conformeren aan de genderrollen in hun land van herkomst en in arbeidsmigratie een kans zien om in het bestemmingsland een carrière op te bouwen.

in geëmancipeerde samenlevingen is vaak (nog) de norm dat de vrouw, al dan niet naast haar baan, zorgt voor het huishouden en de kinderen. Daardoor is ook in deze landen de arbeidsparticipatie onder vrouwen veelal lager dan onder mannen (Boulhol & Turner, 2009). Een logisch gevolg van het feit dat onder mannen wereldwijd de arbeidsparticipatie hoger is, is dat de kans dat de persoon die vanwege arbeid migreert een man is.

Daarnaast wordt het type arbeid waarvoor mannen en vrouwen worden opgeleid mede bepaald door genderrollen. Kijken we bijvoorbeeld naar de genoten opleiding van mannen en vrouwen in Nederland, dan blijkt dat vrouwen al jaren sterk oververtegenwoordigd zijn in de opleidingsrichtingen 'gezondheidszorg, sociale dienstverlening en verzorging' en dat mannelijke studenten domineren in de techniek (CBS, 2007). In bepaalde beroepsgroepen is daardoor een ongelijke sekseverdeling ontstaan. Een oververtegenwoordiging van vrouwen in zorg- en dienstverlenende beroepen, tegenover een oververtegenwoordiging van mannen in technische en fysieke beroepsgroepen, doet zich ook in veel andere landen voor (zie Anker, 1998). Degenen die vanwege arbeid naar een ander land willen migreren, zijn vervolgens afhankelijk van de vraag naar arbeid, als ook van het genderpatroon in het bestemmingsland. Daaruit volgt voor welke beroepen mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten in aanmerking komen. Uit de geschiedenis van de arbeidsmigratie naar Nederland valt bijvoorbeeld op te maken dat in bepaalde perioden voor bepaalde arbeidsmarktsectoren specifiek mannelijke of vrouwelijke buitenlandse werknemers werden aangetrokken (zie hoofdstuk 1). Mannelijke arbeidsmigranten waren vooral werkzaam in de mijnbouw en metaalindustrie, terwijl vrouwelijke arbeidsmigranten als huishoudelijk personeel, in de zorg of textielindustrie te werk werden gesteld.

De invloed van genderpatronen op de positie van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt kan ten slotte door wetgeving en beleid worden versterkt (zie Calavita, 2006). De Nederlandse wetgeving ten aanzien van het buitenshuis werken door vrouwen is daarvan een voorbeeld. Nadat in 1957 in Nederland het verbod op de tewerkstelling van gehuwde vrouwen in overheidsdienst was afgeschaft, werd in 1976 ook ontslag wegens zwangerschap en bevalling verboden. De betreffende wetgeving is duidelijk van invloed geweest op de arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland (zie Tijdens, 2006). Op vergelijkbare wijze zou de aanwezigheid van kinderopvang kunnen bijdragen aan de overkomst van (gehuwde) vrouwelijke arbeidsmigranten, ervan uitgaande dat het in veel herkomstlanden, net als in Nederland, gewoon wordt gevonden dat de vrouw naast haar baan zorgt voor de opvoeding van de kinderen.

Genderrollen en migratiebeweging

Behalve via de arbeidsmarkt kunnen genderrollen ook een direct effect hebben op de beslissing om al dan niet tot migratie over te gaan. Hierbij moet men denken aan een uit sociaal-culturele omgeving voortgekomen genderpatroon dat resulteert in een overrepresentatie van mannen in arbeidsmigratiestromen. Waarom is arbeidsmigratie, gecorrigeerd hebbende voor de oververtegenwoordiging van mannen in bepaalde sectoren van de arbeidsmarkt, nog steeds een 'mannending'? Jolly en Reeves (2005) geven drie mogelijke antwoorden op deze vraag. In de eerste plaats zou het kunnen zijn dat van mannen (meer dan van vrouwen) wordt verwacht dat zij zorgen voor het gezinsinkomen, en zeker in tijden van schaarste. Schaarste kan bijvoorbeeld ontstaan doordat zowel de man als de vrouw in een gezin geen werk meer heeft, of als in een agrarische samenleving de oogst is mislukt. In veel samenlevingen wordt in een dergelijk geval van de man verwacht dat hij migreert en probeert wat geld te verdienen, terwijl de vrouw in het land van herkomst achterblijft. Een tweede reden waarom meer mannen dan vrouwen migreren zou volgens Jolly en Reeves kunnen zijn dat internationale migratie voor jonge mannen in bepaalde culturen wordt gezien als een overgangsrte naar volwassenheid (zie bijvoorbeeld Tacoli, 1999; Kandel & Massey, 2002; Monsutti, 2007). Daar waar bij deze eerste twee mogelijke redenen waarom mannen *ceteris paribus* vaker dan vrouwen migreren enkele dwarsverbanden zijn te leggen met genderpatronen op de arbeidsmarkt, geldt dit niet voor de derde reden die Jolly en Reeves aandragen. Deze is, dat het in de meeste samenlevingen niet geaccepteerd wordt dat vrouwen alleen reizen, of in ieder geval minder dan wanneer mannen in hun eentje op pad gaan. Vrouwen vinden het proces van (zelfstandige) internationale migratie dan ook doorgaans moeilijker dan mannen.

2.2 Economische benaderingen van migratie en de rol van beleid

Economische theorieën

Tot de jaren tachtig stelden economische benaderingen die probeerden het fenomeen (internationale arbeids)migratie te verklaren de individuele migrerende arbeider centraal. Van deze benaderingen is de neoklassieke economische benadering de oudste en wellicht meest bekende theoretische invalshoek (Massey et al., 1993). De neoklassieke economie gaat ervan uit dat verschillen in reële loonverschillen ten grondslag liggen aan migratiebeslissingen van individuen. Samenvattend komt het erop neer dat een internationale arbeidsmigratiestroom bestaat uit werknemers die migreren uit landen met relatief lage reële lonen naar landen met relatief hoge reële lonen, waardoor op den duur een nieuw internationaal evenwicht met een gelijk reëel loonniveau ontstaat. Arbeidsmigratie is volgens de neoklassieke economie dan ook slechts een tijdelijk verschijnsel.

De Keynesiaanse economische benadering en de theorie van de gesegmenteerde arbeidsmarkten staan kritisch ten aanzien van de neoklassieke benadering van internationale arbeidsmigratie. Aanhangers van de Keynesiaanse benadering hadden vooral moeite met de centrale rol van reële loonverschillen tussen landen als prikkel om over te gaan tot internationale arbeidsmigratie. Volgens hen zijn potentiële arbeidsmigranten niet alleen geïnteresseerd in reële, maar ook – en in bepaalde gevallen zelfs vooral – in nominale loonverschillen. Geld is volgens de Keynesiaanse benadering namelijk niet alleen een ruilmiddel, maar ook een spaarmiddel (Jennissen, 2007). De mate waarin internationale arbeidsmigratie door de betrokken individuen slechts als iets tijdelijks wordt gezien, en de mate waarin *remittances* naar familieleden in het herkomstland worden gestuurd, zijn bepalend voor de mate waarin door arbeidsmigranten belang wordt gehecht aan nominale loonverschillen. Door het belang dat arbeidsmigranten hechten aan nominale loonverschillen hoeft volgens de Keynesiaanse benadering het door de neoklassieke benadering voorspelde nieuwe internationale equilibrium niet te ontstaan. Toch is ook volgens de Keynesiaanse benadering internationale migratie een evenwichtsherstellend, en daarmee slechts een tijdelijk, verschijnsel. Echter, volgens de Keynesiaanse benadering doet internationale arbeidsmigratie niet de reële loonverschillen, maar de internationale werkloosheidsverschillen verdwijnen (Hart, 1975).

De theorie van de gesegmenteerde arbeidsmarkten stelt op zijn beurt dat van internationale arbeidsmigratie van arme landen naar rijke geïndustrialiseerde landen helemaal geen evenwichtsherstellende werking uitgaat. Volgens deze theorie wordt de omvang van internationale arbeidsmigratie van arme naar rijke landen vooral bepaald door de vraag naar arbeidskrachten in het secundaire, oftewel arbeidsintensieve, segment van de arbeidsmarkt van rijke geïndustrialiseerde landen (Piore, 1979). De theorie van gesegmenteerde arbeidsmarkten heeft voornamelijk betrekking op industriële samenlevingen en verschaft bruikbare, aanvullende verklaringen voor de migratie van laagopgeleide arbeiders vanuit bijvoorbeeld Zuid-Europa, de Maghreb en Turkije naar Noord- en West-Europa in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog. In het post-industriële tijdperk is echter het aandeel hoger opgeleiden in de totale arbeidsmigratiestroom richting Nederland en andere Noord- en West-Europese landen behoorlijk toegenomen (zie bijv. White, 1993). Het principe van gescheiden arbeidsmarkten, waarbij slechts in het arbeidsintensieve deel plaats is voor arbeidsmigranten, heeft dan ook nauwelijks meer betrekking op een groot deel van de arbeidsmigratie in het post-industriële tijdperk.

Het essentiële punt van de theorie van de gesegmenteerde arbeidsmarkten, dat in deze tijd nog wel steeds relevant is, is dat arbeidsmigratie van arme naar rijke landen (waaronder die van hoger opgeleiden) voor een groot deel wordt bepaald door de vraag naar arbeid in de rijke bestemmingslanden. Zo stelt Öberg (1996) dat loon- en werkloosheidsverschillen tussen ontwikkelingslanden en rijke geïndustrialiseerde landen⁴⁰ zo groot zijn, dat alleen de

⁴⁰ De wereldsysteemtheorie tracht een verklaring te geven voor het bestaan van structurele mondiale welvaartsverschillen (zie bijv. Wallerstein, 1983). Deze theorie wordt vaak gebruikt vanwege haar institutionele en culturele aspecten, die het bestaan van culturele en materiële banden tussen landen op grote geografische afstand proberen te verklaren (zie bijv. Jennissen, 2007). De theorie wordt daarnaast ook wel gezien als een

veranderingen in het werkloosheidspercentage in de bestemmingslanden van invloed zijn op de omvang van de arbeidsmigratie naar deze landen, en wel via het migratiebeleid. De striktheid van de toelatingscriteria van bestemmingslanden wordt namelijk mede bepaald door de vraag naar arbeidskrachten (zie bijv. Böhming, 1998). Het arbeidsmigratiebeleid kan derhalve worden gezien als een factor die van invloed kan zijn op arbeidsmigratiestromen.⁴¹ Studies die de *omvang* van arbeidsmigratiestromen proberen te verklaren, kennen dan ook aan beleid vaak een zekere waarde toe (zie bijv. Jennissen, 2003; Hatton, 2005).

Het is zeer wel mogelijk dat beleid ook van invloed is op de *samenstelling* van arbeidsmigratiestromen. Het arbeidsmigratiebeleid zou, zo wordt door sommigen vermoed, voor vrouwen anders kunnen uitpakken dan voor mannen. In het vervolg van deze paragraaf gaan we na op welke wijze het beleid een rol zou kunnen spelen. Uitgaande van de economische motieven tot arbeidsmigratie richten we ons specifiek op de beperking van het recht van de mee-migrerende partner van een TWV-plichtige arbeidsmigrant om in Nederland betaalde arbeid te verrichten. In het onderstaande wordt de mogelijke invloed daarvan op de instroom van arbeidsmigranten toegelicht.

Migrerende huishoudens en de invloed van beleid

De beslissing om te migreren wordt meestal niet enkel en alleen door de individuele migrant genomen, maar komt veelal in samenspraak met familie- of gezinsleden tot stand. Dit betekent dat in de verklaring waarom iemand al dan niet tot arbeidsmigratie overgaat ook de sociale context van de arbeidsmigrant moet worden betrokken. De theoretische benadering die stelt dat de sociale context van de migrant van invloed kan zijn op arbeidsmigratiestromen wordt de *new economics of labor migration* genoemd. Als sociale context van de potentiële arbeidsmigrant onderscheidt de *new economics of labor migration* de samenleving waarin de potentiële migrant woont, en zijn of haar huishouden (Stark & Bloom, 1985). De rol van de samenleving van de potentiële arbeidsmigrant wordt verder uitgewerkt met behulp van het concept relatieve deprivatie. Volgens de theorie van de relatieve deprivatie is de prikkel om over te gaan tot (internationale) arbeidsmigratie groter in samenlevingen met een relatief grotere economische ongelijkheid (Stark & Taylor, 1989). Voor dit onderzoek is echter vooral het huishouden als sociale context van de potentiële arbeidsmigrant relevant.

In verklaringen van arbeidsmigratiestromen wordt het gezinshuishouden meestal gebruikt om aan te geven dat niet alleen het feitelijk hebben van onvoldoende inkomen, maar ook het risico op een ontoereikend inkomen ervoor kan zorgen dat bepaalde leden van een huishouden (veelal tijdelijk) migreren (zie bijv. Grasmuck & Pessar, 1991). Doordat gemigreerde gezinsleden *remittances* sturen naar familie in het herkomstland, wordt het risico op een niet toereikend inkomen beperkt (Stark & Bloom, 1985). Aangezien de Keynesiaanse economische benadering ook reeds het belang van *remittances* erkende zou men deze benadering een vorm van *new economics of labor migration avant la lettre* kunnen noemen. In dit onderzoek wordt echter de sociale context van het huishouden vooral beschouwd als een migrerende eenheid of entiteit. Meestal is een tijdelijke opsplitsing van het huishouden iets wat voor potentiële arbeidsmigranten niet wenselijk is. Vaak is er echter geen andere mogelijkheid. Dat laatste geldt evenwel niet voor arbeidsmigranten waarvoor migratie *an sich* geen absolute economische noodzaak is. Hoger opgeleide arbeidsmigranten migreren dan ook vaak samen met hun gezinsleden. Dit houdt dan meestal wel in dat de partner van de arbeidsmigrant zich genoodzaakt ziet om zijn of haar baan in het herkomstland op te zeggen. Omdat de arbeidsparticipatie onder mannen wereldwijd hoger is dan die onder vrouwen, is deze consequentie eerder van toepassing op mannelijke partners van vrouwelijke arbeidsmigranten, dan op vrouwelijke partners van mannelijke arbeidsmigranten. Daarnaast blijkt uit onderzoek,

economische theorie die de mechanismen achter (arbeids)migratie in kaart probeert te brengen. De economische kant van deze theorie is echter behoorlijk controversieel en wordt daarom in deze paragraaf niet verder behandeld.

⁴¹ Voor de arbeidsmigratie naar Nederland geldt dit tegenwoordig uiteraard alleen nog voor onderdanen van Bulgarije en Roemenië, en voor arbeidsmigranten uit derde landen.

dat in het geval beide partners werken, vaker daadwerkelijk tot migratie wordt overgegaan als de (potentiële) arbeidsmigrant een man is. Dit komt mede doordat vrouwen over het algemeen minder geneigd zijn om tot arbeidsmigratie over te gaan als het gezin niet mee-migreert en/of de mannelijke partner een andere baan moet zoeken (Cooke, 2008a en 2008b; Pailhé & Solaz, 2008), terwijl vrouwen juist wel bereid zijn om met hun man mee te migreren (zogenoemde *tied movers*). Mannen daarentegen houden veelal vast aan hun eigen dienstbetrekking (zogenoemde *tied stayers*) (Mincer, 1978). Behalve de mate van emancipatie van beide partners kan een achterliggende oorzaak hiervan zijn dat mannen, omdat ze gemiddeld hoger zijn opgeleid en minder vaak in deeltijd werken, gemiddeld meer verdienen dan vrouwen.⁴² Arbeidsmigratie van een huishouden waarbij de man zich gedwongen ziet zijn baan op te zeggen zal dus een relatief groter financieel nadeel opleveren dan in het geval waarbij de vrouw haar baan en wellicht (al dan niet tijdelijk) haar werkende status vaarwel moet zeggen. Kortom, het verschijnsel dat arbeidsmigranten veelal samen met hun huishouden willen migreren kan ertoe leiden dat mannen oververtegenwoordigd zijn onder de arbeidsmigranten die naar Nederland komen. Het arbeidsmigratiebeleid kan een versterkend effect op dit mechanisme hebben. In het bijzonder valt te denken aan de beperking van het recht van de mee-migrerende partner van een arbeidsmigrant die op basis van een TWV naar Nederland is gekomen, om in Nederland betaalde arbeid te verrichten, zolang de partner geen werkgever heeft gevonden die over een TWV beschikt. De werking van deze beperking kan voor mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten verschillen. Voor vrouwen zal de beperking die aan de partner wordt opgelegd mogelijk een grotere drempel vormen om tot arbeidsmigratie over te gaan. Potentiële vrouwelijke arbeidsmigranten hebben namelijk relatief vaker dan hun mannelijke evenknieën een partner die het mogen verrichten van arbeid in het land van bestemming als een belangrijke voorwaarde ziet om mee te migreren. De verwachting is dan ook dat het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten die op basis van een TWV-procedure naar Nederland zijn gekomen kleiner zal zijn dan onder arbeidsmigranten die geen TWV (meer) nodig hebben. Zo zullen vrouwelijke arbeidsmigranten, in vergelijking met mannelijke arbeidsmigranten, waarschijnlijk vaker gebruik maken van de Kennismigrantenregeling dan van de TWV-procedure, omdat ook de partner dan mag werken.

2.3 Overige overwegingen

Samenstelling van netwerken

Een andere benadering die een verklaring zou kunnen bieden voor het verschil in migratiegedrag tussen mannen en vrouwen is de netwerkbenadering. Persoonlijke netwerken zijn relaties die iemand onderhoudt met familie, vrienden, collega's en andere goede of minder goede bekenden. Deze netwerken kunnen verschillende functies vervullen, doordat ze toegang bieden tot verschillende, bijvoorbeeld financiële of sociale, hulpbronnen. Het onderzoek van Granovetter leidde tot belangrijke inzichten wat betreft de rol van netwerken bij het vinden van een nieuwe baan (Granovetter, 1973, 1995). Volgens Granovetter zouden niet zozeer sterke relaties (*strong ties*) tussen een beperkt aantal personen, maar zwakke bindingen (*weak ties*) tussen personen uit verschillende groepen, een individu betere kansen op de arbeidsmarkt bieden. Uit zijn onderzoek onder Amerikaanse technici en managers kwam namelijk naar voren dat een meerderheid van deze hoger opgeleide mannen een nieuwe baan had gevonden via personen met wie ze slechts een zwakke binding hadden. Zwakke bindingen worden volgens Granovetter gekenmerkt door een beperkte mate van contact en de afwezigheid van wederkerigheid van diensten. Sterke bindingen daarentegen worden gekenmerkt door frequent contact en het bestaan van wederkerigheid van diensten (Granovetter, 1973, 1995). Naar aanleiding van het onderzoek van Granovetter volgden meerdere, vergelijkbare onderzoeken waarin het belang van zwakke bindingen voor het vinden van een nieuwe baan is

⁴² Uit onderzoek blijkt dat vrouwen het hebben van een partner met een hoog inkomen relatief belangrijker vinden dan mannen (zie bijv. Buss et al., 2001), waardoor nog eens wordt versterkt dat binnen heteroseksuele relaties veelal de mannelijke partner een hoger inkomen heeft.

onderzocht. De bevindingen van Granovetter bleken echter niet zonder meer geldig in andere institutionele settings of voor andere groepen personen. Uit onderzoek van Zang (2003) bleek bijvoorbeeld, dat in China de status van de contactpersoon een belangrijke rol speelde, maar om toegang tot die contactpersoon te krijgen moest men deel uitmaken van een netwerk met sterke, in plaats van zwakke bindingen (Zang, 2003). Ook Harvey (2008) plaatste op basis van zijn onderzoek onder hoogopgeleide Britse en Indiase immigranten in de Verenigde Staten kanttekeningen bij het belang van het onderscheid tussen zwakke en sterke bindingen. Uit zijn onderzoek bleek dat zowel de Britse als de Indiase kennismigranten voor het vinden van een nieuwe baan veelal te rade gingen in hun netwerk van hechte vrienden (Harvey, 2008).

In ander onderzoek is niet zozeer de sterkte van de netwerkbindingen, maar de grootte en samenstelling van netwerken onderzocht. Op basis van een onderzoek onder 1.500 Amerikaanse mannen en vrouwen kwam Marsden tot de conclusie dat de omvang van de netwerken van jongeren, hoogopgeleiden en stedelingen groter is dan de netwerken van ouderen, lager opgeleiden en mensen die in kleine gemeenten wonen (Marsden, 1987). Als vervolg op dit onderzoek onderzocht Moore meer specifiek het verschil in de samenstelling van netwerken van mannen en vrouwen (Moore, 1990). Uit haar onderzoek kwam naar voren dat vrouwen meer contact onderhouden met familieleden dan mannen van dezelfde leeftijd. Bovendien bleek dat de combinatie van huwelijk en ouderschap met name bij vrouwen een negatief effect had op de omvang en samenstelling van hun netwerk. Getrouwde vrouwen met kinderen en een part-time baan onderhielden nauw contact met familieleden en burens, maar hadden minder contact met collega's en vrienden (Moore, 1990). Mannen en vrouwen die een full-time baan en een vergelijkbaar opleidingsniveau en inkomen hadden, hadden wel in dezelfde mate contact met collega's en vrienden.

De resultaten van de onderzoeken naar netwerken doen vermoeden dat vrouwen, en dan vooral getrouwde vrouwen met kinderen en een part-time baan, een belemmering ervaren om voor een nieuwe baan naar een ander land te migreren, omdat ze, in vergelijking met mannen, meer gebonden zijn aan familie. Vanwege gering contact met collega's en vrienden, zouden deze vrouwen minder goed op de hoogte kunnen zijn van beschikbare vacatures. Mogelijk is dit een reden waarom juist vrouwen veelal in het kader van gezinsvorming of -hereniging migreren en vervolgens, na aankomst in het bestemmingsland, trachten een baan te vinden (zie Bagchi, 2001). Het valt echter buiten het bereik van dit onderzoek om de netwerken van arbeidsmigranten onder de loep te nemen. In het onderzoek wordt wel, zoals in paragraaf 2.2 is toegelicht, de sociale context (c.q. het huishouden) van de arbeidsmigrant beschouwd als een factor die van invloed kan zijn op de overkomst van arbeidsmigranten.

Risicogedrag

Ten slotte kan ook in de evolutionaire psychologie en medische biologie een mogelijke verklaring worden gevonden voor het feit waarom meer mannen dan vrouwen vanwege arbeid migreren. Naar een ander land vertrekken om daar een beter bestaan op te bouwen of inkomen voor familieleden in het land van herkomst te genereren, vereist namelijk een bereidheid om risico te nemen, zeker als men onbekend is met de taal, cultuur en het klimaat van het bestemmingsland. Personen die bereid zijn risico te nemen, blijken over het algemeen eerder bereid om te migreren, terwijl personen die risico mijden, minder geneigd zijn te migreren. Tot die conclusie kwamen Jaeger et al. (2008) op basis van hun onderzoek naar binnenlandse migratie van werknemers in Duitsland. Bovendien bleek uit hun onderzoek dat met name mannen geneigd zijn dergelijke risico's te nemen (Jaeger et al., 2008).

Een verhoogd risicogedrag onder (voornamelijk jonge) mannen komt ook tot uiting in criminaliteitscijfers. Sommigen menen dat het verhoogde risicogedrag van mannen (dat gepaard gaat met criminaliteit) is terug te voeren tot gangbaar gedrag uit de tijd van het Pleistoceen (ruim 10.000 jaar geleden). Volgens Kanazawa en Still (2000) trachtten mannen in die tijd hun potentiële vrouwelijke partners te imponeren door onderling concurrerend gedrag te vertonen. Mannen die succesvol wilden zijn in het veiligstellen van nakomelingen dienden risico te nemen (terwijl het voor vrouwen juist minder lonend zou zijn om risicovol gedrag te vertonen). Dit

competitieve gedrag zou sindsdien, zo is hun veronderstelling, in de psyche van de man verankerd zijn (Kanazawa & Still, 2000). Ook Zuckerman en Kuhlman (2000) verwijzen naar het Pleistoceen in hun verklaring voor de oorsprong van het risicogedrag onder mannen. Dit gedrag heeft zich volgens hen via een evolutieproces verankerd in een genetisch verschil ten opzichte van vrouwen. Het Pleistoceen, zo stellen Zuckerman en Kuhlman, was een tijdsperk waarin mannen jaagden om in levensonderhoud te voorzien, en men naar een ander gebied trok als de voedselvoorraad afnam. Mannen zouden daardoor gewend zijn geraakt om risicovolle of sensatiegerichte activiteiten te ondernemen (zie ook Browne, 2006). Uit een door Zuckerman en Kuhlman uitgezette enquête onder 260 eerstejaars studenten kwam inderdaad naar voren dat de mannelijke studenten relatief vaker risicovolle activiteiten ondernamen (Zuckerman & Kuhlman, 2000; zie ook Silventoinen et al., 2007). Zuckerman en Kuhlman veronderstellen, op basis van uitkomsten van biomedisch onderzoek, dat het verhoogde risicogedrag van mannen heeft geleid tot een genetisch verschil ten opzichte van vrouwen wat betreft het enzym mono-amino-oxidase (MAO-A), dat van invloed is op de dopaminehuishouding (vgl. De Boer, 2003: p. 287). Dopamine is een neurotransmitter die betrokken is bij de regulering van gemoedstoestanden, waarbij een teveel aan dopamine kan leiden tot agressief gedrag (Brybaert, 2006). Dit brengt ons bij een mogelijk (neuro-)biologisch mechanisme achter risicogedrag. In weer ander onderzoek is namelijk aangetoond dat bij mannen en vrouwen de hersenen, die zo goed als alle activiteiten van ons lichaam reguleren, op onderdelen verschillen⁴³ (Evertzen, 2007). Eén van die onderdelen is de amygdala, die onder meer een rol speelt bij het herkennen van emoties en het emotioneel beoordelen van situaties. De amygdala, die ook in verband wordt gebracht met de uiting van risicovol of agressief gedrag,⁴⁴ is bij mannen groter dan bij vrouwen, en bestaat bij mannen uit een groter aantal uitlopers van zenuwcellen (Darlington, 2002). Een ander verschil is dat vrouwen meer actieve zenuwcellen hebben in de frontale cortex, het hersengebied dat emotionele reacties reguleert en gebruikt wordt bij besluitvorming. Onder invloed van het hormoon oestrogeen wordt op stressvolle momenten een groot aantal neuronen in de frontale cortex geactiveerd, en verondersteld wordt dat vrouwen daardoor in bepaalde situaties meer en gedetailleerder spanning en ongemak ervaren dan mannen. Hoewel de verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke hersenen relatief zijn en hersenen onder invloed van ervaringen kunnen veranderen (Evertzen, 2007), zou het kunnen zijn dat door sommige van deze verschillen mannen eerder geneigd zijn over te gaan tot risicovol (migratie)gedrag.

2.4 Samenvattende conclusie

In dit hoofdstuk is een aantal wetenschappelijke inzichten en veronderstellingen met betrekking tot sekseverschillen uiteengezet, voorzover deze aanknopingspunten bieden voor het onderzoek naar de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten. Onder meer is aangegeven dat migratie een bereidheid impliceert tot het nemen van risico, en dat uit onderzoek (onder meer criminologisch, maar ook migratieonderzoek) blijkt dat mannen eerder geneigd zijn dergelijke risico's te nemen. Sommigen menen, op basis van de evolutionaire psychologie en inzichten uit de (medische) biologie, dat het verschil in risicogedrag tussen mannen en vrouwen zijn oorsprong vindt in al dan niet door evolutie ontstane genetische verschillen. Het verschil in het migratiegedrag van mannen en vrouwen zou echter ook verband kunnen houden met genderpatronen. Met deze term bedoelen sociologen het geheel aan sociale percepties en interacties in een samenleving waaruit gedragspatronen voortkomen die als typisch mannelijk of

⁴³ De hersenen van mannen zijn gemiddeld groter dan die van vrouwen. Daarnaast zijn sekseverschillen in de hersenen aangetroffen in het limbische systeem (waaronder inbegrepen de amygdala), de hersenstam en de kleine hersenen. Verder hebben vrouwen in de hersenbalk meer wit hersenweefsel waardoor de communicatie tussen beide hersenhelften beter verloopt. In de hersenen zelf hebben mannen meer wit hersenweefsel en de vrouwen meer grijs weefsel. Bij intelligentietesten echter maken vrouwen meer gebruik van het aanwezige witte weefsel, terwijl mannen het grijze weefsel gebruiken (Evertzen, 2007).

⁴⁴ Als de amygdala wordt gestimuleerd dan blijken zelfs zachtvaardige mensen gewelddadig te worden; wordt daarentegen de neurale activiteit in het gebied geblokkeerd dan worden geweldige mensen zachtvaardig (Moyer, 1976 in: Aronson et al., 2007).

typisch vrouwelijk worden beschouwd.⁴⁵ Volgens de *doing gender* theorie stemmen mannen en vrouwen hun gedrag af op de verwachtingen die in een samenleving leven, ten aanzien van de rol die respectievelijk mannen en vrouwen behoren te vervullen. Zodoende ontstaat een seksegerelateerd onderscheid in bijvoorbeeld de positie die mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt innemen, en de mate waarin mannen en vrouwen vanwege arbeid migreren. Feit is dat in de meeste landen mannen relatief vaker een (hogere) opleiding hebben genoten en dat de arbeidsparticipatie onder mannen groter is dan onder vrouwen. Daardoor zijn mannen wereldwijd oververtegenwoordigd in bepaalde arbeidsmarktsectoren en functies. Uitgaande van de *doing gender* theorie zou de vertegenwoordiging van mannen en vrouwen in verschillende sectoren van de arbeidsmarkt verwachtingen kunnen wekken, waardoor het genderpatroon in een samenleving in stand wordt gehouden. Meisjes zouden bijvoorbeeld voor een bepaalde beroepsopleiding kunnen kiezen, omdat het gewoon wordt gevonden dat vrouwen in die beroepen werken. Ook zou het kunnen zijn, dat voornamelijk mannen voor een bepaald beroep worden geselecteerd, omdat het gewoon wordt gevonden dat mannen die functie vervullen. De veronderstelling die hieruit volgt is, dat de sekseverdeling in arbeidsmarktsectoren een belemmering kan vormen voor de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten. De mogelijke belemmering die van genderpatronen uit zou kunnen gaan, is tweeledig, namelijk :

- wanneer *vanwege het genderpatroon in het bestemmingsland* in de vraag naar arbeid de voorkeur uitgaat naar mannelijke arbeidskrachten, terwijl in de herkomstlanden voldoende aanbod van vrouwelijke arbeidskrachten voor de gevraagde arbeid aanwezig is;
- wanneer *vanwege het genderpatroon in de herkomstlanden* het aanbod van arbeid verricht door vrouwen niet aansluit op de vraag naar arbeid in het bestemmingsland.

Bovenstaande veronderstelde invloeden van genderpatronen op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten worden in hoofdstuk 3 belicht.

Zoals eerder is aangegeven gaat dit onderzoek niet in op de rol die netwerken vervullen bij de overkomst van arbeidsmigranten. Uit de literatuur blijkt namelijk niet duidelijk in hoeverre een verschil in de netwerken van mannen en vrouwen van invloed is op de instroom van respectievelijk mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten. De resultaten van verrichtte studies doen vermoeden dat vrouwen, en dan vooral getrouwde vrouwen met kinderen en een part-time baan, minder geneigd zijn om vanwege arbeid te migreren, omdat zij, in vergelijking met mannen, meer gebonden zijn aan familie, en relatief minder contact hebben met collega's en vrienden die hen van vacatures op de hoogte zouden kunnen stellen. Dat in veel landen in de eerste plaats de vrouw zorg draagt voor eventuele kinderen en het huishouden wordt in dit onderzoek als een kenmerk van het genderpatroon in die landen beschouwd.

Naast genderpatronen beschouwen we in dit onderzoek het arbeidsmigratiebeleid als een factor die mogelijk van invloed is op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten. Daartoe is in dit hoofdstuk de migratie van arbeidsmigranten vanuit economische benaderingen belicht. In het bijzonder is ingegaan op de *new economics of labor migration* die stelt dat ook de sociale context van de migrant in de verklaring van arbeidsmigratiestromen moet worden betrokken. Het besluit om te migreren heeft vaak ook consequenties voor de partner van de arbeidsmigrant. Als de partner in het land van herkomst betaalde arbeid verricht en bereid is mee te migreren, heeft vertrek uit het land van herkomst, zeker in eerste instantie, een vermindering van inkomsten tot gevolg. Een beperking van het recht van de mee-migrerende partner van de arbeidsmigrant om in Nederland betaalde arbeid te verrichten, zal daarom in de afweging om te migreren een rol spelen. Aangezien vrouwen, vaker dan mannen, een partner hebben die het mogen verrichten van arbeid in het land van bestemming als een belangrijke voorwaarde ziet om te migreren, zal die beperking voor potentiële vrouwelijke arbeidsmigranten waarschijnlijk

⁴⁵ Het voert te ver om hier een discussie aan te gaan over de vraag in hoeverre genetische verschillen tussen mannen en vrouwen aan de basis liggen van genderpatronen.

een grotere drempel vormen om tot arbeidsmigratie over te gaan. De veronderstelling is dan ook dat:

- vrouwelijke arbeidsmigranten, in vergelijking met mannelijke arbeidsmigranten, vaker gebruik maken van de Kennismigrantenregeling dan van de TWV-procedure, omdat ook de partner dan in Nederland mag werken, en;
- de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten relatief groter is wanneer de partner van de arbeidsmigrant geen belemmering ondervindt om in Nederland betaalde arbeid te verrichten.

In hoofdstuk 4 zullen deze veronderstellingen worden getoetst.

3 Vrouwelijke arbeidsmigranten in Nederland

In hoofdstuk 1 is in het kort de overkomst van buitenlandse werknemers vanaf het einde van de jaren twintig van de vorige eeuw beschreven. In aansluiting daarop gaat dit hoofdstuk meer gedetailleerd in op de arbeidsmigratie naar Nederland in de periode 2000 tot en met 2007. Daarbij ligt de nadruk op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten. Centraal staat de vraag in hoeverre de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten wordt bepaald door genderpatronen. In paragraaf 3.1 wordt de instroom van arbeidsmigranten in Nederland in de jaren 2000 tot en met 2007 beschreven. Tevens wordt de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in Nederland vergeleken met die in Canada, Denemarken en Zweden. Bezien wordt in hoeverre Nederland van deze landen verschilt in het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten dat wordt toegelaten, en welke redenen voor eventuele verschillen zijn aan te dragen. In de daarop volgende paragrafen wordt nagegaan in hoeverre genderpatronen van invloed zijn op de vertegenwoordiging van vrouwelijke arbeidsmigranten op de Nederlandse arbeidsmarkt. Eerst schetst paragraaf 3.2 een beeld van de mate waarin vrouwen in Nederland op de arbeidsmarkt participeren. In paragraaf 3.3 wordt vervolgens beschreven in welke sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt vrouwelijke arbeidsmigranten werkzaam zijn, en wordt het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de verschillende arbeidsmarktsectoren vergeleken met het aandeel vrouwelijke werknemers. In paragraaf 3.4 staat de arbeidsmarktpositie van vrouwen in enkele, voor Nederland, prominente herkomstlanden centraal en wordt vanuit die invalshoek de vertegenwoordiging van vrouwelijke arbeidsmigranten op de Nederlandse arbeidsmarkt beschouwd. In paragraaf 3.5 vatten we de belangrijkste bevindingen samen.

3.1 Seksespecifieke instroom van arbeidsmigranten in Nederland 2000 t/m 2007

In deze paragraaf wordt op basis van gegevens van het CBS een beeld geschetst van de arbeidsmigranteninstroom in Nederland in de jaren 2000 tot en met 2007. De gepresenteerde cijfers hebben betrekking op niet-Nederlandse personen, die bij een Nederlandse gemeente hebben aangegeven zich voor langer dan vier maanden in Nederland te willen vestigen.⁴⁶ De instroom van arbeidsmigranten is ingedeeld naar geboorteland. We beginnen bij de groep arbeidsmigranten die afkomstig is uit de EU-lidstaten en EVA-landen (paragraaf 3.1.1). Daarbij wordt apart aandacht geschonken aan arbeidsmigranten uit de Midden- en Oost-Europese landen. Daarna volgt in paragraaf 3.1.2 de instroom uit derde landen. Telkens wordt onderscheid gemaakt tussen mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten. Na een tussenbalans, in paragraaf 3.1.3, volgt een vergelijking van de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in Nederland met die in enkele andere westerse landen, te weten: Canada, Denemarken en Zweden (paragraaf 3.1.4). Paragraaf 3.1.5 geeft een korte samenvatting en toelichting op het vervolg.

⁴⁶ Het CBS beschouwt iemand als immigrant bij een voorgenomen verblijfsduur van ten minste vier maanden. Grensarbeiders en arbeidsmigranten die voor korte(re) tijd in Nederland verblijven, zijn dus niet in de cijfers meegenomen. Voor de statistiek over immigranten baseert het CBS zich op gegevens uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA). Het GBA verschaft echter geen informatie over de reden van immigratie. Informatie over migratiemotieven van niet-Nederlanders was tot 2003 afkomstig van het Centraal Register Vreemdelingen (CRV) van de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) van het Ministerie van Justitie. Het CRV is een registratie met gegevens over alle in Nederland wonende niet-Nederlanders. Vanaf 2004 zijn de gegevens ontleend aan INDIS, het informatiesysteem van de IND. Zie www.cbs.nl/nl-NL/menu/methoden/toelichtingen/alfabet/m/migratiemotieven.htm.

3.1.1 Arbeidsmigranten uit EU en EVA-landen

Arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen⁴⁷

De afgelopen jaren was het grootste deel van de arbeidsmigranten dat naar Nederland kwam, geboren in één van de ‘oude’ EU-lidstaten en EVA-landen. De drie belangrijkste herkomstlanden daarvan waren Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Onderstaande tabel toont het totale aantal en het percentage mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten uit deze regio voor de jaren 2000 tot en met 2007.

Tabel 3 Instroom arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	65,7	66,0	62,0	60,9	64,1	63,4	62,0	62,8
Vrouw (%)	34,3	34,0	38,0	39,1	35,9	36,6	38,0	37,2
Totaal aantal	12.092	12.173	11.503	9.806	8.607	8.293	10.129	11.796

Bron: CBS

Uit tabel 3 valt op te maken, dat – deels in lijn met de totale arbeidsmigratie naar Nederland – na 2001 de instroom van arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen daalde, en in 2006 en 2007 weer steeg. In de jaren 2000 tot en met 2007 schommelde het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten tussen de 34% en 39%. Gemiddeld was over de betreffende periode 36,6% van de arbeidsmigranten uit deze regio vrouw.

Arbeidsmigranten uit de MOE-8

Tot mei 2007 vond de toelating van arbeidsmigranten uit de MOE-8 plaats op basis van de TWV-procedure en de Kennismigrantenregeling. Toch nam de instroom van arbeidsmigranten uit de MOE-8 reeds toe in het jaar waarin deze landen tot de EU toetraden. In 2004 was, in vergelijking met voorgaande jaren, reeds sprake van meer dan een verdubbeling van het aantal arbeidsmigranten uit deze regio. In de jaren daarna nam het aantal verder toe tot 7.828 personen in 2007 (zie tabel 4),⁴⁸ wat gelijk stond aan bijna een kwart van de totale arbeidsmigratie naar Nederland. Vooral Polen was een prominent herkomstland: in 2000 was 70% van de arbeidsmigranten uit de MOE-8 afkomstig uit Polen; in 2007 was dit percentage gestegen tot 83%. Het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten uit de MOE-8 schommelde de voorbije jaren tussen de 22% en 37%.⁴⁹ Van het totale aantal arbeidsmigranten dat in de jaren 2000 tot en met 2007 uit de MOE-8 afkomstig was, was gemiddeld 30,1% vrouw.

Tabel 4 Instroom arbeidsmigranten uit de MOE-8 (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	77,8	74,0	63,4	66,4	66,2	70,9	73,9	67,6
Vrouw (%)	22,2	26,0	36,6	33,6	33,8	29,1	26,1	32,4
Totaal aantal	805	1.204	912	957	2.482	3.966	5.370	7.828

Bron: CBS

⁴⁷ Arbeidsmigranten uit Cyprus en Malta (die sinds 1 mei 2004 vrij toegang hebben tot de Nederlandse arbeidsmarkt) zijn voor de volledigheid ook tot deze regio gerekend, maar de instroom uit deze landen was zo gering dat deze door het CBS niet apart in Statline wordt weergegeven.

⁴⁸ Zoals eerder is aangegeven zijn in deze cijfers de tijdelijke arbeidsmigranten niet meegenomen (zie box 1 in paragraaf 1.3.2 en voetnoot 46).

⁴⁹ Hoewel in 2005 en 2006 het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten uit de MOE-8 daalde, nam in die jaren het aandeel vrouwen onder tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE-8 toe van 28% in 2002, naar 33% in 2004, en 35% in 2006. De betreffende percentages hebben betrekking op het aantal geldig geworden TWV's met een geldigheidsduur van minimaal 2 tot maximaal 24 weken (Bron: UWV Werkbedrijf).

Arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenië

Het aantal arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenië was tot 2007 relatief beperkt. In het jaar waarin deze twee landen tot de EU toetraden, is echter de arbeidsmigratie uit deze landen vertienvoudigd tot in totaal 4.191 personen, waarvan bijna driekwart afkomstig was uit Bulgarije. Mogelijk bevond zich onder hen een groot aantal etnische Turken (waar 9% van de Bulgaarse bevolking uit bestaat), die gebruikmaakten van Turkse netwerken in Nederland. In 2007 kwam overigens het merendeel van de arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenië niet via de TWV-procedure of Kennismigrantenregeling, maar (waarschijnlijk) als zelfstandig ondernemer.⁵⁰ Een mogelijke reden hiervoor kan zijn dat (in tegenstelling tot werknemers in loondienst) voor de overkomst van zelfstandig ondernemers géén overgangsregeling is ingesteld.

Een relatief aanzienlijk deel van de arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenië was vrouw. In de periode 2000 tot en met 2007 schommelde het percentage tussen de 29% en 56% (zie tabel 5). Gemiddeld over de betreffende periode was het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten 40,7%.

Tabel 5 Instroom arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenië (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	66,8	70,6	66,8	56,5	60,3	44,2	62,0	58,3
Vrouw (%)	33,2	29,4	33,2	43,5	39,7	55,8	38,0	41,7
Totaal aantal	208	296	223	216	229	208	418	4.191

Bron: CBS

3.1.2 Arbeidsmigranten uit derde landen

Zoals ook bij de EU en EVA-landen het geval was, nam de instroom van arbeidsmigranten uit derde landen na 2001 af. In 2005 en de jaren daarna volgde een stijging, die vooral bestond uit een toename van het aantal arbeidsmigranten uit MVV-plichtige derde landen. Terwijl de arbeidsmigratie uit derde landen die zijn vrijgesteld van de MVV-plicht in de jaren 2005 tot en met 2007 met in totaal zo'n 570 personen toenam (en daarmee in 2007 nog niet het niveau van 2001 evenaarde), steeg de instroom van arbeidsmigranten uit MVV-plichtige landen in dezelfde periode met bijna 3.000 personen. Vooral India en China waren belangrijke herkomstlanden: in 2007 waren vier van de tien arbeidsmigranten uit de MVV-plichtige landen afkomstig uit deze twee landen. Andere belangrijke herkomstlanden, waaruit weliswaar aanzienlijk kleinere aantallen arbeidsmigranten kwamen, waren: Turkije, Zuid-Afrika, Rusland, Indonesië en de Filippijnen.

In tabel 6 wordt het totale aantal arbeidsmigranten uit derde landen voor de jaren 2000 tot en met 2007 weergegeven, als ook de daarbij behorende percentages mannen en vrouwen. Een afzonderlijk overzicht van de instroom uit respectievelijk MVV-plichtige en niet-MVV-plichtige derde landen is opgenomen in bijlage 3.

Tabel 6 Instroom arbeidsmigranten uit derde landen (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	74,6	74,8	74,1	77,1	73,1	72,3	74,7	72,9
Vrouw (%)	25,4	25,2	25,9	22,9	26,9	27,7	25,3	27,1
Totaal aantal	5.905	6.176	5.825	5.779	4.795	5.000	5.836	8.252

Bron: CBS

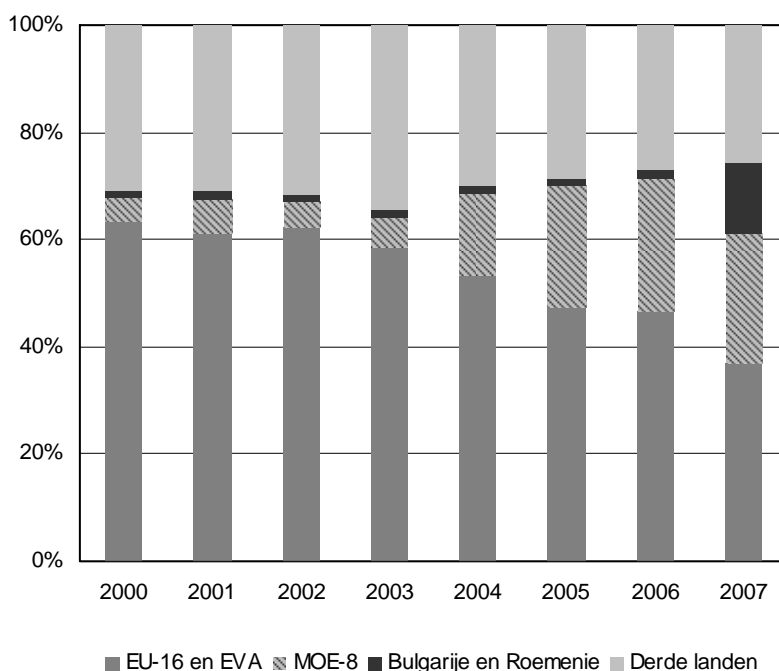
⁵⁰ In 2007 zijn namelijk 435 TWV's (met een geldigheidsduur van minimaal 24 weken) afgegeven voor personen uit Bulgarije en Roemenië (Bron: UWV Werkbedrijf). Daarnaast zijn aan personen uit deze twee landen 177 verblijfsvergunningen verleend op grond van de Kennismigrantenregeling (Bron: IND).

Uit tabel 6 blijkt dat in de jaren 2000 tot en met 2007 zo'n 23% tot 28% van de arbeidsmigranten uit derde landen vrouw was. Daarbij kan worden opgemerkt dat het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten uit derde landen die zijn vrijgesteld van de MVV-plicht over het algemeen kleiner was (gemiddeld 22,5%) dan onder arbeidsmigranten uit MVV-plichtige landen (gemiddeld 27,2%). Ook verschilden de derde landen die zijn vrijgesteld van de MVV-plicht onderling in het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten. Uit Australië, Canada en de Verenigde Staten bijvoorbeeld kwamen relatief meer vrouwelijke arbeidsmigranten dan uit Zuid-Korea en Japan (zie bijlage 4).

3.1.3 Een tussenbalans

In de jaren 2000 tot en met 2007 kwam het grootste deel van de arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen, al nam het aandeel van deze landen in de totale arbeidsmigratie af van 64% in 2000 naar 37% in 2007. Die afname hield voornamelijk verband met een toename van de arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europese landen. De instroom van arbeidsmigranten uit de MOE-landen nam vanaf respectievelijk 2004 en 2007 zodanig toe dat in 2007 bijna driekwart (74%) van de arbeidsmigranten afkomstig was uit een EU-lidstaat of EVA-land. Ondanks de recente toename van het aantal arbeidsmigranten uit derde landen, nam het aandeel van deze regio in de totale arbeidsmigratie naar Nederland af van 31% in 2000 naar 26% in 2007. In figuur 2 wordt het aandeel van de verschillende regio's in de arbeidsmigratie naar Nederland weergegeven.

Figuur 2 Instroom arbeidsmigranten naar regio, 2000 t/m 2007

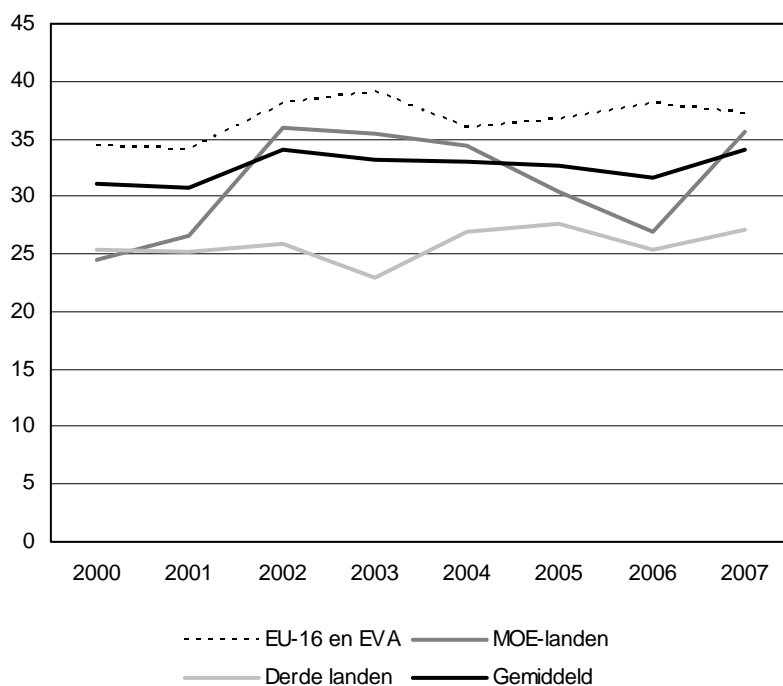

Bron: CBS

Over het geheel genomen was in de jaren 2000 tot en met 2007 gemiddeld 33% van de arbeidsmigranten vrouw. De instroom van arbeidsmigranten uit de (kandidaat) EU-lidstaten en EVA-landen bestond, in vergelijking met die uit derde landen, voor een groter deel uit vrouwen (gemiddeld 36%). Vooral onder arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenië was het aandeel vrouwen bij vlaggen relatief groot en kwam gemiddeld uit op 41%. Het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen bleef in de betreffende periode relatief stabiel en was gemiddeld 37%. Van de arbeidsmigranten uit de MOE-8 was gemiddeld 30% vrouw. Onder arbeidsmigranten uit derde landen ten slotte was het aandeel vrouwen het kleinst, namelijk

gemiddeld 26%. In figuur 3 wordt voor de EU-16 en EVA-landen, de MOE-landen en derde landen het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten weergegeven. De gestippelde lijn geeft het percentage vrouwen in de totale arbeidsmigratie naar Nederland weer.

Figuur 3 Percentage vrouwelijke arbeidsmigranten naar regio, 2000 t/m 2007

Bron: CBS

3.1.4 Arbeidsmigratie van vrouwen naar Canada, Denemarken en Zweden

Het aandeel vrouwen in de totale arbeidsmigratie naar Nederland wordt in deze paragraaf vergeleken met de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in enkele andere westerse landen die, wat betreft vrouwenemancipatie, met Nederland vergelijkbaar zijn. De selectie van landen werd echter beperkt door het feit dat niet alle westerse landen (in jaarrapportages of statistische bronnen) de instroom van arbeidsmigranten onderverdelen naar sekse.⁵¹ Over de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in Canada, Denemarken en Zweden waren wel cijfers beschikbaar. Daarom zijn deze drie landen in dit onderzoek betrokken voor een vergelijking met Nederland voor wat betreft de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten.

Tabel 7 toont (voor zover beschikbaar) de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in Canada, Denemarken, Zweden en Nederland in de jaren 2000 tot en met 2007. Uit de tabel blijkt dat in die jaren het aandeel vrouwen in de arbeidsmigratie naar Nederland iets groter was dan in de andere drie landen. Hierbij moet echter worden opgemerkt, dat door Denemarken en Zweden de instroom van arbeidsmigranten uit de zogenoemde *Nordic countries*⁵² (waar de arbeidsparticipatie van vrouwen over het algemeen hoog is) niet in de statistieken wordt meegenomen, terwijl in het percentage voor Nederland de vrouwelijke arbeidsmigranten uit nabijgelegen EU-landen wel zijn meegeteld, en hun aandeel, zo bleek, had een positief effect op het gemiddelde. Zou daarom de instroom uit de *Nordic Countries* wel worden meegeteld, dan zou het aandeel vrouwen in de arbeidsmigratie naar Denemarken en Zweden waarschijnlijk

⁵¹ Door bijvoorbeeld Australië, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk wordt geen onderscheid naar sekse gemaakt. Daarnaast is het in de tijdspanne van dit onderzoek niet mogelijk gebleken om gegevens te achterhalen over de jaarlijkse instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in (bijvoorbeeld) België, Duitsland en Frankrijk.

⁵² De *Nordic countries* worden gevormd door Denemarken, Finland, IJsland, Noorwegen en Zweden.

hoger uitkomen. Omdat echter cijfers over de instroom van arbeidsmigranten uit de *Nordic countries* ontbreken, is niet na te gaan hoe de omvang van de arbeidsmigratie uit die landen naar Denemarken en Zweden zich verhoudt tot de instroom in Nederland van arbeidsmigranten uit omliggende EU-landen.

Tabel 7 Instroom vrouwelijke arbeidsmigranten in Canada, Denemarken, Nederland en Zweden, 2000 t/m 2007 (%)*

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Canada	26	26	26	29	30	31	33	35
Denemarken	26	28	28	30	29	28	--	--
Nederland	31	31	34	33	33	33	32	34
Zweden	26	25	28	30	30	30	29	27

* Zie bijlage 5 voor bijbehorende aantallen.

Bron: Voor Canada: Canadian Immigration Service, (www.cic.gc.ca); Voor Denemarken: StatBank Denmark (www.statbank.dk); Voor Nederland: CBS (www.cbs.nl); Voor Zweden: Sveriges Officiella Statistik (www.scb.se).

Uit tabel 7 blijkt ook, dat – in tegenstelling tot de instroom in Nederland – het percentage vrouwelijke arbeidsmigranten dat tot Canada werd toegelaten vanaf 2002 consequent is gestegen van 26%, naar 35% in 2007. Dit resultaat zou een gevolg kunnen zijn van het feit dat de Canadese overheid, naar aanleiding van de vierde Wereldconferentie over vrouwen van de Verenigde Naties in Beijing (1995), op al het federale beleid een *gender-based* analyse toepast. In de Canadese Immigratiewet uit 2002 is daarom een paragraaf opgenomen die verplicht om bij de totstandkoming van beleidsmaatregelen, in training van personeel, en in rapportages aan het parlement aandacht te schenken aan de sociale en economische verschillen die er tussen mannen en vrouwen bestaan (Carasco, 2007; www.cic.gc.ca).⁵³ Uit een analyse van aanvragen voor een verblijfsvergunning bleek bijvoorbeeld dat het voor bepaalde personen (vanwege zwangerschap, zorgtaken of een handicap) moeilijker was om te voldoen aan de voorwaarde enkele jaren voltijds werkervaring te hebben. Naar aanleiding daarvan is deze voorwaarde zo aangepast dat ook een equivalente periode van parttime werkervaring voldoet. Anderzijds moet worden opgemerkt dat zo'n 15% tot 20% van de vrouwelijke arbeidsmigranten die tot Canada zijn toegelaten, als *live-in caregiver* staan geregistreerd. Onder deze toelatingsgrond worden sinds 1992 – voor het merendeel vrouwelijke – arbeidsmigranten toegelaten, die voor het verlenen van zorg aan hetzij kinderen, ouderen of gehandicapten inwonen bij de werkgever. In Nederland bestaat een dergelijke toelatingsgrond voor arbeidsmigranten niet. Wordt de categorie *live-in caregiver* buiten beschouwing gelaten, dan zou het aandeel vrouwen in de Canadese arbeidsmigranteninstroom zijn gestegen tot 'slechts' 30% in 2007.

3.1.5 Samenvatting

In het bovenstaande is op basis van gegevens van het CBS de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in Nederland in kaart gebracht. Daaruit bleek dat in de periode 2000 tot en met 2007 gemiddeld 33% van de arbeidsmigranten die naar Nederland kwamen vrouw was. De instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten verschilde echter per regio van herkomst (naar geboorteland).

Rekening houdend met het voorbehoud dat is gemaakt bij de registratie van (vrouwelijke) arbeidsmigranten in Canada, Denemarken en Zweden, bleek het percentage vrouwen in de arbeidsmigratie naar Nederland nagenoeg even groot als het percentage vrouwelijke arbeidsmigranten dat in Canada, Denemarken en Zweden werd toegelaten. De vraag die nu voor ligt is hoe het komt dat in Nederland (net als in andere westerse landen) zo ongeveer een derde van de arbeidsmigranten vrouw is. In het vervolg van dit deel van het rapport wordt op deze vraag ingegaan.

⁵³ Paragraaf 95, lid 2, onder f van de Canadese *Immigration and Refugee Protection Act*.

In hoofdstuk 2 is een aantal veronderstellingen geformuleerd met betrekking tot factoren die het verschil in het arbeidsmigratiegedrag van mannen en vrouwen zouden kunnen verklaren en, als zodanig, van invloed kunnen zijn op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten. De eerste veronderstelling is dat het genderpatroon op de Nederlandse arbeidsmarkt voor vrouwelijke arbeidsmigranten een belemmering kan vormen, namelijk als in de vraag naar arbeid de voorkeur uitgaat naar mannelijke arbeidsmigranten, omdat het gewoon wordt gevonden dat in die sector voornamelijk mannen werken. Anderzijds zou de mate waarin vrouwen vanwege arbeid migreren verband kunnen houden met het genderpatroon op de arbeidsmarkt in de herkomstlanden.

Paragraaf 3.2 schetst eerst het genderpatroon op de Nederlandse arbeidsmarkt, aan de hand van de man/vrouw-verhouding onder werknemers in de verschillende arbeidsmarktsectoren. Daarna wordt beschreven in welke mate vrouwelijke arbeidsmigranten op de Nederlandse arbeidsmarkt werkzaam zijn, en gaan we na hoe hun aandeel zich verhoudt tot het aandeel vrouwelijke werknemers (paragraaf 3.3). In paragraaf 3.4 wordt vervolgens de vertegenwoordiging van vrouwelijke arbeidsmigranten op de Nederlandse arbeidsmarkt gerelateerd aan het genderpatroon op de arbeidsmarkt in de landen van herkomst.

3.2 Arbeidsparticipatie van vrouwen op de Nederlandse arbeidsmarkt

De participatie van vrouwen op de Nederlandse arbeidsmarkt is de afgelopen twintig jaar gestaag toegenomen. Behoorde in 1987 nog slechts 35% van de vrouwen tot de *werkzame beroepsbevolking*,⁵⁴ in de jaren daarna is dit percentage gestegen naar 57% in 2007 (SCP/CBS, 2000 en 2009). Het merendeel van de vrouwen die tot de werkzame beroepsbevolking worden gerekend, werkt echter in deeltijd. In 2007 had 69% van de werkende vrouwen een parttime baan variërend van 12 tot 36 uur per week (ten opzichte van 16% van de mannen) (SCP/CBS, 2009). De arbeidsparticipatie is het hoogst onder hoogopgeleide vrouwen en het laagst onder laagopgeleide vrouwen. Datzelfde geldt overigens ook voor mannen, maar het verschil naar opleidingsniveau is bij mannen minder groot. In 2007 hadden acht op de tien vrouwen met een academische opleiding een betaalde baan, ten opzichte van 87% van de academisch opgeleide mannen. Van de vrouwen die alleen basisonderwijs hebben gevolgd, werkte 24% (ten minste 12 uur per week); Onder mannen die geen middelbaar onderwijs hebben gevolgd, is dit percentage ruim twee keer zo groot (50%) (SCP/CBS, 2009).

Vrouwelijke werknemers naar arbeidsmarktsector

In 2007 bestond 43% van de totale werkzame beroepsbevolking uit vrouwen. Van hen was 10% werkzaam als zelfstandige, 90% werkte als werknemer in loondienst (SCP/CBS, 2009). Van het totale aantal werknemers was zo'n 45% vrouw.

Om een meer specifiek beeld te geven van de arbeidsparticipatie van vrouwelijke werknemers, worden in onderstaande tabel vijf arbeidsmarktsectoren onderscheiden. Dit onderscheid is gebaseerd op de Standaard Bedrijfsindeling 1993 (SBI'93)⁵⁵ die in Nederland (en in andere landen) wordt gebruikt om de werkgelegenheid op de arbeidsmarkt in kaart te brengen. De indeling van de SBI'93 hebben we samengevoegd tot de volgende vijf arbeidsmarktsectoren:

- Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn
- Zakelijke dienstverlening (incl. financiële instellingen) en IT
- Delfstoffen,⁵⁶ industrie, energie en bouw
- Landbouw, bosbouw en visserij
- Overige⁵⁷

⁵⁴ Met werkzame beroepsbevolking worden personen bedoeld in de leeftijd van 15 tot 65 jaar met een betaalde baan van ten minste 12 uur per week.

⁵⁵ Zie voor een nadere toelichting: www.cbs.nl/nl-NL/menu/methoden/classificaties/overzicht/sbi/default.htm

⁵⁶ Inclusief mijnbouw.

⁵⁷ Onder 'overige' sectoren vallen: handel en reparatie; horeca; vervoer, opslag en communicatie; cultuur, recreatie en milieu; en banen in overige sectoren.

Tabel 8 geeft het totale aantal werknemers, en het percentage vrouwelijke werknemers, in bovenstaande sectoren weer. Uit de tabel volgt dat in de sector ‘Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn’ tweederde van de werknemers vrouw is. Daarmee is het aandeel vrouwelijke werknemers in deze sector het grootst. In de sector ‘Delfstoffen, industrie, energie en bouw’ is het aandeel vrouwelijke werknemers het kleinst (18%).

Tabel 8 Aandeel vrouwelijke werknemers op de Nederlandse arbeidsmarkt, naar arbeidsmarktsector (december 2007)*

Arbeidsmarktsector	Totaal aantal werknemers (x 1000)	Vrouwelijke werknemers (%)
Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn	2.139,7	66,7
Zakelijke dienstverlening en IT	1.942,6	39,5
Delfstoffen, industrie, energie en bouw	1.260,8	17,9
Landbouw, bosbouw en visserij	120,8	28,9
Overige sectoren	2.401,4	43,8
Totaal	7.865,3	44,6

* Het betreft hier de door het CBS onder de noemer ‘voorlopig’ uitgebrachte gegevens.

Bron: CBS

3.3 Vrouwelijke arbeidsmigranten op de Nederlandse arbeidsmarkt

3.3.1 Onderzoekspopulatie

In deze paragraaf gaan we na hoe de vertegenwoordiging van vrouwelijke arbeidsmigranten op de Nederlandse arbeidsmarkt zich verhoudt tot de hierboven weergegeven man/vrouw-verhouding onder werknemers. De gepresenteerde cijfers zijn gebaseerd op gegevens van het CBS. Uit het SSB-bestand van het CBS zijn gegevens geanalyseerd voor wat betreft de groep arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland zijn gekomen. De onderzoekspopulatie is als volgt ingedeeld naar herkomst en arbeidsmarktsector. In het geval een arbeidsmigrant in de jaren 2000 tot en met 2005 meerdere keren als binnengekomen ‘arbeidsmigrant’ was geregistreerd, bijvoorbeeld omdat hij of zij, na een eerste verblijf, uit Nederland is vertrokken en enige tijd later weer is teruggekeerd, dan is enkel het eerste verblijf van die arbeidsmigrant in het onderzoek betrokken. De herkomst van de arbeidsmigrant is vastgesteld aan de hand van diens nationaliteit. Personen die staatloos waren, of van wie de nationaliteit onbekend was, zijn buiten beschouwing gelaten. Als bij een arbeidsmigrant twee nationaliteiten stonden vermeld, dan is prioriteit toegekend aan de nationaliteit van een EU-16 of EVA-land boven de nationaliteit van een Midden- of Oost-Europees land, of derde land. De nationaliteit van een MOE-land genoot op zijn beurt prioriteit boven de nationaliteit van een derde land, terwijl de nationaliteit van een derde land dat van de MVV-plicht is vrijgesteld prioriteit genoot boven de nationaliteit van een MVV-plichtig land. Had een arbeidsmigrant de nationaliteit van twee landen uit eenzelfde regio dan is bij een vergelijking naar herkomstlanden de persoon als onderdaan van beide landen beschouwd. Voor de indeling naar arbeidsmarktsector is gekeken in welke sector de arbeidsmigrant na binnenkomst voor het eerst als werknemer, dan wel als zelfstandig ondernemer, betaalde arbeid verrichtte. Een eventuele overstap naar een andere arbeidsmarktsector, bijvoorbeeld vanwege een verandering van werkgever, is niet in onderstaande gegevens meegenomen. Verder moet worden opgemerkt dat 28% van de personen die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland zijn gekomen en in het CBS-bestand als arbeidsmigrant staan geregistreerd, niet in de analyse naar arbeidsmarktsector kon worden opgenomen, omdat zij op geen van de SSB-peilmomenten (in de maand september) van de jaren 2000 tot en met 2006 betaalde arbeid verrichtten. Dat niet alle als arbeidsmigrant geregistreerde personen betaalde arbeid verrichtten is overigens geen nieuw verschijnsel. Uit eerder onderzoek naar het arbeidsverleden van migranten in Nederland kwam naar voren dat 20% van de mannelijke arbeidsmigranten en 27% van de vrouwelijke arbeidsmigranten in het eerste jaar na binnenkomst geen werk had (Jennissen & Oudhof, 2008). Een reden voor de leemte in de participatiegraad zou kunnen zijn

dat gezinsleden van een arbeidsmigrant in sommige gevallen ook als arbeidsmigrant worden geregistreerd.⁵⁸

Van in totaal 70.464 arbeidsmigranten kon de herkomst (naar nationaliteit) en arbeidsmarktsector (van eerste tewerkstelling of economische activiteit) worden vastgesteld. Tabel 9 geeft het aandeel vrouwelijke (ten opzichte van het aandeel mannelijke) arbeidsmigranten in de sectoren weer.

Tabel 9 Arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) op de Nederlandse arbeidsmarkt, naar arbeidsmarktsector (%)*

Arbeidsmarktsector	Totaal aantal arbeidsmigranten (2000 t/m 2005)	Vrouwelijke arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) (%)
Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn	7.610	45,8
Zakelijke dienstverlening en IT	32.894	31,1
Delfstoffen, industrie, energie en bouw	9.291	17,6
Landbouw, bosbouw en visserij	1.370	28,8
Overige sectoren	19.299	31,5
Totaal	70.464	31,0

* Zie voor achterliggende aantallen, bijlage 6.
Bron: CBS

In het vervolg van deze paragraaf wordt voor elke arbeidsmarktsector de samenstelling van de arbeidsmigrantenpopulatie toegelicht. Per arbeidsmarktsector wordt beschreven hoe het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten zich verhoudt tot het aandeel vrouwelijke werknemers, en wordt ingegaan op de herkomst van de vrouwelijke arbeidsmigranten. In het bijzonder wordt het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit een achttal herkomstlanden belicht, te weten: Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Polen, de Verenigde Staten, Japan, China en India. Uit deze herkomstlanden kwamen in de jaren 2000 tot en met 2007 relatief grote aantallen (vrouwelijke) arbeidsmigranten (zie paragraaf 3.1) en naar verwachting zal dit ook de komende jaren het geval zal zijn. Deze landen kunnen daarom als belangrijke herkomstlanden van arbeidsmigranten worden beschouwd. Bij de selectie van herkomstlanden is rekening gehouden met een spreiding tussen enerzijds EU- en EVA-landen en anderzijds derde landen, en tussen westerse en niet-westerse landen.

3.3.2 *Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn*

Van het totale aantal vrouwelijke arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland kwamen, werkte 16% in de sector 'Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn', waaronder bijvoorbeeld ook wetenschappelijk personeel valt.⁵⁹ Hoewel dit percentage gering lijkt, was het *aandeel* vrouwelijke arbeidsmigranten dat in deze sector werkzaam was relatief groot. Van de arbeidsmigranten die in deze sector werkzaam waren, was namelijk 46% vrouw (zie tabel 9).

Onder arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen die in deze sector werkzaam waren, alsook onder arbeidsmigranten uit de MOE-landen, was het aandeel vrouwen zelfs iets groter, namelijk 52% en 53%, terwijl van de arbeidsmigranten uit derde landen gemiddeld 35% vrouw was.

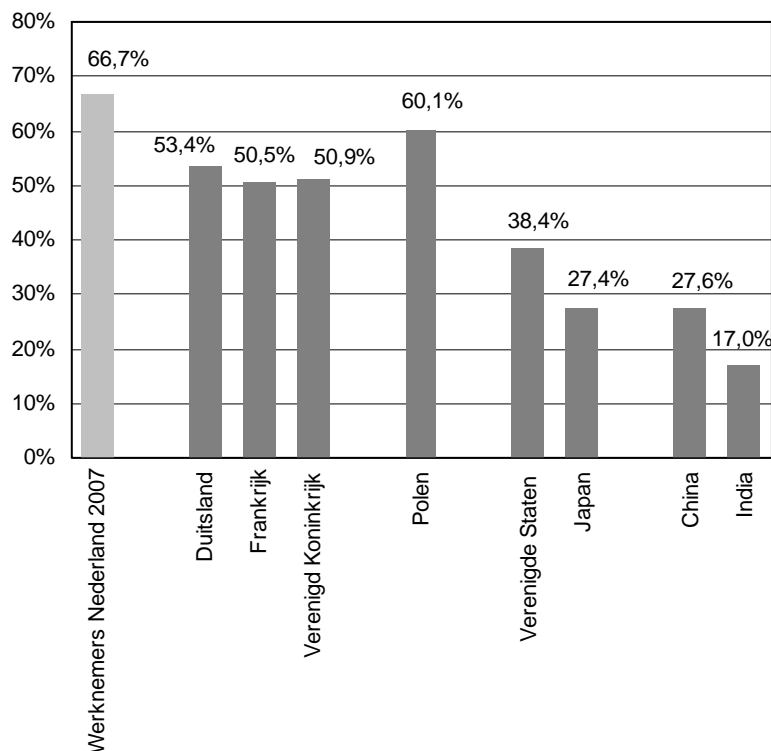
Figuur 4 geeft, naast het aandeel vrouwelijke werknemers dat in deze sector werkzaam is, het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit de acht herkomstlanden weer. Voor alle weergegeven herkomstlanden geldt dat het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten (ten opzichte van het aandeel mannelijke arbeidsmigranten uit het herkomstland) in deze sector het grootst was. Desondanks was het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in alle gevallen kleiner dan het aandeel

⁵⁸ In het bestand waren bijvoorbeeld ook zo'n 1.750 personen opgenomen die jonger waren dan 18 jaar.

⁵⁹ Van de vrouwelijke arbeidsmigranten afkomstig uit de MOE-landen en derde landen werkte respectievelijk 29% en 26% in deze sector.

vrouwelijke werknemers. De man/vrouw-verhouding onder werknemers in deze arbeidsmarktsector heeft dus niet geresulteerd in een man/vrouw-verhouding onder arbeidsmigranten die daaraan gelijk is.

Figuur 4 Aandeel vrouwelijke werknemers in de sector ‘Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn’ en het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) in deze sector naar nationaliteit

Bron: CBS

Nu is in Nederland in de sector ‘Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn’ een relatief groot percentage van de werknemers vrouw, en het zou kunnen zijn dat in andere landen vrouwen niet in die mate in deze sector werkzaam zijn. In paragraaf 3.4 volgt hierover meer. Het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten afkomstig uit de EU-lidstaten (Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Polen) komt evenwel dicht in de buurt van het aandeel vrouwelijke werknemers dat in deze sector werkzaam is. Het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen (de Verenigde Staten, Japan, China en India) daarentegen is over het algemeen kleiner. Dit zou kunnen betekenen, dat (ook) het onderscheid dat in het arbeidsmigratiebeleid wordt gemaakt (tussen enerzijds EU-lidstaten en EVA-landen en anderzijds derde landen) van invloed is op de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten. In hoofdstuk 4 wordt daar nader op ingegaan

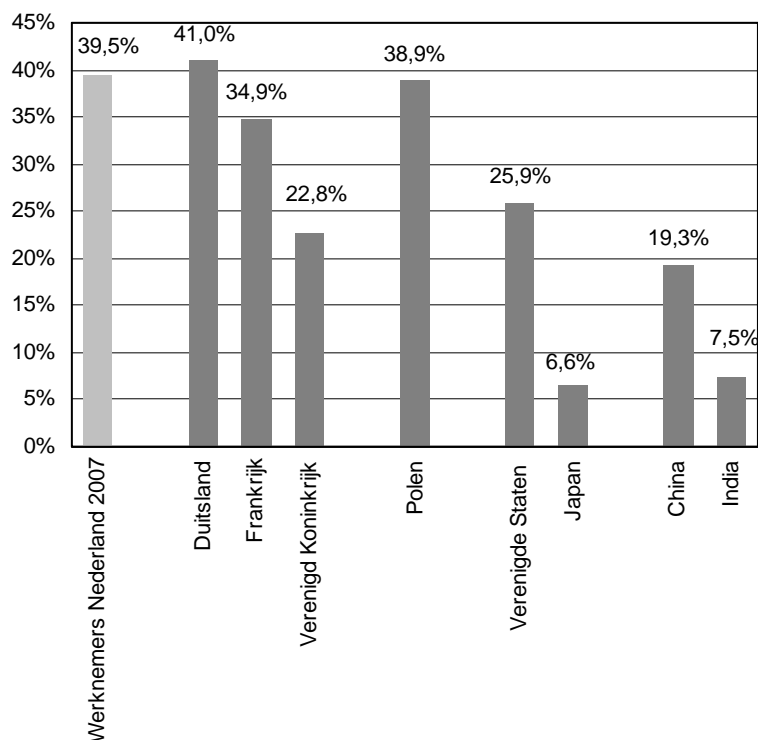
3.3.3 Zakelijke dienstverlening en IT

Het grootste deel (47%) van de vrouwelijke arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland kwamen, werkte in de ‘Zakelijke dienstverlening en IT’. Datzelfde geldt echter ook voor de mannelijke arbeidsmigranten (47%), en omdat in de betreffende periode een groter aantal mannelijke arbeidsmigranten naar Nederland kwam, was het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten dat in deze sector werkzaam was kleiner dan het aandeel mannelijke arbeidsmigranten, namelijk 31% versus 69%.

Het merendeel (80%) van de vrouwelijke arbeidsmigranten die in deze sector werkzaam waren, kwam uit een EU-16 of EVA-land; 6% was afkomstig uit een MOE-land, en 14% uit een derde land.

Onder arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen, als ook onder arbeidsmigranten uit de MOE-landen, was het aandeel vrouwen iets groter dan gemiddeld, namelijk 34%. Van de arbeidsmigranten uit derde landen was 21% vrouw. In figuur 5 wordt het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit de voornaamste herkomstlanden weergegeven.

Figuur 5 Aandeel vrouwelijke werknemers in de sector 'Zakelijke dienstverlening en IT' en het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) in deze sector naar nationaliteit

Bron: CBS

Uit figuur 5 blijkt dat het aandeel vrouwen onder Duitse en Poolse arbeidsmigranten ongeveer gelijk was aan het aandeel vrouwelijke werknemers dat in deze sector werkzaam is. Het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit Duitsland was zelfs iets groter. Het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit de overige herkomstlanden was in sommige gevallen beduidend kleiner. Daarbij is opmerkelijk dat het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit herkomstlanden die tot eenzelfde regio behoren duidelijke verschillen vertonen. Onder arbeidsmigranten uit het Verenigd Koninkrijk was het aandeel vrouwen zelfs kleiner dan onder arbeidsmigranten uit de Verenigde Staten, terwijl arbeidsmigranten uit het Verenigd Koninkrijk, als onderdaan van een EU-lidstaat, meer verblijfsrechten genieten dan arbeidsmigranten uit de Verenigde Staten. Hieruit zouden we kunnen afleiden dat in dit geval niet het Nederlandse genderpatroon, noch het onderscheid tussen de regio's van herkomst dat in het arbeidsmigratiebeleid wordt gemaakt, een belemmering vormde voor de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten. De vertegenwoordiging van vrouwelijke arbeidsmigranten in deze sector lijkt eerder verband te houden met het genderpatroon op de arbeidsmarkt in de herkomstlanden (zie paragraaf 3.4).

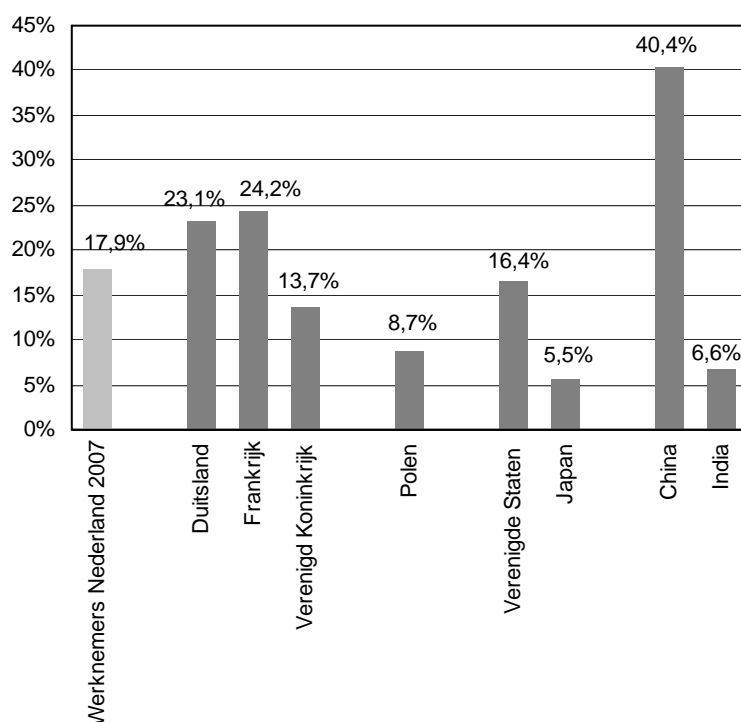
3.3.4 Delfstoffen, industrie, energie en bouw

Van alle vrouwelijke arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland kwamen, werkte een kleine 8% in de sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw' (zie tabel 9). Bijna driekwart (74%) van hen was afkomstig uit een EU-16 of EVA-land; 7% kwam uit een MOE-land, en 19% uit een derde land.

Van de arbeidsmigranten die in de sector ‘Delfstoffen, industrie, energie en bouw’ werkzaam waren, was 18% vrouw. Daarmee is, in vergelijking met de andere sectoren, het verschil tussen het aandeel vrouwelijke en het aandeel mannelijke arbeidsmigranten in deze sector het grootst. Desalniettemin kwam over het geheel genomen de man/vrouw-verhouding onder arbeidsmigranten overeen met het Nederlandse genderpatroon in deze sector, te weten een man/vrouw-verhouding van 82% versus 18%.

Het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit Duitsland en Frankrijk was zelfs iets groter dan het aandeel vrouwen onder werknemers (zie figuur 6). Het voor Nederland gangbare genderpatroon in deze sector lijkt dus geen belemmering te hebben gevormd voor de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten uit deze landen. Ook onder Chinese arbeidsmigranten was het aandeel vrouwen relatief groot, maar dit komt vooral doordat het totale aantal Chinese arbeidsmigranten dat in deze sector werkte, vrij klein was.

Figuur 6 Aandeel vrouwelijke werknemers in de sector ‘Delfstoffen, industrie, energie en bouw’ en het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) in deze sector naar nationaliteit

Bron: CBS

In figuur 6 is te zien dat het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit het Verenigd Koninkrijk zo'n 10% kleiner was dan het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit Duitsland en Frankrijk, terwijl alle drie landen tot de EU behoren. Het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit het Verenigd Koninkrijk was wederom zelfs iets kleiner dan dat uit de Verenigde Staten. Net als bij de vertegenwoordiging van vrouwelijke arbeidsmigranten in de ‘Zakelijke dienstverlening en IT’ zijn de verschillen tussen de landen van herkomst dus niet zonder meer toe te schrijven aan het onderscheid dat in het arbeidsmigratiebeleid tussen de regio's van herkomst wordt gemaakt. Waarschijnlijk speelt ook hier het genderpatroon op de arbeidsmarkt in de landen van herkomst een rol. Wat dat betreft is het echter opmerkelijk dat onder arbeidsmigranten uit Polen en Japan het percentage vrouwen relatief klein was, terwijl – zoals later in dit hoofdstuk zal worden beschreven – op de arbeidsmarkt in deze herkomstlanden een kwart van de werknemers in deze sector vrouw is. Het kleine aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit Polen en Japan houdt daarom waarschijnlijk verband met de (lagere) functies die vrouwen in deze herkomstlanden vervullen.

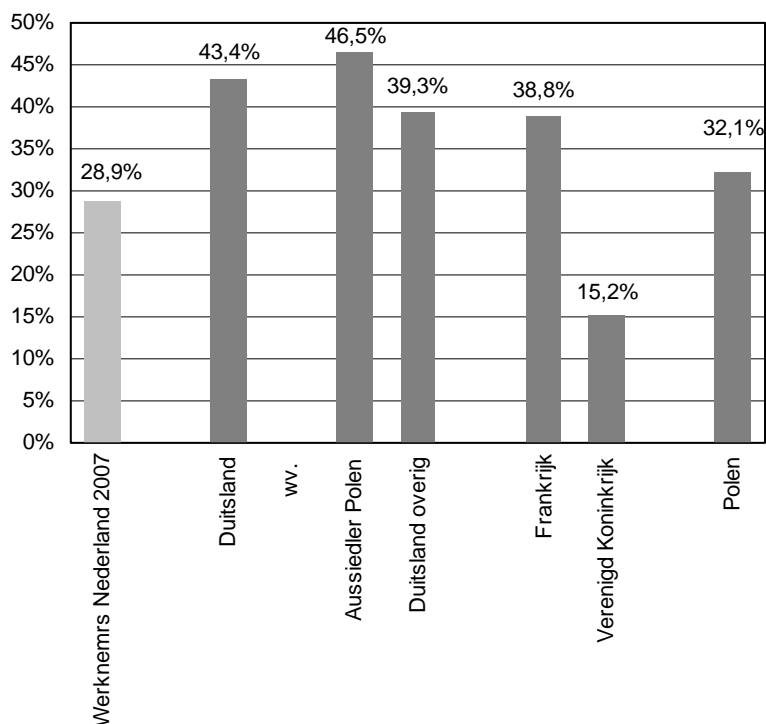
3.3.5 Landbouw, bosbouw en visserij

In vergelijking met de andere sectoren was van de vrouwelijke arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland kwamen slechts een gering percentage werkzaam in de ‘Landbouw, bosbouw en visserij’, namelijk een kleine 2%. Van hen was 90% afkomstig uit een EU of EVA-land;⁶⁰ 10% kwam uit een derde land.

Ook van alle mannelijke arbeidsmigranten die in de periode 2000 tot en met 2005 naar Nederland kwamen, was zo’n 2% werkzaam in de ‘Landbouw, bosbouw en visserij’. De man/vrouw-verhouding onder arbeidsmigranten in deze sector kwam zodoende uit op 71% versus 29%. Daarmee was het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in deze sector gelijk aan het aandeel vrouwelijke werknemers.

Onder arbeidsmigranten uit Duitsland en Frankrijk, en onder arbeidsmigranten uit Polen, was het aandeel vrouwen groter dan gemiddeld, en dus ook groter dan het aandeel vrouwelijke werknemers in deze sector. Het relatief hoge percentage vrouwen onder Duitse arbeidsmigranten hangt overigens samen met het feit dat bijna een vijfde (18%) van hen zowel de Duitse als Poolse nationaliteit had. De populatie Duitse arbeidsmigranten in de ‘Landbouw, bosbouw en visserij’ bestond dus waarschijnlijk uit een groot aantal zogenaamde *Aussiedler* uit Polen. In figuur 7 wordt daarom voor Duitse arbeidsmigranten ook afzonderlijk het aandeel vrouwen onder *Aussiedler* uit Polen en het aandeel vrouwen onder overige Duitse arbeidsmigranten getoond. Voor arbeidsmigranten afkomstig uit derde landen waren de aantallen te klein om het aandeel vrouwen naar herkomstland weer te geven. Dat in de ‘Landbouw, bosbouw en visserij’ slechts kleine aantallen (vrouwelijke) arbeidsmigranten uit derde landen werkzaam waren, is echter niet vreemd, aangezien het aantrekken van arbeidsmigranten uit derde landen voor laaggeschoolde arbeid door de Nederlandse overheid (middels de TWV-procedure) wordt ontmoedigd.

Figuur 7 Aandeel vrouwelijke werknemers in de sector ‘Landbouw, bosbouw en visserij’ en het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) in deze sector naar nationaliteit

wv. = waarvan (Aussiedler Polen of Duitsland overig)
Bron: CBS

⁶⁰ 68% kwam uit een EU-16 of EVA-land; 22% uit een MOE-land.

3.3.6 Overige sectoren

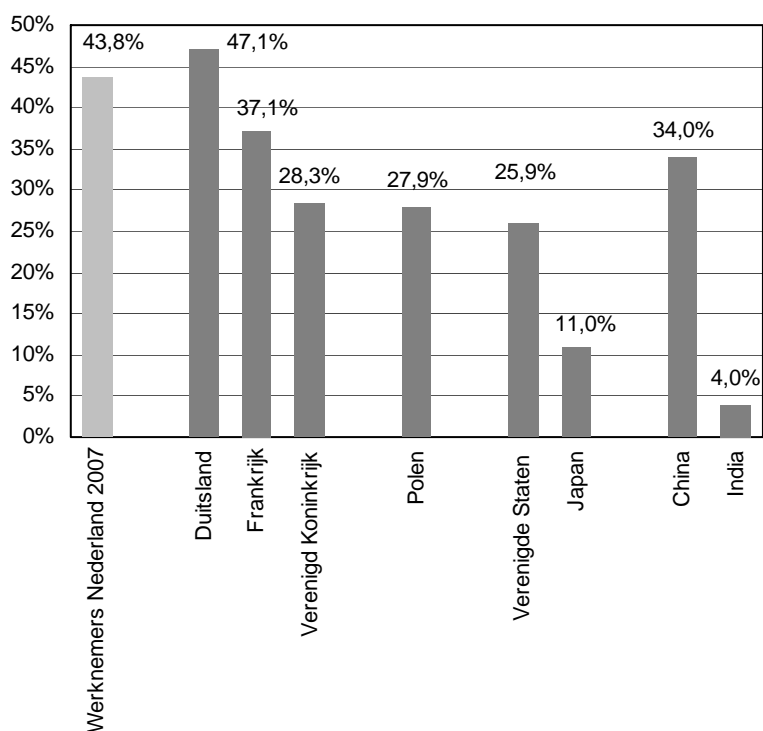
Zo'n 28% van de vrouwelijke arbeidsmigranten (versus 27% van de mannelijke arbeidsmigranten) kwam in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland om te werken in de 'overige' sectoren, waaronder de handel en reparatie; horeca; vervoer, opslag en communicatie; en cultuur, recreatie en milieu zijn geschaard. Deze behoren alle (met 'Zakelijke dienstverlening & IT') tot de tertiaire sector.

Het percentage vrouwelijke arbeidsmigranten dat in de overige sectoren werkzaam was, was gemiddeld 31% en daarmee ruim 10% kleiner dan het percentage vrouwelijke werknemers dat in de overige sectoren werkzaam is.

Bij arbeidsmigranten afkomstig uit de EU-16 en EVA-landen was het aandeel vrouwen evenwel iets groter dan gemiddeld, te weten 37%. Het percentage vrouwen onder arbeidsmigranten uit de MOE-landen lag rond de 30%, en onder arbeidsmigranten uit derde landen was het aandeel vrouwen gemiddeld 18%.

Dat het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen gemiddeld zo'n 20% kleiner was dan het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen, zou kunnen betekenen dat voor de overige sectoren de toelating- en verblijfsvoorwaarden voor arbeidsmigranten uit derde landen van invloed zijn op de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten. Echter, landen uit eenzelfde regio van herkomst vertonen onderling eveneens relatief grote verschillen in het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten. Van de EU-16 en EVA-landen was onder arbeidsmigranten uit Duitsland het aandeel vrouwen het grootst, en zelfs groter dan het aandeel vrouwelijke werknemers, terwijl onder arbeidsmigranten uit het Verenigd Koninkrijk het aandeel vrouwen relatief klein was. Van de derde landen was het percentage vrouwen onder arbeidsmigranten uit Japan en India vrij klein en, opmerkelijk genoeg, onder arbeidsmigranten uit China het grootst (zie figuur 8). De relatief grote verschillen tussen de landen (uit nota bene dezelfde regio) van herkomst doen vermoeden dat niet zozeer het arbeidsmigratiebeleid, maar veeleer het genderpatroon op de arbeidsmarkt in de herkomstlanden de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten heeft beïnvloed.

Figuur 8 Aandeel vrouwelijke werknemers in 'overige' sectoren en het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) in deze sectoren naar nationaliteit

Bron: CBS

3.3.7 *Conclusie*

In deze paragraaf is de vertegenwoordiging van vrouwelijke arbeidsmigranten in de verschillende sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt in kaart gebracht. Per arbeidsmarktsector is het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten vergeleken met het aandeel vrouwelijke werknemers, waarbij in het bijzonder is ingegaan op het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit een achttal herkomstlanden. De leidende vragen daarbij waren in hoeverre de man/vrouw-verhouding op de Nederlandse arbeidsmarkt bepalend is voor het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de arbeidsmarktsectoren en of er opmerkelijke verschillen tussen regio's of landen van herkomst bestaan.

Het totale aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten was het grootst in de sector 'Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn' en het kleinst in de sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw'. In die zin kwam het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten overeen met het aandeel vrouwelijke werknemers, dat eveneens in de sector 'Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn' het grootst is, en in de sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw' het kleinst. Het gemiddelde aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten was echter niet in alle sectoren gelijk aan het aandeel vrouwelijke werknemers. Het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten en het aandeel vrouwelijke werknemers waren wel van gelijke grootte in de 'Landbouw, bosbouw en visserij' (29%) en de sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw' (18%). In de sector 'Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn', de 'Zakelijke dienstverlening en IT' en de 'overige' sectoren was het gemiddelde aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten kleiner dan het aandeel vrouwelijke werknemers. In geen van de sectoren was het gemiddelde aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten groter dan het aandeel vrouwelijke werknemers.

De bestaande man/vrouw-verhouding onder werknemers lijkt dus in zekere zin een maximale maatstaf te zijn voor het gemiddelde aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt. Toch was het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit sommige herkomstlanden – en met name uit de EU-landen Duitsland, Frankrijk en Polen – in een aantal sectoren weldegelijk groter dan het aandeel vrouwelijke werknemers, terwijl het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit andere herkomstlanden relatief klein bleek te zijn. De geconstateerde verschillen tussen de landen en regio's van herkomst doen dan ook vermoeden dat de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten tevens verband houdt met het genderpatroon op de arbeidsmarkt in de herkomstlanden en, of in combinatie met, het onderscheid dat in het arbeidsmigratiebeleid wordt gemaakt tussen de regio's van herkomst van arbeidsmigranten. In het vervolg van dit deel van het rapport wordt hier verder op ingegaan. In paragraaf 3.4 wordt de vertegenwoordiging van vrouwelijke arbeidsmigranten op de Nederlandse arbeidsmarkt gerelateerd aan het genderpatroon in de herkomstlanden. In hoofdstuk 4 komt de werking van het arbeidsmigratiebeleid op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten aan bod.

3.4 **Participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt in landen van herkomst en seksespecifieke arbeidsmigratie**

In deze paragraaf gaan we in op de arbeidsparticipatie van vrouwen in enkele voor Nederland belangrijke herkomstlanden van arbeidsmigranten. Bezien wordt in hoeverre de vertegenwoordiging van vrouwelijke arbeidsmigranten op de Nederlandse arbeidsmarkt kan worden toegeschreven aan de arbeidsmarktpositie van vrouwen in de landen van herkomst. De veronderstelling is dat het genderpatroon op de arbeidsmarkt in de herkomstlanden een belemmering kan vormen voor de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten, namelijk wanneer het arbeidsaanbod onder vrouwen in de herkomstlanden niet aansluit op de vraag naar arbeid in Nederland. Eerst komen de belangrijkste herkomstlanden aan bod uit de regio die wordt gevormd door de EU en EVA-landen. Daarna volgen enkele prominente derde landen.

3.4.1 EU en EVA-landen

Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk

Van de EU-16 en EVA-landen waren Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk de afgelopen jaren de voornaamste herkomstlanden van arbeidsmigranten. De arbeidsmarktpositie van vrouwen in deze West-Europese landen is grotendeels vergelijkbaar met die in Nederland. In 2007 bestond de werkzame beroepsbevolking in Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk voor respectievelijk 46%, 48% en 46% uit vrouwen (in vergelijking met 45% in Nederland).

De vertegenwoordiging van vrouwelijke werknemers op de arbeidsmarkt in de drie herkomstlanden wordt in tabel 10 weergegeven. Net als in Nederland, is ook in Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk het aandeel vrouwelijke werknemers in de sector ‘Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn’ het grootst.

Tabel 10 Aandeel vrouwelijke werknemers op de arbeidsmarkt in Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk (2007), en het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) uit deze landen op de Nederlandse arbeidsmarkt, naar arbeidsmarktsector (%)

Arbeidsmarktsector	Duitse		Franse		Britse	
	Werknemers	Arbeids- migranten	Werknemers	Arbeids- migranten	Werknemers	Arbeids- migranten
Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn	64,4	53,4	67,9	50,5	70,3	50,9
Zakelijke dienstverlening en IT	52,9	41,0	51,3	34,9	43,8	22,8
Delfstoffen, industrie, energie en bouw	24,9	23,1	24,4	24,2	19,2	13,7
Landbouw, bosbouw en visserij	31,1	43,4	30,3	38,8	24,0	15,2
Overige sectoren	51,0	47,1	45,3	37,1	44,7	28,3
Totaal	46,4	41,6	48,1	34,9	45,8	24,5

Bron: ILO

Uit de vorige paragraaf kwam naar voren dat in een aantal sectoren het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit Duitsland en Frankrijk relatief groot was, zowel in vergelijking met andere herkomstlanden, als in vergelijking met het aandeel vrouwelijke werknemers in Nederland. Dit was bijvoorbeeld het geval in de ‘Zakelijke dienstverlening & IT’ en ‘Delfstoffen, industrie, energie en bouw’. Het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit het Verenigd Koninkrijk bleef in deze sectoren achter bij het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit Duitsland en Frankrijk, en was zelfs kleiner dan het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit de Verenigde Staten. Gezien het genderpatroon op de Britse arbeidsmarkt is dit echter niet vreemd. In het Verenigd Koninkrijk is namelijk het aandeel vrouwelijke werknemers in deze sectoren kleiner dan in Duitsland en Frankrijk (zie tabel 10), en ook kleiner dan in de Verenigde Staten.⁶¹ Het feit dat in de ‘Zakelijke dienstverlening & IT’ en ‘Delfstoffen, industrie, energie en bouw’ het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit het Verenigd Koninkrijk kleiner was dan het aandeel uit Duitsland, Frankrijk en de Verenigde Staten houdt dus waarschijnlijk verband met de arbeidsparticipatie van vrouwen in het herkomstland.

Evenzo kan het relatief grote aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit Duitsland en Frankrijk in de sector ‘Delfstoffen, industrie, energie en bouw’ worden toegeschreven aan de relatief sterke vertegenwoordiging van vrouwelijke werknemers in deze sector op de Duitse en Franse arbeidsmarkt. Het aandeel vrouwelijke werknemers in de sector ‘Delfstoffen, industrie, energie en bouw’ is op de Duitse en Franse arbeidsmarkt groter dan in Nederland (respectievelijk 25% en 24% versus 18%) en vanwege die sterke(re) vertegenwoordiging was het mogelijk dat

⁶¹ In de Verenigde Staten is 49,8% van de werknemers in de ‘Zakelijke dienstverlening en IT’ vrouw (ten opzichte van 43,8% in het Verenigd Koninkrijk). In de ‘Delfstoffen, industrie, energie en bouw’ is het aandeel vrouwelijke werknemers 23,7% (ten opzichte van 19,2% in het Verenigd Koninkrijk) (Bron: ILO).

vrouwelijke arbeidsmigranten uit Duitsland en Frankrijk konden voorzien in de vraag naar arbeid in deze sector op de Nederlandse arbeidsmarkt.

Meest opmerkelijk is in feite dat het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk in de ‘Landbouw, bosbouw en visserij’ groter was dan het aandeel vrouwelijke werknemers in deze sector in Nederland, en ook groter dan het aandeel vrouwelijke werknemers dat in de landen van herkomst in de ‘Landbouw, bosbouw en visserij’ werkzaam is. Blijkbaar biedt de Nederlandse ‘Landbouw, bosbouw en visserij’ voor vrouwen uit EU-landen meer arbeidsmogelijkheden dan de betreffende sector in het herkomstland, en vormt het in Nederland gangbare genderpatroon daarvoor geen belemmering.

Polen

Van de Midden- en Oost-Europese landen was Polen de afgelopen jaren veruit het voornaamste herkomstland. Met ruim 38 miljoen inwoners was het ook het grootste land qua bevolkingsomvang van de acht landen die in 2004 tot de EU toetraden. Omdat de situatie op de Poolse arbeidsmarkt de laatste twee decennia aan verandering onderhevig is geweest, en mogelijk minder bekend is, zal deze wat uitgebreider worden beschreven.

Iets meer dan de helft (51%) van de Poolse bevolking is vrouw. Onder het communistische bewind in de jaren 1950 tot 1989 werden vrouwen gestimuleerd onderwijs te volgen en te participeren op de arbeidsmarkt. Sindsdien is het opleidingsniveau onder Poolse vrouwen aanzienlijk gestegen, zodanig zelfs dat tegenwoordig Poolse vrouwen over het algemeen hoger opgeleid zijn dan Poolse mannen (Velkof, 1995; Balcerzak-Paradowska, 2005). Na de val van het communistische regime en de intrede van de vrije markteconomie is echter de situatie, en met name de positie van vrouwen, op de Poolse arbeidsmarkt drastisch veranderd. Als gevolg van een herstructurering van de economie,⁶² in combinatie met de economische crisis in Rusland aan het einde van de jaren negentig, steeg de werkloosheid onder de Poolse beroepsbevolking tot maar liefst 20% in 2002. Daarna volgde een daling van de werkloosheid tot 9,6% in 2007 (Golinowska, 2009). In die jaren bleken vooral vrouwen kwetsbaar voor (langdurige) werkloosheid, mede omdat voorzieningen voor kinderopvang afnamen (Coyle, 2007). In 1989 participeerde nog 68% van de Poolse vrouwen in de leeftijd van 16 tot 60 jaar op de arbeidsmarkt. In 2003 was dit percentage gedaald naar 38%. Desondanks bestond de Poolse arbeidspopulatie in 2003 voor 45% uit vrouwen (GUS, 2009).

Op de Poolse arbeidsmarkt komen vrouwen echter minder snel in aanmerking voor hogere, beter betaalde functies (Pailhé, 2000; Ingham et al., 2001; Balcerzak-Paradowska, 2005). Poolse vrouwen werken voornamelijk in de minder betaalde banen in de gezondheidszorg (80%), het onderwijs (77%) en de horeca (68%). Poolse mannen zijn oververtegenwoordigd in de bouw (91%), de transportsector (73%), en industrie (65%) (GUS, 2009). Het aandeel vrouwelijke werknemers in de sectoren van de Poolse arbeidsmarkt wordt weergegeven in tabel 11.

Tabel 11 Aandeel vrouwelijke werknemers op de Poolse arbeidsmarkt (2007), en het aandeel vrouwen onder Poolse arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) op de Nederlandse arbeidsmarkt, naar arbeidsmarktsector (%)

Arbeidsmarktsector	Poolse werknemers (2007)	Poolse arbeidsmigranten (2000 t/m 2005)
Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn	70,0	60,1
Zakelijke dienstverlening en IT	53,7	38,9
Delfstoffen, industrie, energie en bouw	27,1	8,7
Landbouw, bosbouw en visserij	26,5	32,1
Overige sectoren	49,5	27,9
Totaal	46,3	31,3

Bron: ILO/CBS

⁶² In 1989 werkte het grootste deel (53%) van de arbeidspopulatie in de collectieve sector. In 2007 was dit aandeel geslonken tot 28%, en werd 72% van de arbeidsplaatsen voorzien door de private sector (Ingham et al., 2001; GUS, 2009).

Vanwege de hoge werkloosheid en discriminatie op de arbeidsmarkt hebben veel Poolse vrouwen de afgelopen jaren langs irreguliere kanalen hun weg naar West-Europese landen gezocht (Coyle, 2007). Anderen verkregen op grond van legale arbeid recht op verblijf in een West-Europees land.

In Nederland was het aandeel vrouwen onder Poolse arbeidsmigranten het grootst in de sector 'Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn'. Aangezien in Polen het aandeel vrouwelijke werknemers in deze sector (zelfs in vergelijking met andere herkomstlanden) groot is, is dit in lijn met de verwachting. Ook het aandeel vrouwen onder Poolse arbeidsmigranten dat werkzaam was in de 'Zakelijke dienstverlening en IT' stond min of meer in verhouding tot het aandeel vrouwelijke werknemers in deze sector op de Poolse arbeidsmarkt (zie tabel 11). Opmerkelijk daarentegen is, dat van de Poolse arbeidsmigranten die werkzaam waren in de sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw' slechts een gering percentage vrouw was. Terwijl in Polen bijna drie op de tien werknemers in deze sector vrouw is, was onder Poolse arbeidsmigranten het aandeel vrouwen kleiner dan 10%. Het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit Polen in de sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw' was daarmee kleiner dan het aandeel vrouwelijke werknemers in deze sector op de Nederlandse arbeidsmarkt, terwijl het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit andere herkomstlanden juist groter was dan het aandeel vrouwelijke werknemers. Het is daarom onlogisch het geringe aandeel vrouwelijke Poolse arbeidsmigranten in deze sector toe te schrijven aan het Nederlandse genderpatroon. Een meer waarschijnlijke verklaring zou kunnen zijn dat Poolse vrouwen, vanwege geringe doorgroeimogelijkheden, niet de functies vervullen waar in vacatures binnen deze sector op de Nederlandse arbeidsmarkt naar wordt gevraagd. In dat geval komen Poolse vrouwen minder snel (dan Poolse mannen) in aanmerking voor arbeidsmigratie. Het feit dat vrouwen in Polen veelal lagere functies vervullen, zou tevens kunnen verklaren waarom in de 'overige' sectoren het aandeel vrouwen onder Poolse arbeidsmigranten kleiner was dan het aandeel vrouwelijke werknemers in deze sector op de Poolse arbeidsmarkt.

In de 'Landbouw, bosbouw en visserij' bleek het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit Polen juist groter dan het aandeel vrouwelijke werknemers in deze sector in het herkomstland. Net als voor vrouwen uit de drie eerder besproken EU-lidstaten biedt de Nederlandse 'Landbouw, bosbouw en visserij' blijkbaar ook voor Poolse vrouwen meer arbeidsmogelijkheden dan de betreffende sector in het herkomstland, en dus een mogelijkheid tot arbeidsmigratie.

3.4.2 Derde landen

Verenigde Staten

In de vorige paragraaf is al zijdelings ingegaan op de participatie van vrouwen op de Amerikaanse arbeidsmarkt. De afgelopen honderd jaar is deze enorm toegenomen. Begin twintigste eeuw was in de Verenigde Staten slechts 19% van de vrouwen werkzaam op de arbeidsmarkt; aan het begin van de eenentwintigste eeuw was dit percentage gestegen tot 60% (Brusentsev, 2006; Lee & Mather, 2008). De toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen wordt onder meer toegeschreven aan een verandering in vraag naar arbeid als gevolg van de overgang van een industriële, naar een dienstverlenende economie, en aan de invoering van de *Equal Pay Act* (1963) en de *Pregnancy Discrimination Act* (1978) die werkgevers verbiedt vrouwen te discrimineren vanwege zwangerschap of moederschap (Smith & Bachu, 1999; Levine, 2003; Lee & Mather, 2008). Aldus was in 2007 bijna 49% van de werkzame Amerikaanse beroepsbevolking vrouw. Nadien is dit percentage nog licht gestegen, doordat de recente economische recessie vooral sectoren trof waar merendeels mannen werken, zoals de industrie en bouw.⁶³ Vrouwen zijn sterk vertegenwoordigd in de gezondheidszorg (81%), het onderwijs (66%) en financiële instellingen (64%).

⁶³ 'What women want now', *TIME*, 14 oktober 2009, www.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,1930277_1930145_1930309,00.html.

Uit tabel 12 valt op te maken dat in drie van de vier sectoren waarin Amerikaanse arbeidsmigranten op de Nederlandse arbeidsmarkt werkzaam waren het aandeel vrouwen onder Amerikaanse arbeidsmigranten zo'n 20% tot bijna 30% kleiner was dan het aandeel vrouwelijke werknemers op de Amerikaanse arbeidsmarkt. Een uitzondering vormt de sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw'. Het aandeel vrouwen onder Amerikaanse arbeidsmigranten in deze sector was slechts 7% kleiner dan het aandeel vrouwelijke werknemers op de Amerikaanse arbeidsmarkt.

Tabel 12 Aandeel vrouwelijke werknemers op de Amerikaanse arbeidsmarkt (2007), en het aandeel vrouwen onder Amerikaanse arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) op de Nederlandse arbeidsmarkt, naar arbeidsmarktsector (%)

Arbeidsmarktsector	Amerikaanse werknemers (2007)	Amerikaanse arbeidsmigranten (2000 t/m 2005)
Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn	66,4	38,4
Zakelijke dienstverlening en IT	49,8	25,9
Delfstoffen, industrie, energie en bouw	23,7	16,4
Landbouw, bosbouw en visserij	--	--
Overige sectoren	45,3	25,9
Totaal	48,6	25,8

Bron: ILO/CBS

De over het algemeen relatief geringe vertegenwoordiging van Amerikaanse vrouwelijke arbeidsmigranten in de sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt kan, gezien de hoge arbeidsparticipatie van vrouwen in de Verenigde Staten, moeilijk worden toegeschreven aan het genderpatroon op de Amerikaanse arbeidsmarkt. Het genderpatroon op de Amerikaanse arbeidsmarkt biedt, in combinatie met het genderpatroon in andere herkomstlanden, wel een mogelijke verklaring voor het feit dat in bepaalde sectoren het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit de Verenigde Staten groter was dan het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit andere herkomstlanden. Zo is eerder al aangegeven dat in de sectoren 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw' en 'Zakelijke dienstverlening en IT' het aandeel vrouwen onder Amerikaanse arbeidsmigranten groter was dan onder arbeidsmigranten uit het Verenigd Koninkrijk. In deze sectoren, en in de sector 'Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn', was bovendien het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit de Verenigde Staten groter dan het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit andere prominente, zij het niet-westerse, derde landen als Japan, China en India. Het genderpatroon op de arbeidsmarkt in deze drie herkomstlanden wordt hieronder beschreven.

Japan

Japan behoort met 127,7 miljoen inwoners tot de tien grootste landen van de wereld wat betreft bevolkingsomvang. Iets meer dan de helft (51%) van de inwoners is vrouw (Statistics Bureau Japan, 2008). In 2007 participeerde 62% van de vrouwen in de leeftijd van 15 jaar tot 65 jaar op de Japanse arbeidsmarkt (ten opzichte van 85% van de mannen). Van de werkzame beroepsbevolking was in dat jaar 42% vrouw (ILO). De arbeidsparticipatie van Japanse vrouwen, uitgezet naar leeftijd, vertoont echter een opmerkelijke 'M-curve'. Dit komt doordat een deel van de vrouwen tussen het twintigste en dertigste levensjaar, na te zijn getrouwd of een kind te hebben gebaard, de arbeidsmarkt verlaat om enige tijd later, wanneer de kinderen wat ouder zijn, weer op de arbeidsmarkt terug te keren. In de afgelopen tien jaar is evenwel de scherpte van de daling in de 'M-curve' afgezwakt, wat betekent dat minder vrouwen de arbeidsmarkt tijdelijk verlaten (Statistics Bureau Japan, 2009).

De grootste sectoren van de Japanse arbeidsmarkt waren in 2007 de industrie (17,9%), handel (17,6%), bouw (8,9%) en gezondheidszorg (8,7%) (Statistics Bureau Japan, 2009). In de gezondheidszorg is ruim driekwart (76%) van de werknemers vrouw. Daarnaast zijn vrouwen sterk vertegenwoordigd in de horeca (59%), het onderwijs (55%) en de financiële instellingen (51%). In de overige sectoren (met uitzondering van de handel) is het merendeel van de

werknemers man, en vooral in de energiesector (91%), de bouw (86%) en transport (83%). In Japan zijn vrouwelijke werknemers dus in de meeste arbeidsmarktsectoren in de minderheid. Toch is het gezien de man/vrouw-verhouding op de Japanse arbeidsmarkt opmerkelijk, dat van de Japanse arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland kwamen slechts een klein deel (10%) vrouw was. In tabel 13 wordt de vertegenwoordiging van vrouwelijke arbeidsmigranten uit Japan in de arbeidsmarktsectoren weergegeven.

Tabel 13 Aandeel vrouwelijke werknemers op de Japanse arbeidsmarkt (2007), en het aandeel vrouwen onder Japanse arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) op de Nederlandse arbeidsmarkt, naar arbeidsmarktsector (%)

Arbeidsmarktsector	Japanse werknemers (2007)	Japanse arbeidsmigranten (2000 t/m 2005)
Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn	59,5	27,4
Zakelijke dienstverlening en IT	41,6	6,6
Delfstoffen, industrie, energie en bouw	25,8	5,5
Landbouw, bosbouw en visserij	44,2	--
Overige sectoren	45,1	11,0
Totaal	41,6	9,7

Bron: ILO/CBS

Dat in Nederland geen vrouwelijke (noch mannelijke) arbeidsmigranten uit Japan in de ‘Landbouw, bosbouw en visserij’ werkzaam waren, lijkt vooral een logisch gevolg van het restrictieve migratiebeleid, waarin via de TWV-procedure de overkomst van werknemers uit derde landen voor laaggeschoolde arbeid wordt ontmoedigd. Het geringe aandeel vrouwen onder Japanse arbeidsmigranten in met name de ‘Delfstoffen, industrie, energie en bouw’, de ‘Zakelijke dienstverlening en IT’ en ‘overige’ sectoren vraagt echter om een aanvullende verklaring. Een reden voor het kleine aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de betreffende sectoren zou kunnen zijn dat in Japan vrouwen veelal in dienstverlenende of administratieve functies werkzaam zijn. Het gros (90%) van de leidinggevende en (dus) beter betaalde functies wordt vervuld door mannen (Statistics Bureau Japan, 2009).⁶⁴ Ondanks de *Equal Employment Opportunity Law* (1985) die voorziet in een verbod op discriminatie van vrouwen, is in Japan dus sprake van een traditionele arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen (Goodman, 2003). Van vrouwen wordt verwacht zorg te dragen voor de kinderen en ouderen in de familie. Het wordt vrij ongebruikelijk gevonden dat een (gehuwde) vrouw een carrière nastreeft.⁶⁵ In het bedrijfsleven worden vrouwen voor hun werk ook vaak minder beloond dan mannen. De managementfuncties zijn voor het merendeel voorbehouden aan mannen, mede omdat die in de gelegenheid zijn om de verwachte overuren te maken (Huen, 2007).

Volgens sommigen zou het Japanse genderpatroon resteren uit de Japanse feodale periode (1185-1867) waarvan in de laatste fase, de Edo periode (1603-1867), het bestuur over het land werd uitgevoerd door de *samurai* (de klasse van de krijgsheren). De *samurai* leefden volgens het gedachtegoed van Confucius, waarin voor het bereiken van een harmonieuze samenleving een strikte scheiding in de rol en taken van mannen en vrouwen werd voorgestaan (Sugihara & Katsurada, 2002). Kuwahara (2001) wijst er echter op dat aan het begin van de twintigste eeuw de arbeidsparticipatie van vrouwen in Japan hoger was dan in de Verenigde Staten en West-Europese landen. Pas sinds de industrialisatie in de jaren zestig is een omgekeerde situatie ontstaan. Terwijl de arbeidsparticipatie van vrouwen in de Verenigde Staten en West-Europese landen toenam, nam de arbeidsparticipatie van Japanse vrouwen af mede, of voornamelijk, doordat in de naoorlogse periode door de Japanse overheid de waarden uit de feodale periode werden benadrukt om een technologisch hoogwaardige economie op te bouwen (Kuwahara,

⁶⁴ Ook in de politiek zijn vrouwen in de minderheid. Slecht 11% van de zetels in het parlement en 18% van de zetels in de senaat wordt bezet door vrouwen (ten opzicht van resp. 41% en 35% in Nederland) Zie Inter-Parliamentary Union, 30 november 2009, www.ipu.org/wmn-e/classif.htm.

⁶⁵ In Japan worden vrouwelijke werknemers ook wel bureaubloempjes (*office flowers*) genoemd (Huen, 2007).

2001). Van vrouwen werd loyaliteit aan het gezin verwacht, van mannen loyaliteit aan het bedrijf. Aldus werden technologie en wetenschap een door mannen gedomineerd domein, het huishouden en de opvoeding van kinderen een taak exclusief voor vrouwen (Kuwahara, 2001). Hoewel de Japanse overheid de laatste tien jaar pogingen heeft ondernomen om tot een meer geëmancipeerde samenleving te komen, werken Japanse vrouwen nog voor het merendeel in laaggekwalificeerde, minder betaalde, parttime banen, en hebben ze daarnaast de zorg voor het huishouden (Huen, 2007). Om echter als arbeidsmigrant naar Nederland te komen, geldt voor personen uit derde landen de voorwaarde dat hij of zij werkzaam is in de wetenschap en/of een bepaald inkomen verdient (Kennismigrantenregeling), of dat voor de betreffende functie geen arbeidsaanbod uit de EU-landen beschikbaar is (TWV-procedure). Zolang vanwege het genderpatroon op de Japanse arbeidsmarkt vrouwen voornamelijk laaggekwalificeerde arbeid verrichten, komen zij dus minder snel (dan Japanse mannen) in aanmerking voor arbeidsmigratie.

China

Ook China kent van oudsher een patriarchale cultuur. Zelfs ten tijde van het socialistische bewind onder Mao (1949-1976), waarin gelijkheid van man en vrouw werd voorgestaan, was de vrouw feitelijk ondergeschikt aan de man (Ngo, 2002; Cooke, 2007). In de Chinese cultuur staat niet zozeer individuele ontwikkeling, maar de gemeenschap en in het bijzonder de familie centraal. Daarbinnen is de vrouw louter en alleen verantwoordelijk voor het huishouden (zie Pimentel, 2006). Toch bestaat meer dan 38% van de voltijds werkende Chinese bevolking uit vrouwen (Cooke, 2007). De beroepssegregatie op de Chinese arbeidsmarkt is echter onder invloed van economische hervormingen, die sinds de “open deur” politiek van Deng Xiaoping (1978-1989) in gang zijn gezet, eerder groter dan kleiner geworden (Ngo, 2002). Naast de landbouw werken vrouwen vooral in de gezondheidszorg (60%), het onderwijs (48%) en de (textiel)industrie (44%).⁶⁶ Ook zijn ze werkzaam in de administratieve en dienstverlenende sector, zij het in de lager betaalde beroepen (Cooke, 2007; zie ook Ngo, 2002). Chinese mannen werken in de hogere, beter betaalde, functies, en in de grote staatsbedrijven (Cooke, 2007). Van de niet-westerse herkomstlanden die in dit hoofdstuk zijn belicht, was het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten uit China het grootst (28%). Min of meer vergelijkbaar aan de vertegenwoordiging van vrouwelijke werknemers op de Chinese arbeidsmarkt, waren de vrouwelijke arbeidsmigranten vooral werkzaam in de sector ‘Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn’ en de ‘overige sectoren’, waarvan niet de horeca, maar de ‘handel en reparatie’ en ‘vervoer, opslag en communicatie’ de meest in het oog springende sectoren zijn waarin de vrouwelijke arbeidsmigranten werkzaam waren. In tabel 14 wordt het aandeel vrouwen onder Chinese arbeidsmigranten naar arbeidsmarktsector weergegeven. Daarbij zij opgemerkt dat het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de sector ‘Delfstoffen, industrie, energie en bouw’ niet representatief is, omdat het aantal Chinese arbeidsmigranten dat in deze sector werkte relatief klein was.

Tabel 14 Aandeel vrouwen onder Chinese arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) op de Nederlandse arbeidsmarkt, naar arbeidsmarktsector (%)

Arbeidsmarktsector	Chinese arbeidsmigranten (2000 t/m 2005)
Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn	27,6
Zakelijke dienstverlening en IT	19,3
Delfstoffen, industrie, energie en bouw	40,4*
Landbouw, bosbouw en visserij	--
Overige sectoren	34,0
Totaal	28,2

* = niet representatief

Bron: CBS

⁶⁶ Percentages hebben betrekking op het jaar 2004 en zijn afkomstig uit China Statistical Yearbook 2005 (zie Cooke, 2007).

India

In India is de sociale en economische positie van vrouwen beduidend slechter dan die van mannen, hoewel de Indiase grondwet aan mannen en vrouwen gelijke rechten toekent. Ten eerste wonen er in India, in tegenstelling tot veel andere landen, meer mannen dan vrouwen: in 1991 waren er op elke 1.000 mannen 927 vrouwen (Menon-Sen & Shiva Kumar, 2001). Deze opmerkelijke disbalans is een gevolg van selectieve abortus op meisjes (zie bijvoorbeeld Bedi, 2008) en van het gebruik dat vrouwen en meisjes binnen de familie als laatste, en het minste, te eten krijgen (Menon-Sen & Shiva Kumar, 2001). Daardoor worden minder meisjes geboren en overlijden veel meisjes reeds voordat ze de volwassen leeftijd hebben bereikt. De ondergeschikte positie van de Indiase vrouw ten opzichte van de man doet zich ook voor op het terrein van het onderwijs en de arbeidsmarkt. Nog steeds is het merendeel (56%) van de Indiase vrouwen ongeletterd (ten opzichte van 24% van de mannen) (Lokganathan & Manjula, 2008). Indiase vrouwen, met name uit de lagere kasten, zijn vooral werkzaam in de landbouw⁶⁷ en de slechter betaalde banen in de textielindustrie (Vanamala, 2000; Albin, 2008).⁶⁸ Onder invloed van globalisering, waardoor de vraag naar arbeid in de landbouw is afgenomen, is hun positie op de arbeidsmarkt zelfs verslechterd (Mukherjee, 2004). Diensten in de groeiende IT-sector, zoals *call centra* en *back office services*, bieden echter ook voor vrouwen nieuwe arbeidsmogelijkheden. In 2004 werd ongeveer 37% van de arbeidsplaatsen in de IT-sector vervuld door een vrouw. Echter, de IT-sector voorziet slechts in een fractie (1%) van het totale aantal arbeidsplaatsen in de Indiase economie (Mukherjee, 2004). De ondergeschikte positie van vrouwen in India is waarschijnlijk de voornaamste reden voor het feit dat slechts een klein deel (9%) van de Indiase arbeidsmigranten vrouw was. Het aandeel vrouwen onder Indiase arbeidsmigranten was nog het grootst in de sector 'Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn' (zie tabel 15).

Tabel 15 Aandeel vrouwen onder Indiase arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) op de Nederlandse arbeidsmarkt, naar arbeidsmarktsector (%)

Arbeidsmarktsector	Indiase arbeidsmigranten (2000 t/m 2005)
Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn	17,0
Zakelijke dienstverlening en IT	7,5
Delfstoffen, industrie, energie en bouw	6,6
Landbouw, bosbouw en visserij	--
Overige sectoren	4,0
Totaal	9,1

Bron: CBS

3.4.3 Conclusie

In deze paragraaf is het genderpatroon op de arbeidsmarkt in acht voor Nederland prominente herkomstlanden van arbeidsmigranten geschetst. De leidende vraag daarbij was in hoeverre het genderpatroon op de arbeidsmarkt in het herkomstland bepalend was voor de man/vrouw-verhouding onder arbeidsmigranten uit het betreffende herkomstland in de sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt. Voor zover mogelijk is daarom telkens het aandeel vrouwelijke werknemers op de arbeidsmarkt in het land van herkomst vergeleken met het aandeel

⁶⁷ Van de vrouwen die op het platteland wonen is 85% werkzaam in de landbouw, ten opzichte van 74% van de mannen.

⁶⁸ In India zijn vrouwen ondervetegenwoordigd in volksvertegenwoordigende, en hogere of leidinggevende posities. In 2008 werd slechts 11% van de parlementszetels en 4% van zetels binnen de rechtsprekende macht bezet door vrouwen. Van de leidinggevendenden binnen de ambtenarij was nog geen 3% vrouw (Inter-Parliamentary Union 30 november 2009, www.ipu.org/wmn-e/classif.htm; Menon-Sen & Shiva Kumar, 2001). Toch lijkt hierin verandering te komen. In 2010 stemde het Hogerhuis (Rajya Sabha) in met een wetsvoorstel om eenderde van het aantal zetels in het Lagerhuis (Lok Sabha) te reserveren voor vrouwen. In de dorpen en plattelandsdistricten is de politieke vertegenwoordiging door vrouwen al eerder ingezet. Sinds 1993 moeten de dorpsraden voor eenderde uit vrouwen bestaan ('In de dorpen sluip de emancipatie voort', *NRC Handelsblad*, 12 maart 2010).

vrouwelijke arbeidsmigranten uit het betreffende herkomstland dat op de Nederlandse arbeidsmarkt werkzaam was. Uit die vergelijking kan worden opgemaakt dat het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten meestal wat kleiner was dan het aandeel vrouwelijke werknemers op de arbeidsmarkt in de landen van herkomst. Alleen in de sector 'Landbouw, bosbouw en visserij' was het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit Duitsland, Frankrijk en Polen groter dan het aandeel vrouwelijke werknemers op de arbeidsmarkt in de betreffende herkomstlanden. In deze sector waren overigens nauwelijks tot geen arbeidsmigranten werkzaam uit de geselecteerde derde landen (VS, Japan, China en India), wat een logisch gevolg lijkt van het restrictieve arbeidsmigratiebeleid, waarin de overkomst van arbeidsmigranten uit derde landen voor laaggeschoolde arbeid via de TWV-procedure wordt ontmoedigd. In de overige sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt kwam veelal een sterke vertegenwoordiging van vrouwelijke arbeidsmigranten uit westerse landen (als bijvoorbeeld Duitsland en Frankrijk), dan wel een geringe vertegenwoordiging van vrouwelijke arbeidsmigranten uit niet-westerse landen (zoals China en India) overeen met de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt in de betreffende herkomstlanden. De vertegenwoordiging van vrouwelijke arbeidsmigranten uit de Verenigde Staten vormde evenwel een uitzondering op dit patroon. Hoewel in de Verenigde Staten de arbeidsparticipatie van vrouwen relatief hoog is, en vergelijkbaar met die in bijvoorbeeld Duitsland en Frankrijk, was het aandeel vrouwen onder Amerikaanse arbeidsmigranten in alle sectoren kleiner dan het aandeel vrouwen onder Duitse en Franse arbeidsmigranten. Dit zou kunnen betekenen dat de TWV-plicht, en in het bijzonder het voorbehoud dat wordt gemaakt bij het recht van de partner van een TWV-plichtige arbeidsmigrant om in Nederland te werken, van invloed is op de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten. In het volgende hoofdstuk wordt hier nader op ingegaan.

3.5 Samenvatting

Instream vrouwelijke arbeidsmigranten

In dit hoofdstuk is de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten over de periode 2000 tot en met 2007 in kaart gebracht. De arbeidsmigranten zijn daarbij op basis van hun geboorteland ingedeeld in drie regio's van herkomst die in het arbeidsmigratiebeleid als zodanig worden onderscheiden: EU-16 en EVA-landen, MOE-landen, en derde landen (zie hoofdstuk 1).

Van de arbeidsmigranten die naar Nederland kwamen, was onder arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen het aandeel vrouwen over het algemeen het grootst, en onder arbeidsmigranten uit derde landen het kleinst. Het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit de MOE-landen lag daar tussenin. Gemiddeld was van alle arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2007 naar Nederland kwamen 32,6% vrouw.

Het percentage vrouwen in de arbeidsmigranteninstroom in Nederland was van ongeveer gelijke grootte als het percentage vrouwelijke arbeidsmigranten dat de afgelopen jaren in Canada, Denemarken en Zweden werd toegelaten. Echter, in tegenstelling tot de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in Nederland, vertoonde het percentage vrouwelijke arbeidsmigranten dat tot Canada werd toegelaten vanaf 2002 een constante stijging, waardoor in 2006 en 2007 het aandeel vrouwen in de arbeidsmigranteninstroom in Canada groter was dan in Nederland. De stijging van het percentage vrouwelijke arbeidsmigranten werd ingezet sinds Canada op het toelatingsbeleid een *gender-based* analyse toepast, waaruit bijvoorbeeld kan blijken dat een toelatingsvoorwaarde bepaalde groepen onevenredig benadeelt. Zo hebben eerdere analyses geleid tot aanpassing van de minimale periode aan (voltijds, dan wel een equivalente periode in deeltijd) opgedane werkervaring. Iets dergelijks wordt door de Nederlandse overheid niet gedaan. Canada laat echter ook, voornamelijk vrouwelijke, arbeidsmigranten toe die bij hun werkgever inwonen om zorg te verlenen aan kinderen, ouderen of gehandicapten (*live-in caregiver*). Een dergelijke toelatingsgrond bestaat in het Nederlandse arbeidsmigratiebeleid niet.

Arbeidsmigratie en genderpatronen

De gegevens over de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten waren aanleiding tot de vraag hoe het komt dat in Nederland (net als in andere westerse landen) slechts een derde van de arbeidsmigranten vrouw is. In hoofdstuk 2 zijn daaromtrent twee veronderstellingen geformuleerd. De eerste veronderstelling was dat de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten verband houdt met genderpatronen, waarbij genderpatroon is gedefinieerd als de verwachtingen die in een bepaald land leven ten aanzien van de rol die mannen en vrouwen behoren te vervullen en die, als zodanig, de sociaal-maatschappelijke positie van beide seksen (kunnen) beïnvloeden. Genderpatronen zouden op twee manieren de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten kunnen beïnvloeden: Zowel de man/vrouw-verhouding op de Nederlandse arbeidsmarkt, als de man/vrouw-verhouding op de arbeidsmarkt in de herkomstlanden zou van invloed kunnen zijn op de mate waarin vrouwen vanwege arbeid migreren. In dit hoofdstuk is de mogelijke invloed van genderpatronen op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in kaart gebracht. Op basis van SSB-gegevens van het CBS is voor arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland kwamen nagegaan in welke sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt zij werkzaam waren. Per arbeidsmarktsector is het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten vergeleken met het aandeel vrouwelijke werknemers. tabel 16 geeft voor de drie regio's van herkomst die in het arbeidsmigratiebeleid worden onderscheiden het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de arbeidsmarktsectoren weer, als ook het aandeel vrouwelijke werknemers dat in Nederland in de betreffende sector werkzaam is.

Tabel 16 Aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) en onder werknemers (2007) op de Nederlandse arbeidsmarkt, naar arbeidsmarktsector (%)

Arbeidsmarktsector	Arbeidsmigranten				Vrouwelijke werknemers (2007)
	EU-16 + EVA	MOE-landen	Derde landen	Gemiddeld (2000 t/m 2005)	
Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn	52,0	52,8	34,6	45,8	66,7
Zakelijke dienstverlening en IT	33,7	33,6	21,3	31,1	39,5
Delfstoffen, industrie, energie en bouw	20,0	10,2	14,7	17,6	17,9
Landbouw, bosbouw en visserij	35,0	31,7	12,1	28,8	28,9
Overige sectoren	36,8	30,0	18,3	31,5	43,8
Totaal	34,4	30,7	21,5	31,0	44,6

Bron: CBS

Zoals uit tabel 16 blijkt, was in de sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw' en in de 'Landbouw, bosbouw en visserij' het gemiddelde aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten gelijk aan het aandeel vrouwelijke werknemers. In de overige sectoren was het gemiddelde aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten kleiner dan het aandeel vrouwelijke werknemers. De bestaande man/vrouw-verhouding onder werknemers op de Nederlandse arbeidsmarkt lijkt dus in zekere zin een maatstaf voor het maximale aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de arbeidsmarktsectoren. Desalniettemin bleek het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten afkomstig uit met name de EU-lidstaten in sommige sectoren groter dan het aandeel vrouwelijke werknemers, terwijl het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen in vrijwel alle sectoren kleiner was. Een aanvullende verklaring voor de man/vrouw-verhouding onder arbeidsmigranten zou dan ook gelegen kunnen zijn in het genderpatroon op de arbeidsmarkt in de herkomstlanden. In dit hoofdstuk zijn de beroepsmogelijkheden voor vrouwen in enkele prominente herkomstlanden van arbeidsmigranten beschreven. Daaruit kwam naar voren dat deze voor vrouwen in sommige herkomstlanden, als bijvoorbeeld Japan, China en India, over het algemeen beperkter zijn dan in de Verenigde Staten en West-Europese landen. Opvattingen ten aanzien van de positie van de vrouw dragen er toe bij dat vrouwen in die landen, in vergelijking met mannen, minder kans hebben om hetzij überhaupt onderwijs te volgen, dan wel voor beter betaalde banen in aanmerking te komen. De sociaal-maatschappelijke positie van vrouwen in deze landen beperkt dan ook zeer waarschijnlijk hun mogelijkheden tot

arbeidsmigratie naar Nederland. Gegeven hun opleiding en werkervaring komen vrouwen, in vergelijking met mannen uit de betreffende herkomstlanden, minder snel in aanmerking voor beter betaalde functies in het topsegment van de Nederlandse arbeidsmarkt. Uit West-Europese landen daarentegen, zoals Duitsland en Frankrijk, waar vrouwen over het algemeen een hoge opleiding hebben genoten en op de arbeidsmarkt in meerdere sectoren sterk vertegenwoordigd zijn, was het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt relatief groot.

Dat echter in vrijwel alle sectoren het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen beduidend lager was dan het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen, zou ook verband kunnen houden met de TWV-plicht voor arbeidsmigranten uit derde landen en het daaraan verbonden voorbehoud op het recht van de partner van de arbeidsmigrant om in Nederland betaalde arbeid te verrichten. Deze veronderstelling zal in hoofdstuk 4 worden onderzocht.

4 De rechten van gezinsleden en de seksespecifieke instroom van arbeidsmigranten

4.1 Onderscheid in het arbeidsmigratiebeleid

In het vorige hoofdstuk is de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in kaart gebracht. Zo bleek onder arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen het aandeel vrouwen gemiddeld groter dan onder arbeidsmigranten uit de MOE-landen en derde landen. De verschillen tussen de regio's en landen van herkomst wat betreft de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten zijn vervolgens in verband gebracht met genderpatronen op de arbeidsmarkt in de herkomstlanden. Daarnaast zou het arbeidsmigratiebeleid een rol kunnen spelen.

Een mogelijke reden voor het feit dat naar Nederland minder vrouwelijke dan mannelijke arbeidsmigranten komen, zou gelegen kunnen zijn in de beperking die de overheid in bepaalde gevallen stelt aan het recht van de arbeidsmigrant om zich te laten vergezellen door gezinsleden, als ook aan het recht van de partner van de arbeidsmigrant om in Nederland arbeid te verrichten. De voorwaarden voor de toelating en het verblijf van arbeidsmigranten en hun gezinsleden zijn in hoofdstuk 1 beschreven. Aan de overkomst van arbeidsmigranten uit de EU en EVA-landen zijn veel minder voorwaarden verbonden dan aan de overkomst van arbeidsmigranten uit derde landen. Arbeidsmigranten uit de EU en EVA-landen hoeven geen verblijfsvergunning aan te vragen. Zodra zij (na uiterlijk drie maanden verblijf) in Nederland werk hebben gevonden, genieten zij rechtmatig verblijf als gemeenschapsonderdaan. Dit betekent onder meer dat ook hun gezinsleden in Nederland mogen verblijven en hun partner betaalde arbeid mag verrichten. Voor arbeidsmigranten uit de acht MOE-landen die in 2004 tot de EU toetraden, bestond tot 1 mei 2007 een overgangsregeling. Zij dienden tot die tijd nog steeds gebruik te maken van de TWV-procedure of Kennismigrantenregeling (hierna: KM-regeling). Sinds mei 2007 is echter ook op hen het EG-recht van toepassing. Het vrij verkeer van werknemers geldt nog niet voor arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenië. De voorwaarden voor hun toelating (op grond van arbeid) zijn in feite nog gelijk aan de toelatingsvoorwaarden voor arbeidsmigranten uit derde landen. Arbeidsmigranten uit derde landen dienen voorafgaand aan hun komst naar Nederland een verblijfsvergunning aan te vragen. Dit kan via de KM-regeling of TWV-procedure. Arbeidsmigranten uit derde landen die zijn toegelaten op grond van de KM-regeling mogen direct hun gezinsleden naar Nederland laten overkomen, en het staat de partner van de kennismigrant vrij om betaalde arbeid te verrichten. In het tweede geval heeft de arbeidsmigrant pas recht op gezinshereniging als hij of zij in het bezit is van een verblijfsvergunning met een geldigheidsduur van één jaar of langer en bovendien reden heeft te verwachten dat op termijn een permanent verblijfsrecht zal worden toegekend. De partner van een TWV-plichtige arbeidsmigrant mag pas betaalde arbeid verrichten als de werkgever over een TWV beschikt.

De rechten van arbeidsmigranten zijn dus enerzijds gerelateerd aan de regio van herkomst en anderzijds, voor wat betreft arbeidsmigranten uit derde landen, aan de toelatingsprocedure die is gevolgd om een verblijfsvergunning te verkrijgen. In dit hoofdstuk gaan we na of het verschil in de rechten die arbeidsmigranten (en hun gezinsleden) uit de verschillende regio's van herkomst genieten van invloed is op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten. De verwachting is dat onder arbeidsmigranten die via de TWV-procedure naar Nederland zijn gekomen het aandeel vrouwen kleiner is dan onder arbeidsmigranten die geen TWV nodig hebben, omdat in het eerste geval de partner van de arbeidsmigrant niet vrij is om in Nederland te werken maar eveneens onder de TWV-plicht valt. In dit hoofdstuk gaan we na of die beperking voor de partner van een TWV-plichtige arbeidsmigrant werkelijk de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten beïnvloedt. In paragraaf 4.2 gaan we in op het onderscheid tussen TWV-plichtige arbeidsmigranten en kennismigranten en vergelijken we de mate waarin respectievelijk vrouwelijke en mannelijke arbeidsmigranten uit derde landen voor het verkrijgen van een verblijfsvergunning, in plaats van de TWV-procedure, gebruikmaakten van de KM-regeling. In paragraaf 4.3 maken we onderscheid tussen enerzijds EU-16 en EVA-landen en anderzijds

TWV-plichtige landen, en beschrijven we in welke mate vrouwelijke arbeidsmigranten met hun gezin naar Nederland zijn gekomen.

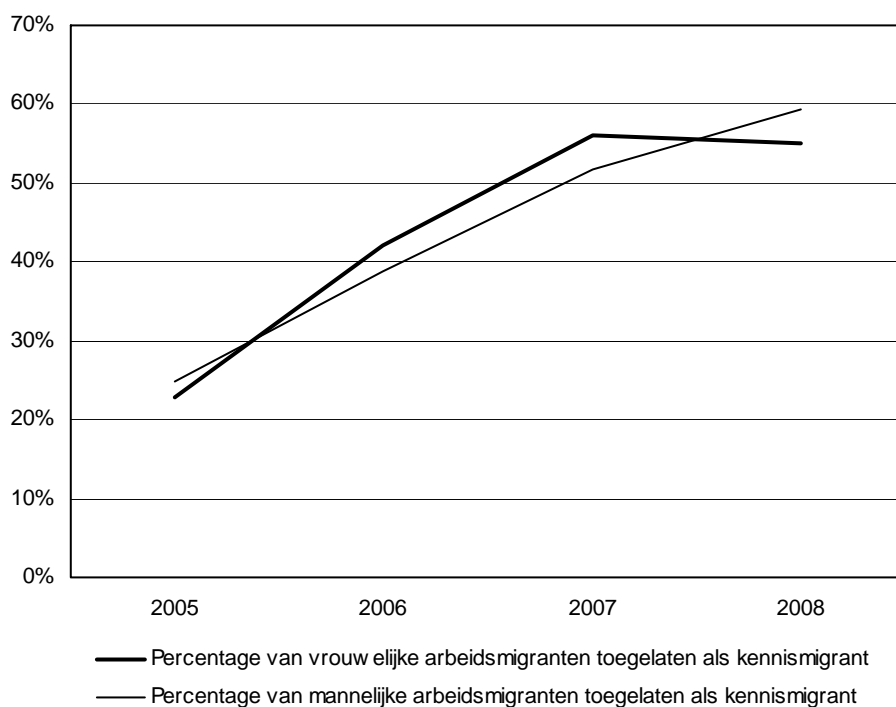
4.2 TWV-plichtige arbeidsmigranten en kennismigranten uit derde landen

In deze paragraaf gaan we na in hoeverre vrouwelijke van mannelijke arbeidsmigranten uit derde landen verschillen in de mate waarin zij van de KM-regeling gebruikmaken. De KM-regeling, bedoeld voor de toelating van arbeidsmigranten die voldoen aan een salariscriterium (zie hoofdstuk 1), is in oktober 2004 ingevoerd en werd feitelijk in 2005 effectief. Voordien vond de toelating van arbeidsmigranten uit derde landen uitsluitend plaats via de TWV-procedure. Naar aanleiding van een rapportage van de IND over het gebruik van de KM-regeling, zijn in de Tweede Kamer vragen gesteld over het percentage vrouwen dat op grond van deze regeling wordt toegelaten. Uit de rapportage van de IND bleek dat in 2005 zo'n 27% van de personen die op grond van de KM-regeling waren toegelaten vrouw was; in 2006 lag dit percentage op 26% (INDIAC, 2007). Hoewel dit percentage gering lijkt, zagen we in hoofdstuk 3, dat in die jaren van alle arbeidsmigranten een minderheid vrouw was. Voor het onderzoek naar de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten is dan ook het percentage vrouwen onder kennismigranten niet zo relevant; van belang om te bezien is welk deel van de vrouwelijke arbeidsmigranten die naar Nederland kwamen op grond van de KM-regeling is toegelaten. Vervolgens is dan de vraag of vrouwelijke arbeidsmigranten minder, of juist vaker dan mannelijke arbeidsmigranten van de KM-regeling gebruikmaakten.

Omdat gezinsleden van arbeidsmigranten die op grond van de KM-regeling worden toegelaten direct mogen overkomen, en de partner van de kennismigrant vrij is om in Nederland te werken, is de veronderstelling dat voor het verkrijgen van een verblijfsvergunning vrouwelijke arbeidsmigranten (in vergelijking met mannelijke arbeidsmigranten) vaker gebruikmaken van de KM-regeling dan van de TWV-procedure. In het laatste geval wordt immers de partner van de arbeidsmigrant (via de TWV-plicht) beperkt in zijn recht om in Nederland te werken en die beperking zou vooral voor potentiële vrouwelijke arbeidsmigranten een reden kunnen zijn om niet tot arbeidsmigratie over te gaan (zie hoofdstuk 2). De gepresenteerde resultaten over het gebruik van de KM-regeling en de TWV-procedure zijn gebaseerd op gegevens van de IND en het UWV Werkbedrijf. Voor zowel vrouwelijke als mannelijke arbeidsmigranten wordt de verhouding tussen het aantal verleende verblijfsvergunningen aan kennismigranten en het aantal geldig geworden TWV's met een geldigheidsduur langer dan 24 weken gepresenteerd.

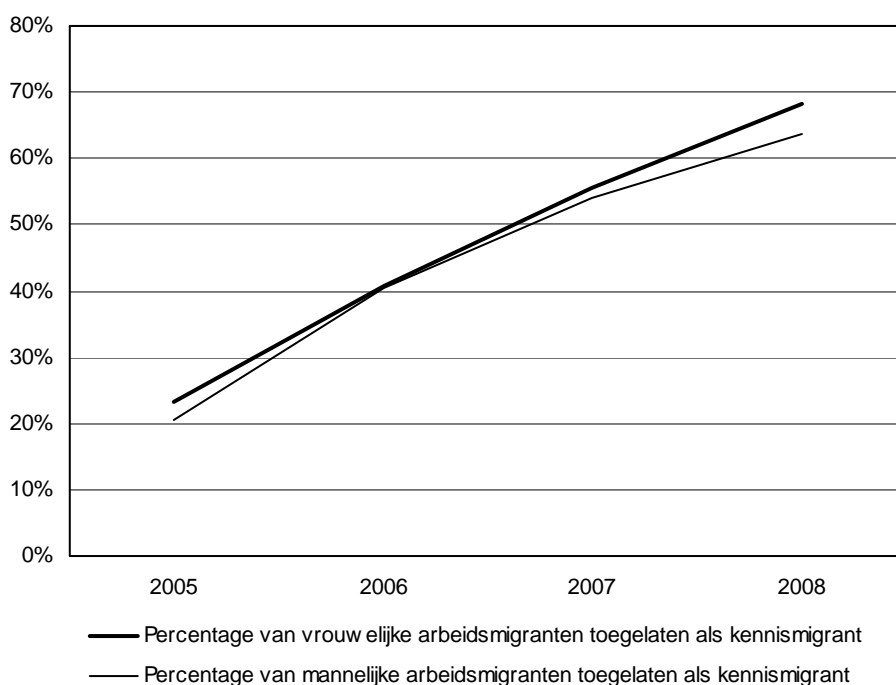
Uit onderstaande figuren blijkt dat arbeidsmigranten uit derde landen de afgelopen jaren in toenemende mate van de KM-regeling gebruikmaakten. Over het geheel genomen steeg het percentage arbeidsmigranten uit derde landen dat als kennismigrant werd toegelaten van 22% in 2005, naar 63% in 2008. De verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten zijn echter klein, zowel bij arbeidsmigranten uit derde landen die zijn vrijgesteld van de MVV-plicht (zie figuur 9), als bij arbeidsmigranten uit MVV-plichtige derde landen (zie figuur 10).

Figuur 9 Percentage van de arbeidsmigranten dat is toegelaten als kennismigrant, m.b.t. derde landen die zijn vrijgesteld van de MVV-plicht (m/v), 2005 t/m 2008

Bron: IND/UWV Werkbedrijf

Figuur 10 Percentage van de arbeidsmigranten dat is toegelaten als kennismigrant, m.b.t. MVV-plichtige derde landen (m/v), 2005 t/m 2008

Bron: IND/UWV Werkbedrijf

Figuur 9 en figuur 10 tonen dat mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen in vrijwel dezelfde mate gebruikmaakten van de KM-regeling. In 2005 werd gemiddeld 23% van

de vrouwelijke arbeidsmigranten en 22% van de mannelijke arbeidsmigranten als kennismigrant toegelaten; in 2008 waren beide percentages gestegen tot gemiddeld 64% en 63%.

Het relatief kleine verschil tussen mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen in de mate waarin zij van de KM-regeling gebruikmaakten, doet in zekere zin afbreuk aan de veronderstelling dat vrouwen relatief, ten opzichte van mannen, vaker gebruik zouden maken van de KM-regeling dan van de TWV-procedure. Wellicht is het zo dat de sectoren en functies waar kennismigranten werken voor vrouwen niet even toegankelijk zijn als voor mannen, al zou een andere reden kunnen zijn dat voor de vrouwelijke arbeidsmigranten die naar Nederland kwamen de keuze voor de KM-regeling boven de TWV-procedure niet van doorslaggevend belang was, aangezien ze over het algemeen relatief jong, en dus zeer waarschijnlijk nog ongebonden zijn. Desalniettemin maakte twee jaar na de introductie van de KM-regeling reeds meer dan de helft van de vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen van deze regeling gebruik voor het verkrijgen van een verblijfsvergunning.

De constatering dat er nauwelijks tot geen verschil bestaat in de mate waarin mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten gebruikmaken van de KM-regeling betekent echter niet dat de toelatings- en verblijfsvoorwaarden voor arbeidsmigranten en hun gezinsleden niet van invloed zijn op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten. In de volgende paragraaf wordt de werking van het arbeidsmigratiebeleid vanuit een andere invalshoek belicht, en daaruit volgt dat het voorbehoud dat wordt gemaakt bij het recht van de partner van TWV-plichtige arbeidsmigranten om in Nederland te werken weldegelijk van invloed kan zijn op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten.

4.3 Arbeidsmigranten met en zonder gezinsleden

Een andere manier waarop de werking van het arbeidsmigratiebeleid op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in kaart kan worden gebracht, is door na te gaan welke arbeidsmigranten daadwerkelijk met hun gezin naar Nederland zijn gekomen. Het is echter niet mogelijk om op basis van gegevens van de IND en het UWV Werkbedrijf een vergelijking te maken tussen de mate waarin kennismigranten hun gezin hebben laten overkomen, en de mate waarin TWV-plichtige arbeidsmigranten dit (niet) hebben gedaan. De bevindingen die in deze paragraaf worden gepresenteerd, hebben dan ook betrekking op alle arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland zijn gekomen en zijn gebaseerd op het SSB-bestand van het CBS (zie paragraaf 1.4 en paragraaf 3.3.1).

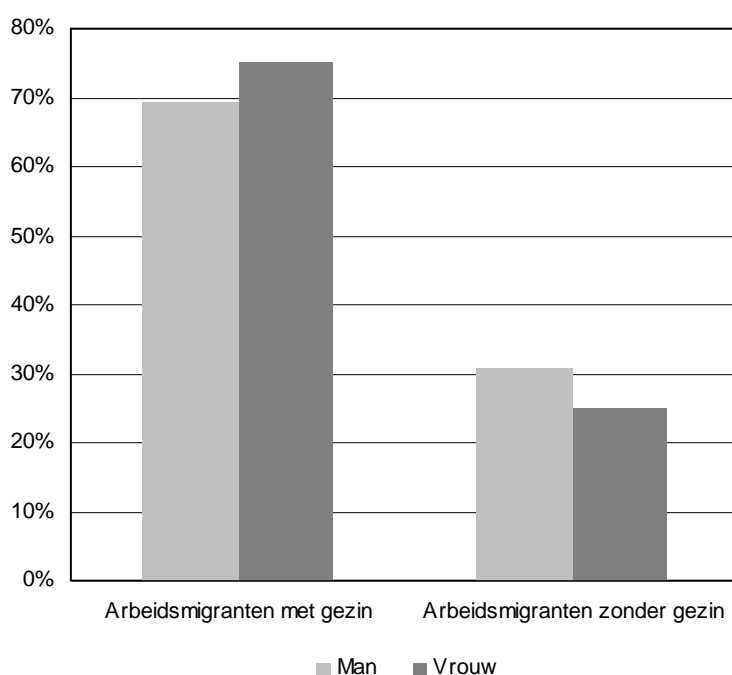
Arbeidsmigranten 2000 t/m 2005

Van de vrouwelijke arbeidsmigranten die in de periode 2000 tot en met 2005 naar Nederland migreerden, kwam driekwart *met*⁶⁹ gezin, en een kwart *zonder*⁷⁰ gezin. Van de mannelijke arbeidsmigranten die in die periode naar Nederland kwamen, werd een kleiner deel (69%) vergezeld door gezinsleden en kwam, in vergelijking met vrouwelijke arbeidsmigranten, een groter deel (31%) alleen (zie figuur 11).

⁶⁹ Tot de groep arbeidsmigranten 'met gezin' zijn gerekend de personen die, nadat ze de eerste keer in de CBS statistieken als arbeidsmigrant zijn geregistreerd, op 1 januari t+1 of 1 januari t+2 (t = migratiejaar) in Nederland een huishouden deelden met één of meerdere personen. Onder deze groep kunnen dus ook arbeidsmigranten zijn die na hun komst in Nederland een gezin hebben gesticht.

⁷⁰ Met de term 'zonder gezin' wordt bedoeld dat de arbeidsmigrant vanaf het peilmoment waarop hij of zij voor de eerste keer in de CBS statistieken voorkwam, tot in ieder geval twee jaar nadien, alleen in Nederland woonde. Dit kan betekenen dat de arbeidsmigrant alleenstaand was, of dat gezinsleden in het land van herkomst zijn gebleven.

Figuur 11 Arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) met en zonder gezin (m/v)

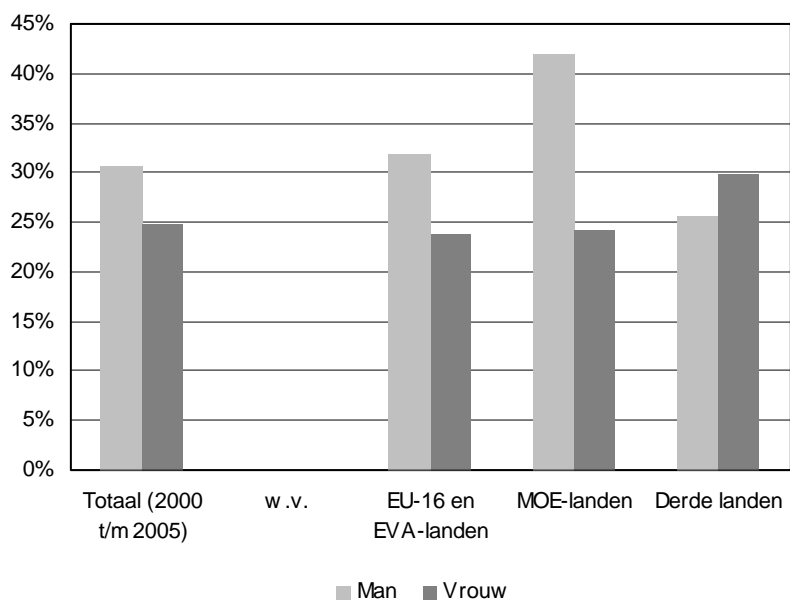

Bron: CBS

Arbeidsmigranten kwamen dus over het algemeen vaker met, dan zonder gezin. Dit geldt in sterkere mate voor vrouwelijke arbeidsmigranten. Van alle arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2005 met hun gezin naar Nederland kwamen, was tweederde man, en eenderde vrouw; van de arbeidsmigranten die zonder gezin naar Nederland kwamen, was een kleiner aandeel vrouw, namelijk 27% .

In figuur 12 wordt het percentage vrouwelijke arbeidsmigranten weergegeven dat zonder gezin naar Nederland kwam. Ter vergelijking, is ook het percentage mannelijke arbeidsmigranten dat zonder gezin in Nederland verbleef opgenomen. De arbeidsmigranten zijn daarbij op basis van hun nationaliteit ingedeeld naar regio van herkomst: EU-16 en EVA-landen, MOE-landen en derde landen. In het vervolg van deze paragraaf lichten we de uitkomsten voor de drie regio's toe, waarbij de betekenis van de uitkomsten ten slotte wordt toegelicht aan de hand van een vergelijking tussen twee herkomstlanden, te weten het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten.

Figuur 12 Percentage van de arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) dat zonder gezin naar Nederland kwam, onderverdeeld naar sekse, totaal en naar regio van herkomst op basis van nationaliteit

w.v. = waarvan
Bron: CBS

De drie regio's van herkomst

In hoofdstuk 3 hebben we geconstateerd dat de EU-16 en EVA-landen en derde landen als regio van herkomst verschillen in het aandeel vrouwelijke (ten opzichte van het aandeel mannelijke) arbeidsmigranten dat naar Nederland migreerde. Uit EU-16 en EVA-landen kwamen relatief meer vrouwelijke arbeidsmigranten dan uit derde landen. Het verschil in de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten uit deze twee regio's van herkomst zou verband kunnen houden met het onderscheid dat in het arbeidsmigratiebeleid tussen beide regio's wordt gemaakt, ten aanzien van het recht op gezinshereniging en het recht van de partner van de arbeidsmigrant om in Nederland betaalde arbeid te verrichten. Zoals gezegd, zijn arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen vrij om hun gezinsleden over te laten komen en hun partner heeft geen vergunning nodig om in Nederland te mogen werken. De toelating van arbeidsmigranten uit derde landen daarentegen vond tot en met 2005 nog voornamelijk via de TWV-procedure plaats. Hun recht op gezinshereniging was in de eerste plaats afhankelijk van de verwachte duur van tewerkstelling, en de partner van de arbeidsmigrant mocht veelal pas betaalde arbeid verrichten als diens werkgever over een TWV beschikte. Die beperking zou vooral voor potentiële vrouwelijke arbeidsmigranten een belemmering kunnen vormen om tot arbeidsmigratie over te gaan, omdat hun (mannelijke) partner het mogen verrichten van arbeid in het land van bestemming als een belangrijke voorwaarde ziet om mee te migreren (zie hoofdstuk 2). In vergelijking met vrouwelijke arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen zou van de vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen daarom waarschijnlijk een kleiner deel met gezin migreren.

Uit de in figuur 12 weergegeven uitkomsten voor de regio's van herkomst blijkt, dat vrouwelijke arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen inderdaad vaker met gezin naar Nederland kwamen dan vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen. Van de vrouwelijke arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen migreerde 24% zonder gezin, en (dus) 76% met gezin; van de vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen kwam 30% zonder, en 70% met gezin. Het opmerkelijke verschil tussen enerzijds de EU-16 en EVA-landen en anderzijds derde

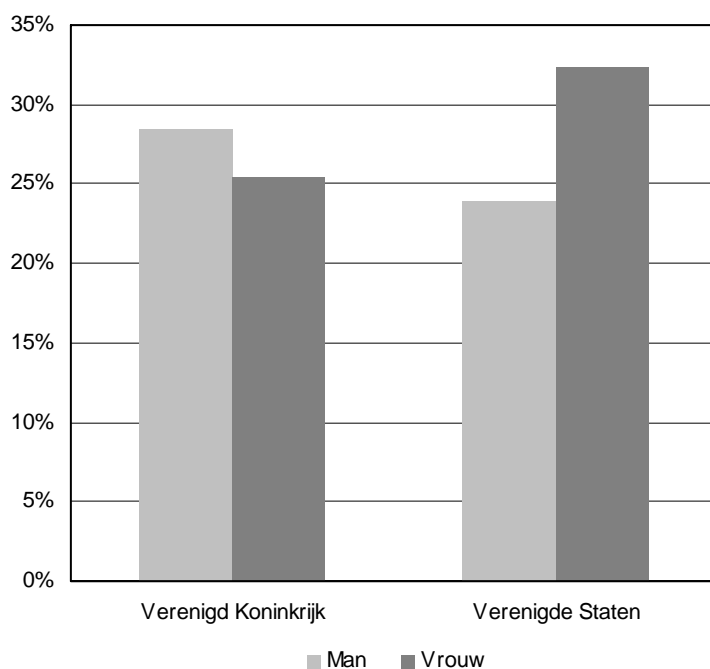
landen in het percentage vrouwelijke arbeidsmigranten dat respectievelijk met en zonder gezin migreerde, lijkt een logisch gevolg van het onderscheid dat in het arbeidsmigratiebeleid tussen beide regio's wordt gemaakt en zou voor een deel kunnen verklaren waarom onder arbeidsmigranten uit derde landen het aandeel vrouwen kleiner was dan onder arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen.

Enigszins verrassend is evenwel de uitkomst voor arbeidsmigranten uit de MOE-landen. Net als bij arbeidsmigranten uit derde landen verliep ook hun toelating in de jaren 2000 tot en met 2005 nog veelal via de TWV-procedure. Toch verschilden vrouwelijke arbeidsmigranten uit de MOE-landen niet van vrouwelijke arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen in de mate waarin ze met hun gezin naar Nederland kwamen. Ook van de vrouwelijke arbeidsmigranten uit de MOE-landen migreerde respectievelijk 76% met, en 24% zonder gezin. In vergelijking met vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen kwamen vrouwelijke arbeidsmigranten uit de MOE-landen dus minder vaak alleen, en juist vaker met hun gezin naar Nederland. Dat ook de partner van de vrouwelijke arbeidsmigranten TWV-plichtig was, lijkt op hun overkomst minder invloed te hebben gehad. Het is echter goed mogelijk, dat met het oog op de toetreding van de MOE-8 tot de EU in 2004, arbeidsmigranten uit deze landen meer zekerheid ontleenden aan het vooruitzicht op permanent verblijf en, ondanks de tijdelijke overgangsregeling, samen met hun TWV-plichtige partner de overkomst naar Nederland waagden. In de aanloop naar een volledig vrij verkeer van werknemers genoten TWV-plichtige arbeidsmigranten uit de MOE-8 in de praktijk ook reeds voorrang boven arbeidsmigranten uit derde landen. De overgangsregeling, die tot mei 2007 zou duren, hield in dat werkgevers voor arbeidsmigranten uit de MOE-8 weliswaar een TWV moesten aanvragen, maar bij de verlening van een TWV werd een arbeidsmarkttoets veelal buiten beschouwing gelaten. Het voorkeursbeleid voor arbeidsmigranten uit deze (toen nog kandidaat) EU-lidstaten heeft er dan ook waarschijnlijk aan bijgedragen dat uit de MOE-landen een relatief groot deel van de vrouwelijke arbeidsmigranten met hun eveneens TWV-plichtige partner en eventuele kinderen naar Nederland migreerde, waardoor – zoals we in hoofdstuk 3 zagen – het aandeel vrouwen in de arbeidsmigranteninstroom uit de MOE-landen groter was dan onder arbeidsmigranten uit derde landen.

Het Verenigd Koninkrijk versus de Verenigde Staten

De betekenis van bovenstaande constatering, dat de sekseverhouding in de arbeidsmigranteninstroom wordt beïnvloed door de rechten die de partners van arbeidsmigranten genieten, kan worden toegelicht aan de hand van een vergelijking tussen twee, op sociaal en cultureel gebied vergelijkbare, herkomstlanden, te weten het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Voor beide westerse landen, die in het arbeidsmigratiebeleid bij een verschillende regio van herkomst zijn ingedeeld, wordt in figuur 13 het aandeel vrouwelijke (en het aandeel mannelijke) arbeidsmigranten weergegeven dat zonder gezin naar Nederland kwam.

Figuur 13 Percentage van de arbeidsmigranten met Britse en Amerikaanse nationaliteit (2000 t/m 2005) dat zonder gezin naar Nederland kwam, onderverdeeld naar sekse

Bron: CBS

In de periode 2000 tot en met 2005 was zo'n 25% van de Britse, en 26% van de Amerikaanse arbeidsmigranten vrouw. Uit figuur 13 blijkt dat de mate waarin de Britse en Amerikaanse arbeidsmigranten met hun gezin naar Nederland kwamen verschilde. In feite komt de uitkomst voor de Britse arbeidsmigranten overeen met het patroon voor EU-16 en EVA-landen, en voor de Amerikaanse arbeidsmigranten met het patroon voor derde landen. Van de vrouwelijke arbeidsmigranten uit het Verenigd Koninkrijk kwam een kwart zonder gezin naar Nederland en driekwart met gezin, terwijl mannelijke arbeidsmigranten uit het Verenigd Koninkrijk, in vergelijking met hun vrouwelijke landgenoten, iets vaker zonder gezin kwamen. Vrouwelijke arbeidsmigranten uit de Verenigde Staten kwamen echter zowel in vergelijking met Britse arbeidsmigranten, als in vergelijking met hun mannelijke landgenoten, het vaakst zonder gezin. Maar liefst 32% migreerde zonder, en (dus) 68% kwam met gezin naar Nederland.

Dat vrouwelijke arbeidsmigranten uit de Verenigde Staten in mindere mate met hun gezin migreerden, houdt waarschijnlijk verband – zo is in het voorgaande geconcludeerd – met de beperking van het recht van de partner van TWV-plichtige arbeidsmigranten om in Nederland betaalde arbeid te verrichten. Dit heeft zeer waarschijnlijk tot gevolg gehad dat het aandeel vrouwen onder Amerikaanse arbeidsmigranten kleiner was dan in het geval zij geen TWV nodig zouden hebben. Dus zou voor de partners van arbeidsmigranten uit de Verenigde Staten geen voorbehoud zijn gemaakt ten aanzien van het recht om in Nederland te werken, dan was mogelijk het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten dat met gezin naar Nederland migreerde groter geweest, en zo ook, in het verlengde daarvan, het aandeel vrouwen onder Amerikaanse arbeidsmigranten.

4.4 Conclusie

In dit hoofdstuk stond de vraag centraal of het Nederlandse arbeidsmigratiebeleid, en in het bijzonder de rechten die arbeidsmigranten en hun gezinsleden genieten, de overkomst van

vrouwelijke arbeidsmigranten beïnvloedt. Voor de beantwoording van deze vraag zijn twee veronderstellingen getoetst.

Ten eerste is nagegaan of vrouwelijke arbeidsmigranten van mannelijke arbeidsmigranten verschillen in de mate waarin zij gebruikmaken van de KM-regeling. De veronderstelling was, dat voor het verkrijgen van een verblijfsvergunning, vrouwelijke arbeidsmigranten (in vergelijking met mannelijke arbeidsmigranten) vaker van de KM-regeling dan van de TWV-procedure gebruikmaken, omdat ook de partner dan in Nederland mag werken. Deze veronderstelling bleek echter niet op te gaan. Sinds de introductie van de KM-regeling is weliswaar het percentage van de vrouwelijke arbeidsmigranten dat gebruikmaakt van de KM-regeling enorm toegenomen: in 2005 verkreeg 23% van de vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen op grond van de KM-regeling toelating tot Nederland; in 2008 was dit percentage gestegen tot 64%. De vrouwelijke arbeidsmigranten weken daarin echter weinig af van mannelijke arbeidsmigranten. Ook mannelijke arbeidsmigranten verkozen, in vergelijkbare mate, de KM-regeling boven de TWV-procedure.

Ten tweede is een vergelijking gemaakt tussen vrouwelijke arbeidsmigranten uit enerzijds EU-16 en EVA-landen en anderzijds TWV-plichtige landen. Mede op basis van eerdere studies werd verondersteld dat de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten in sterkere mate dan die van mannelijke arbeidsmigranten samenhangt met de mogelijkheid voor de partner om in Nederland te werken. Aangezien die mogelijkheid voor partners van TWV-plichtige arbeidsmigranten aan voorwaarden is gebonden, is nagegaan of onder vrouwelijke arbeidsmigranten uit TWV-plichtige landen het aandeel dat met gezin naar Nederland migreerde inderdaad kleiner was dan onder vrouwelijke arbeidsmigranten uit niet-TWV-plichtige (EU-16 en EVA-) landen. Om deze veronderstelling te toetsen zijn de arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland kwamen op basis van hun nationaliteit ingedeeld naar regio van herkomst. Op arbeidsmigranten uit de drie regio's en hun gezinsleden waren in de periode 2000 tot en met 2005 andere regels van toepassing wat betreft respectievelijk het recht op gezinshereniging en het recht om in Nederland te werken. Het onderscheid dat in het arbeidsmigratiebeleid tussen de regio's van herkomst werd (en wordt) gemaakt, bleek tot uiting te komen in de mate waarin vrouwelijke arbeidsmigranten met hun gezin naar Nederland kwamen. Over het geheel genomen migreerden arbeidsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland kwamen vaker met, dan zonder gezin. Dit gold in sterkere mate voor vrouwelijke dan voor mannelijke arbeidsmigranten. Onder vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen was echter het percentage dat met gezin naar Nederland kwam kleiner dan onder vrouwelijke arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen. Dit lijkt een logisch gevolg van het voorbehoud dat in het arbeidsmigratiebeleid wordt gemaakt ten aanzien van het recht van de partner van TWV-plichtige arbeidsmigranten om in Nederland te werken. Die voorwaarde lijkt vooral potentiële vrouwelijke, TWV-plichtige arbeidsmigranten met een gezin ervan te weerhouden om naar Nederland te migreren, en zou daarmee voor een deel kunnen verklaren waarom, zoals we in hoofdstuk 3 zagen, het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen kleiner was dan uit EU-16 en EVA-landen. Zolang de overkomst van vrouwelijke arbeidsmigranten, in sterkere mate dan die van mannelijke arbeidsmigranten, samenhangt met de mate waarin zij met hun gezin (kunnen) migreren, heeft een beperking van het recht van de partner van de arbeidsmigrant om in Nederland te werken blijkbaar een negatief effect op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten.

Bij arbeidsmigranten uit de MOE-landen die in de periode 2000 tot en met 2005 eveneens nog veelal via de TWV-procedure naar Nederland kwamen, had de daaraan gerelateerde beperking voor de partner van de arbeidsmigrant echter geen zichtbaar effect op het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten dat met gezin migreerde. Waarschijnlijk heeft in dit geval het voorkeursbeleid, dat in die periode op arbeidsmigranten uit de MOE-8 van toepassing was (en inhield dat voor bepaalde sectoren de arbeidsmarkttoets buiten beschouwing werd gelaten), er aan bijgedragen dat uit de MOE-landen een relatief groot aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten met hun eveneens TWV-plichtige partner (en eventuele kinderen) de overkomst naar Nederland waagde. Dit zou tevens voor een deel kunnen verklaren waarom het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten uit de MOE-landen in die jaren groter was dan onder arbeidsmigranten uit derde landen.

Deel 2

Gezinsleden, verblijfsduur en economische integratie van recente arbeidsmigranten

5 Verbanden tussen arbeidsmigratie en gezinsmigratie

Dat er een sterke relatie tussen arbeidsmigratie en gezinsmigratie bestaat, blijkt als we de naoorlogse migratiegeschiedenis van Nederland bekijken. De ongekeerde economische groei in de drie decennia na de Tweede Wereldoorlog zorgde voor grote tekorten aan laaggeschoolde arbeidskrachten (zie hoofdstuk 1). Vele vacatures aan de onderzijde van de arbeidsmarkt werden vervuld door laagopgeleide arbeidsmigranten uit Zuid-Europa, Turkije en de Maghreb (Salt, 1976; Jennissen et al., 2006). De grootschalige migratie van laaggeschoolde arbeiders uit deze gebieden eindigde met de recessie van 1973. Dit hield echter niet in, dat na die tijd de instroom van Mediterraneanen stakte. Een groot deel van de arbeidsmigranten uit de niet-Europese delen van het Middellandse Zeegebied ging er namelijk toe over om hun familie naar Nederland te laten overkomen. Dit in tegenstelling tot de arbeidsmigranten uit Zuid-Europa, van wie de meesten er voor kozen om terug te keren naar hun land van herkomst. De gezinsmigratiegolf, die in eerste instantie (tot begin jaren tachtig) vooral bestond uit gezinsherenigers, echode in Nederland lang na als gevolg van gezinsvormingsmigratie door Turken en Marokkanen. Een groot deel van de kinderen van Turkse en Marokkaanse gastarbeiders liet namelijk een partner uit het land van herkomst van hun ouders overkomen. Mede hierdoor was gezinsmigratie vanaf 1976 tot en met 2006 het meest voorkomende immigratietype van niet-Nederlanders in Nederland (Jennissen, 2009).

In dit hoofdstuk proberen we verbanden te leggen tussen de arbeidsmigratie die vanaf de 21^e eeuw plaatsvond en de daaraan gerelateerde gezinsmigratie. Omdat, zoals eerder (in paragraaf 3.3.1) is aangegeven, er nogal wat haken en ogen zitten aan de variabele ‘migratiemotief’ in het voor dit onderzoek gebruikte CBS-bestand, zullen we ons in de analyses beperken tot arbeidsmigranten die in het tijdsbestek van ons onderzoek een betaalde baan hadden of werkzaam waren als zelfstandige. Daarnaast beperken we ons tot de geregistreerde arbeidsmigranten die bij aankomst in Nederland 18 jaar of ouder waren.

In paragraaf 5.1 gaan we in op de vraag in hoeverre recente (dat wil zeggen 21^e eeuwse) arbeidsmigratie gevolgd wordt door gezinsmigratie. We zijn ons ervan bewust dat we daarover zeker nog niet het hele verhaal kunnen vertellen, aangezien – zoals uit het bovenstaande bleek – arbeidsmigratie met een permanent karakter kan leiden tot een episode van gezinsmigratie die zich gedurende meerdere decennia kan afspelen. Ook zullen we in dit hoofdstuk proberen de (naar alle waarschijnlijkheid positieve) relatie tussen het hebben van een gezin in Nederland en de verblijfsduur van arbeidsmigranten te kwantificeren. De resultaten van deze exercitie worden uiteengezet in paragraaf 5.2. Daarna gaan we in paragraaf 5.3 in op mogelijke toekomstige ontwikkelingen in de arbeidsmigratie naar Nederland en de daaraan gerelateerde gezinsmigratie. Het hoofdstuk sluit af met een samenvattende conclusie.

5.1 Gezinsmigratie volgend op recente arbeidsmigratie

5.1.1 De onderzoekspopulatie

De arbeidsmigranten die in de jaren 2000 en 2001 naar Nederland kwamen, zijn – als referenten van gezinsmigranten – de centrale personen waarop de analyses in deze paragraaf zijn uitgevoerd. We hebben onderzocht hoeveel gezinsmigranten zich in de jaren vanaf 2000 tot en met 2006 bij deze recente arbeidsmigranten voegden.

Dit is als eerste gedaan aan de hand van een vergelijking van unieke huishoudnummers uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA). We hebben daarbij gekeken hoeveel personen die als gezinsmigrant zijn geregistreerd, op 1 januari van het jaar na hun binnenkomst, behoorden tot een huishouden waar ook een arbeidsmigrant deel van uitmaakte

die zich in 2000 of 2001 in Nederland had gevestigd. *Institutionele*⁷¹ en *overige* huishoudens⁷² zijn hierbij buiten beschouwing gelaten, waardoor het aantal gezinsmigranten dat zich bij een arbeidsmigrant voegde wellicht iets wordt onderschat. Het kan immers ook zo zijn dat de gezinshereniging of het mee-migreren plaatsvond binnen het kader van een institutioneel of overig huishouden.

Een andere manier om via de GBA na te gaan in hoeverre arbeidsmigratie wordt gevolgd door gezinsmigratie is door te kijken naar het aantal personen waaruit het huishouden van een arbeidsmigrant bestaat. Hierbij doet zich echter het probleem voor dat het aantal personen in het huishouden van een arbeidsmigrant ook kan toenemen zonder dat hiervoor gezinsmigratie heeft plaatsgevonden, waardoor gezinsmigratie wordt overschat. Deze overschatting wordt uiteraard groter naarmate de arbeidsmigrant langer in Nederland is. We gaan er echter van uit, dat als er bij de eerste twee meetpunten⁷³ van het aantal personen in het huishouden van een arbeidsmigrant sprake is van meer dan één persoon in een huishouden (en dit huishouden geen institutioneel of overig huishouden is), we in verreweg de meeste gevallen te maken hebben met gezinsmigratie.⁷⁴ Omdat we het migratiemotief in het door ons gebruikte bestand niet volkomen betrouwbaar achten, hebben we deze tweede methode gebruikt om te controleren of de door ons gevonden resultaten via de eerste methode (het vergelijken van huishoudnummers) enigszins plausibel zijn.

De resultaten van de twee methoden komen voor migranten uit de MOE-landen en derde landen behoorlijk goed met elkaar overeen. Dit komt mede doordat – zoals we later in deze paragraaf zullen zien – het overgrote deel van de gezinsmigranten zich binnen twee jaar bij de oorspronkelijke arbeidsmigrant voegde. Voor migranten uit de EU-16 en EVA-landen wijken de resultaten voortkomend uit de twee verschillende methoden echter zo sterk van elkaar af, dat we moeten concluderen dat de eerste methode (van het vergelijken van huishoudnummers) in hun geval onbetrouwbaar is. Zo woonde 36% van deze groep arbeidsmigranten, op 1 januari van het tweede kalenderjaar na hun aankomst in Nederland, in een meerpersoonshuishouden, met dien verstande dat binnen deze meerpersoonshuishoudens alle personen in het huishouden via (geregistreerd) partnerschap en/of ouder-kind relaties met elkaar in verband te brengen zijn (zie ook voetnoot 71). Het aantal gezinsmigranten per arbeidsmigrant zou volgens deze methode neerkomen op 0,79. Volgens de methode van het vergelijken van huishoudnummers zou dezelfde groep arbeidsmigranten na zes jaar per persoon slechts hebben geleid tot 0,20 gezinsmigranten (zie figuur 14).

Aan het onrealistisch lage niveau van het aantal geregistreerde gezinsmigranten dat zich voegde bij recente arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen kunnen twee verschillende redenen ten grondslag liggen. De eerste reden is een mogelijke onderregistratie van gezinsmigranten. Burgers uit de EU-16 en EVA-landen hebben geen verblijfsvergunning nodig, maar moeten zich wel melden en laten registreren als ze voor een periode van langer dan drie maanden in Nederland willen verblijven. Er staat echter geen sanctie op het zich niet laten registreren. Bovendien is het ondoenlijk om te controleren hoelang een inwoner uit de EU-16 of een EVA-land al in Nederland verblijft. Het is derhalve goed voor te stellen dat veel gezinsmigranten van

⁷¹ Met een 'institutioneel huishouden' wordt een huishouden bedoeld dat uit meer dan één persoon bestaat en waarbij de personen in het huishouden bedrijfsmatig worden voorzien in dagelijkse levensbehoeften. Ook de huisvesting vindt bedrijfsmatig plaats. Voorbeelden van institutionele huishoudens zijn verpleegtehuizen, gezinsvervangende tehuizen, revalidatiecentra en penitentiaire inrichtingen.

⁷² Met een 'overig huishouden' wordt een niet-institutioneel huishouden bedoeld dat uit meer dan één persoon bestaat en waarbij niet alle personen in het huishouden via huwelijkssluiting of (geregistreerd) partnerschap en/of ouder-kind relaties met elkaar in verband te brengen zijn. Daarnaast worden ook huishoudens waarbinnen meer dan éénmaal personen verbonden zijn via huwelijkssluiting en/of (geregistreerd) partnerschap tot de overige gerekend. Dit geldt ook voor huishoudens waarbinnen kinderen door middel van huwelijkssluiting en/of (geregistreerd) partnerschap aan een andere persoon zijn verbonden. In dit geval kan men bijvoorbeeld denken aan een gehuwd stel met een inwonende ouder.

⁷³ Deze zijn: 1 januari van het jaar na binnenkomst en 1 januari van het jaar daarna.

⁷⁴ Behalve met de eerder genoemde overschatting van het aantal gezinsmigranten als gevolg van gezinsvorming met reeds in Nederland verblijvende personen en gezinsuitbreiding als gevolg van geboorten, hebben we hier mogelijk ook te maken met overschatting van het aantal gezinsmigranten doordat beide partners als arbeidsmigrant naar Nederland zijn gekomen.

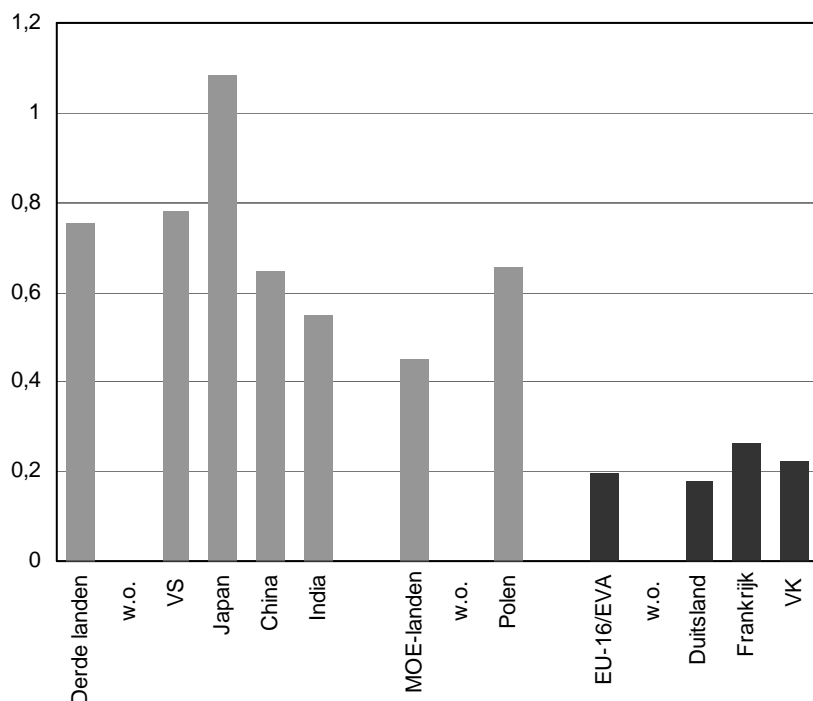
arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen zich niet bij de IND hebben gemeld, en daardoor niet als gezinsmigrant terug te vinden zijn in het Centraal Register Vreemdelingen (CRV). Om in Nederland betaalde arbeid te verrichten, was het tot medio 2006 wel noodzakelijk dat men zich bij de IND meldde. Dit brengt ons bij de tweede mogelijke reden waarom het aantal geregistreerde gezinsmigranten dat zich voegde bij recente arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen zo onrealistisch laag was, namelijk overregistratie van arbeidsmigranten. Het is goed mogelijk dat migranten uit EU-16 en EVA-landen, die als partner van een arbeidsmigrant of vanwege gezinsvorming met een in Nederland verblijvende partner naar Nederland kwamen, ten onrechte als arbeidsmigrant, in plaats van als gezinsmigrant, zijn geregistreerd. Hoe dan ook, het aantal geregistreerde gezinsmigranten van arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen is een hoogst twijfelachtige weerspiegeling van wat zich waarschijnlijk in werkelijkheid op dit gebied afspeelt. De in figuur 14 weergegeven waarden voor EU-16 en EVA-landen moeten dan ook met een grote dosis scepsis worden bekeken. De ratio's voor Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk zijn alleen bruikbaar om ze onderling met elkaar te vergelijken, al moet ook dan nog een grote slag om de arm worden gehouden.

5.1.2 *Het aantal gezinsmigranten per arbeidsmigrant*

Figuur 14 toont het aantal gezinsmigranten per arbeidsmigrant, uitgesplitst naar nationaliteit. Daaruit blijkt dat er tussen de nationaliteiten behoorlijke verschillen bestaan wat betreft het aantal gezinsmigranten dat in het kielzog van een arbeidsmigrant (mee-)migreert. Effecten van nationaliteit interveniëren hierbij met de demografische compositie (met name leeftijdsopbouw) van de arbeidsmigranten, die – op haar beurt – weer correleert met de sector waarin de arbeidsmigranten werkzaam zijn. Zo zien we dat het aantal gezinsmigranten per arbeidsmigrant met de nationaliteit van een MOE-land, in vergelijking met de overige TWV-plichtige nationaliteiten, behoorlijk laag is. Mogelijke oorzaken hiervan kunnen zijn: het tijdelijke karakter van de arbeidsmigratie uit deze regio,⁷⁵ en het gegeven dat arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa relatief jong zijn, waardoor velen waarschijnlijk nog geen gezin hebben gesticht. Dat het aantal gezinsmigranten per arbeidsmigrant voor de regio Midden- en Oost-Europa relatief laag is geldt evenwel niet voor Polen, de enige nationaliteit uit deze regio die in figuur 14 specifiek wordt onderscheiden. Het is echter goed mogelijk dat een deel van de arbeidsmigranten uit Polen die *niet* tot gezinshereniging zijn overgegaan, ook de Duitse nationaliteit had en, op basis van die nationaliteit, in de noemers (waarmee de in figuur 14 weergegeven *rates* zijn berekend) onder 'Duitse arbeidsmigrant' is geschaard. Wat betreft de arbeidsmigranten uit derde landen was het aantal gezinsmigranten per Indiase arbeidsmigrant niet erg hoog. Wellicht dat vele Indiase arbeidsmigranten die recent naar Nederland zijn gekomen inderdaad voldoen aan het clichébeeld dat van hen bestaat, namelijk dat zij veelal jonge, vrijgezelle en hoogopgeleide technici en ICT'ers zijn. Japanse arbeidsmigranten daarentegen migreren vaak met hun gezin of laten het gezin na een tijdje naar Nederland overkomen. Als enige van de in figuur 14 onderscheiden nationaliteiten, kwam per Japanse arbeidsmigrant meer dan één gezinsmigrant binnen vijf jaar naar Nederland.

⁷⁵ Althans in het begin van deze eeuw. Nadat de Nederlandse arbeidsmarkt in 2007 vrij toegankelijk werd voor personen uit de MOE-8, bleek een groter deel van de Midden- en Oost-Europese arbeidsmigratie naar Nederland een permanent karakter te hebben dan men aanvankelijk had gedacht (zie bijvoorbeeld Spaans, 2009).

Figuur 14 Aantal gezinsmigranten in de periode 2000 t/m 2006, behorende tot het huishouden van een arbeidsmigrant die in 2000 of 2001 naar Nederland kwam, naar nationaliteit van de arbeidsmigrant

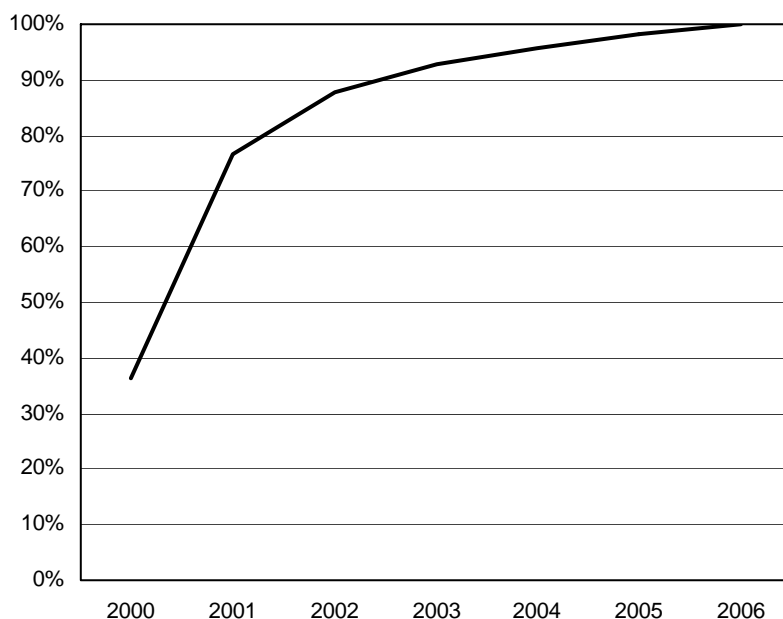
w.o. = waaronder

Zie bijlage 7 voor de bijbehorende absolute aantallen arbeidsmigranten in de jaren 2000 en 2001 en het aantal geregistreerde gezinsmigranten dat zich bij hen voegde in de periode 2000 t/m 2006.

5.1.3 De timing van gezinsmigratie na arbeidsmigratie

Figuur 15 geeft een indruk van de termijn die doorgaans verstrijkt tussen de migratie van een recente arbeidsmigrant en eventuele gezinsmigranten. Omdat er tussen de verschillende nationaliteiten nauwelijks verschillen waren in de tijd die het duurde voordat gezinshereniging met een arbeidsmigrant (als referent) plaatsvond, is in figuur 15 geen onderscheid naar nationaliteit gemaakt.

Figuur 15 Geregistreeerde gezinsmigranten 2000 t/m 2006 bij arbeidsmigranten 2000 en 2001, naar jaar van migratie (cumulatieve percentages)

De meeste gezinsmigranten die in de jaren 2000 tot en met 2006 naar Nederland migreerden, om zich te voegen bij een arbeidsmigrant die in 2000 of 2001 gemigreerd was, arriveerden in hetzelfde jaar als de arbeidsmigrant of één jaar later. Zo blijkt uit figuur 15 dat in 2003 al ongeveer 90% van de gezinsmigranten in Nederland was. Anders dan in de jaren zeventig, toen voornamelijk Turkse en Marokkaanse gastarbeiders er toe overgingen hun gezin naar Nederland te laten overkomen, lijkt het er op dat bij recente arbeidsmigranten gezinshereniging op de (middel)lange termijn nauwelijks voor komt. Echter, zoals eerder in de inleiding van dit hoofdstuk is opgemerkt, wijzen we er ook hier op dat arbeidsmigratie met een permanent karakter kan leiden tot een lange periode van gezinsmigratie. Zelfs na een periode met lage gezinsmigratie kan, wanneer de mogelijkheden tot gezinshereniging zijn uitgeput, de omvang van gezinsmigratie weer toenemen door gezinsvormende migratie.

5.2 Vertrek uit Nederland van recente arbeidsimmigranten met en zonder gezin

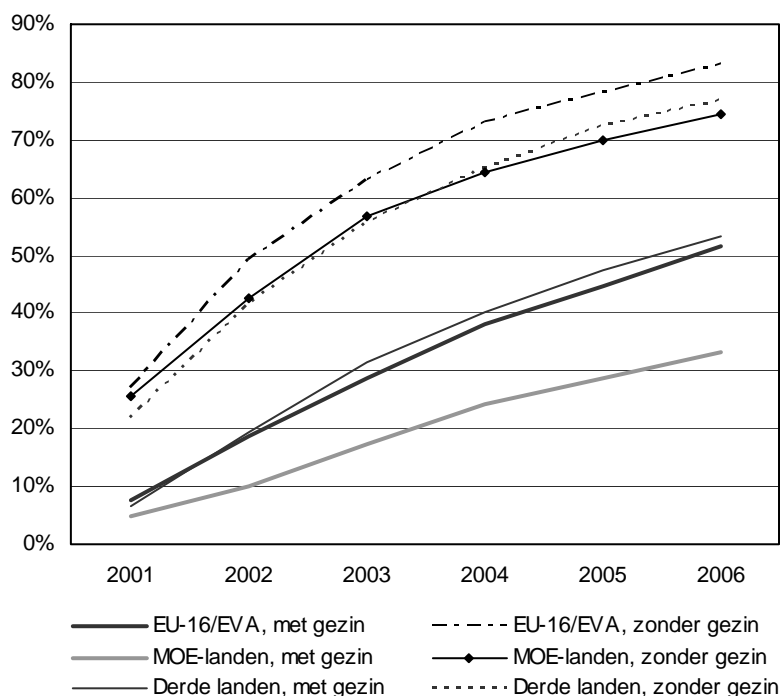
5.2.1 Beschrijvende analyse

Om na te gaan of de kans op vertrek uit Nederland voor arbeidsmigranten met een gezin minder groot is dan voor arbeidsmigranten die zonder gezin in Nederland verblijven, hebben we het immigratiecohort 2000 tot en met het kalenderjaar 2006 gevolgd. In figuur 16 worden de cumulatieve percentages geëmigreerden⁷⁶ weergegeven onder respectievelijk arbeidsmigranten met en zonder een in Nederland aanwezig gezin. Het hebben van een gezin is hier gedefinieerd als het samenwonen met één of meer personen die via huwelijkssluiting en/of (geregistreerd) partnerschap of een ouder-kind relatie met de arbeidsmigrant zijn verbonden. Arbeidsmigranten zonder gezin waren alleenstaand of maakten deel uit van een institutioneel of overig huishouden (zie voetnoot 71). We zijn ervan uitgegaan, dat arbeidsmigranten die op minimaal één

⁷⁶ Strikt genomen gaat het hier om cohortuitval. Behalve vanwege emigratie kan een arbeidsmigrant ook door sterfte of verdwijning in de illegaliteit uit de te onderzoeken populatie wegvallen.

peilmoment (dat wil zeggen op 1 januari) gedurende hun verblijf een gezin hadden, gedurende hun gehele verblijf in Nederland deel uitmaakten van een gezin.

Figuur 16 Cohortuitval (meestal door emigratie) van arbeidsmigranten, die in 2000 naar Nederland kwamen, naar huishoudenssituatie en kalenderjaar* (cumulatief percentage)

* In het jaar 2001 zijn ook degenen die in 2000, het jaar van aankomst, weer zijn vertrokken, gerekend tot degenen die dat jaar uit het cohort zijn weggevallen.

Bij de interpretatie van figuur 16 moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat niet alle arbeidsmigranten via gezinsmigratie aan een gezin zijn gekomen. Zeker na een verblijfsduur van een jaar of twee is het goed mogelijk dat de huishoudens van arbeidsmigranten die uit meer dan één persoon bestaan, het resultaat zijn van gezinsvorming met reeds in Nederland verblijvende, waaronder autochtone, personen. Daarbij kan worden opgemerkt dat bij vrouwelijke immigranten de kans op vertrek uit Nederland in sterkere mate wordt verlaagd als ze gehuwd zijn of samenwonen met een autochtone partner, dan wanneer ze deel uitmaken van een mono-etnisch gezin (Jennissen & Oudhof, 2008). Daarnaast wijzen we erop dat de emigratie van arbeidsmigranten met een gezin enigszins kan worden onderschat, doordat we ervan uit zijn gegaan dat migranten in een institutioneel, overig of onbekend huishouden géén gezin hebben, terwijl dit niet per se het geval hoeft te zijn. De emigratie van degenen zonder gezin wordt daarmee wat overschat.

Verder is wellicht sprake van enige onderschatting van de emigratiepercentages onder arbeidsmigranten in 2001 die met hun gezin in Nederland verbleven. De percentages voor 2001 hebben namelijk ook betrekking op het deel van het jaar 2000 dat men in Nederland verbleef, dat in theorie kan variëren tussen één dag en 364 dagen. Omdat we echter alleen de beschikking hebben over de huishoudenssituatie op 1 januari, weten we niet wat de huishoudenssituatie van een arbeidsmigrant was in het kalenderjaar van aankomst. Arbeidsmigranten die in het kalenderjaar van hun aankomst weer uit Nederland zijn vertrokken, zijn hierdoor in figuur 16 gerekend tot de categorie ‘zonder gezin’, terwijl ze mogelijk met hun gezin in Nederland verbleven. Echter, erg groot zal deze groep vermoedelijk niet zijn. In de eerste plaats omdat degenen die niet van plan zijn om langer dan vier maanden in Nederland te blijven überhaupt niet als migrant worden geregistreerd. Van zo goed als alle arbeidsmigranten die na augustus 2000 naar Nederland kwamen, weten we dan ook de huishoudenssituatie op 1 januari 2001.

Daarnaast is het aannemelijk dat arbeidsmigranten die langer dan vier maanden, maar korter dan een jaar, in Nederland verblijven, en van wie de verblijfsperiode toevalligerwijs binnen één kalenderjaar valt, vaker zullen kiezen voor een tijdelijke opsplitsing van het huishouden dan voor gezinsmigratie, zeker als schoolgaande kinderen of een werkende partner deel uitmaken van het gezin.⁷⁷

De laatste relativerende opmerking met betrekking tot figuur 16 die we hier willen maken is dat degenen die eerder geëmigreerd zijn minder tijd hebben gehad om hun gezin uit het buitenland te laten overkomen of in Nederland een gezin te vormen. De vroege emigratie van arbeidsmigranten zonder gezin blijft hierdoor, ook in de latere jaren, een onevenredig groot stempel op de in figuur 16 weergegeven cumulatieve percentages drukken.

Ondanks de hierboven genoemde mogelijke vertekeningen van de resultaten, komt uit figuur 16 duidelijk naar voren dat arbeidsmigranten die zonder een gezin in Nederland verblijven een relatief grotere kans hebben om Nederland weer binnen korte- of middellange termijn te verlaten. Ook na het jaar 2001, waarin de onderschatting van de emigratie van arbeidsmigranten met een gezin mogelijk extra groot is, zien we nog steeds een duidelijke divergentie tussen de cumulatieve percentages die betrekking hebben op arbeidsmigranten met en zonder een gezin. De laatste twee jaar (2005 en 2006) kruipen de cumulatieve percentages, waarschijnlijk vanwege het zogenoemde plafondeffect, weer iets naar elkaar toe.

Van de in figuur 16 onderscheiden groepen is de emigratiekans het hoogst voor arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen die zonder gezin in Nederland verbleven. Van hen is na drie jaar al meer dan 60% weer vertrokken. Na zes jaar is dit percentage opgelopen tot meer dan 80%. Ook voor TWV-plichtige arbeidsmigranten zonder een gezin waren de cumulatieve emigratiepercentages erg hoog, al waren deze na zowel drie als zes jaar 6 à 9% lager dan onder de arbeidsmigranten met de nationaliteit van een EU-16 of EVA-land. Zoals eerder is aangegeven, heeft de migratie van arbeidsmigranten die in Nederland een gezin hebben een meer permanent karakter. Van de arbeidsmigranten met de nationaliteit van een EU-16, EVA-, of derde land woonde na drie jaar nog meer dan 60% in Nederland. Ongeveer de helft van deze arbeidsmigranten kan worden beschouwd als blijvers voor ten minste de middellange termijn, aangezien ongeveer 50% nog in Nederland was op oudejaarsdag 2006. Arbeidsmigranten met de nationaliteit van een MOE-land die met hun gezin in Nederland verbleven, zagen Nederland nog vaker als een bestemmingsland voor langere tijd. Na drie jaar was namelijk minder dan een kwart van hen vertrokken, en in 2006 kon nog ongeveer 70% van de migranten uit de MOE-landen die tegenwoordig deel uitmaken van de EU zich inwoner van Nederland noemen.

5.2.2 *Multivariate analyse*

Uit bovenstaande beschrijvende analyse volgt, dat het hebben van een gezin in Nederland een indicatie is dat het verblijf van recente arbeidsmigranten relatief langer duurt. Met behulp van een Cox regressieanalyse hebben we onderzocht of dit verband blijft bestaan als we corrigeren voor enkele andere achtergrondkenmerken. Een Cox regressieanalyse is een methode waarbij een survivalcurve wordt geschat (in dit geval van het in Nederland blijven) die rekening houdt met de achtergrondkenmerken van personen (in dit geval recente arbeidsmigranten). Het model dat we hier hebben gebruikt is een Cox proportioneel *hazard* model met zowel tijdsafhankelijke als tijdsafhankelijke covariaten. Dit laatste houdt in dat sommige achtergrondkenmerken van personen in de tijd kunnen variëren. De variabele huishoudenssituatie, waar het in deze paragraaf eigenlijk om draait, aangezien we op zoek zijn naar mogelijke effecten van het hebben van een gezin op de incidentiedichtheid om weer uit Nederland te vertrekken, is een dergelijke tijdsafhankelijke variabele.

⁷⁷ Uiteraard is het mogelijk dat arbeidsmigranten die van plan waren voor langere tijd in Nederland te verblijven en mede hierom ook hun gezin hebben laten overkomen, vanwege een plotselinge, onvoorziene omstandigheid, Nederland al na een korte periode van verblijf hebben verlaten.

Zoals te zien is in tabel 17, gaan we nog een stap verder dan alleen maar te onderzoeken of het al dan niet hebben van een gezin in Nederland een effect heeft. We kijken ook naar het soort gezin en dan met name of er (minderjarige) kinderen in het gezin aanwezig zijn. Ook het al dan niet hebben van werk⁷⁸ is een achtergrondkenmerk dat in de tijd kan variëren. Verder zijn als tijdsafhankelijke controlevariabelen de nationaliteit (EU-16 en EVA, MOE-, of derde landen), de leeftijd bij immigratie en het jaar van aankomst in het model opgenomen.

Daar waar we in de beschrijvende analyse alleen gekeken hebben naar arbeidsmigranten die in 2000 naar Nederland kwamen, zijn in deze multivariate analyse de arbeidsmigranten die vanaf 2000 tot en met 2004 arriveerden in beschouwing genomen. Deze arbeidsmigranten zijn gevolgd tot en met 2006. Vanwege verschillen in de datum van immigratie en eventuele cohortuitval (veelal door emigratie), zullen slechts enkele arbeidsmigranten even lang zijn gevolgd. Wanneer, zoals in dit geval, het aantal tijdswaarnemingen per persoon varieert, spreekt men over een *unbalanced panel*. Omdat het goed mogelijk is dat de invloed van de achtergrondkenmerken (en dan met name de huishoudenssituatie) kan verschillen voor mannen en vrouwen, hebben we voor beide seksen een apart model geschat.

De resultaten van de Cox regressie zijn in tabel 17 weergegeven als *hazard ratio*'s. Een *hazard ratio* is het quotiënt van twee *hazard rates*. Het Nederlandse woord dat het dichtst bij *hazard rate* in de buurt komt is incidentiedichtheid. Dit wordt vaak geïnterpreteerd als het risico op een incident binnen een bepaalde termijn, maar dat is niet precies hetzelfde, aangezien bij incidentiedichtheid de *population at risk* varieert.⁷⁹

Voor de categorische onafhankelijke variabelen in de analyse, dit zijn alle variabelen behalve de leeftijd bij immigratie, zijn de *hazard ratio*'s afgezet tegen een referentiecategorie, die altijd de waarde '1' heeft. Bij categorische variabelen duidt een *hazard ratio* groter dan 1 op een grotere incidentiedichtheid dan bij de referentiecategorie; een *hazard ratio* die kleiner is dan 1 geeft aan, dat de incidentiedichtheid kleiner is dan bij de referentiecategorie. Zo betekent bijvoorbeeld in de onderhavige analyse een *hazard ratio* van 3 voor het niet hebben van werk, dat op elk gegeven tijdstip t in de onderzochte periode arbeidsmigranten zonder werk een drie keer zo grote kans op emigratie hebben op het tijdstip $t+1$ dan arbeidsmigranten die wel werk hebben. Bij de keuze van de referentiecategorieën hebben we er rekening mee gehouden dat men *hazard ratio*'s die groter zijn dan 1 doorgaans makkelijker te interpreteren vindt.

Bij numerieke variabelen (zoals leeftijd) moet men de *hazard ratio* interpreteren als de procentuele verandering van de incidentiedichtheid bij een toename met 1 eenheid van deze numerieke variabele. Een *hazard ratio* van 1,05 houdt bij een numerieke variabele in dat de incidentiedichtheid toeneemt met 5% bij een toename met 1 eenheid, een *hazard ratio* van 0,95 daarentegen duidt in dit geval op een daling van de incidentiedichtheid met 5%.

De gebruikte methode veronderstelt een eenduidige causale relatie tussen de afhankelijke variabele (het al dan niet emigreren) en de onafhankelijke variabelen (de achtergrondkenmerken). Deze veronderstelling is echter niet altijd houdbaar. Een kenmerk, zoals de huishoudenssituatie, kan weliswaar deels 'verklaren' dat iemand emigreert, maar omgekeerd kan dit kenmerk zelf ook worden beïnvloed door het feit dat iemand op korte termijn wil emigreren. Een arbeidsmigrant die van plan is om maar korte tijd in Nederland te blijven, zal vaker kiezen voor een tijdelijke opsplitsing van zijn of haar gezin dan iemand die zich voorgenomen heeft om voor langere tijd in Nederland te gaan wonen. Verder is het ook nog eens zo, zoals we al eerder hebben gezien, dat degenen die eerder weer uit Nederland zijn vertrokken ook minder tijd hebben gehad om gezinsleden uit het buitenland te laten overkomen of in Nederland een gezin te vormen. Door deze zogeheten endogeniteit worden de effecten van de betreffende achtergrondkenmerken niet geheel juist geschat. Om deze reden geven de berekeningen slechts een indicatie voor het afzonderlijke belang van de achtergrondkenmerken.

⁷⁸ Hier gedefinieerd als het hebben van een betaalde baan of werkzaam zijn als zelfstandige in het betreffende jaar.

⁷⁹ Wel is het zo, dat als de incidentiedichtheid hoger is het risico op een incident dat ook is, en omgekeerd.

Tabel 17 De invloed van de huishoudenssituatie en andere controle variabelen op cohortuitval (meestal door emigratie) van arbeidsmigranten die vanaf 2000 t/m 2004 naar Nederland kwamen, gemeten over periode 2000 t/m 2006 (Cox regressie; *hazard ratio's*)*

	Mannen	Vrouwen
<i>Werk</i>		
Ja (referentiegroep)	1	1
Nee	3,04	3,08
<i>Nationaliteit</i>		
MOE-landen (ref.)	1	1
EU-16 en EVA	1,21	1,45
Derde landen	1,21	1,42
Leeftijd bij immigratie / 10	ns	0,95
<i>Immigratiecohort</i>		
2000 (ref.)	1	1
2001	1,06	ns
2002	1,13	1,10
2003	1,24	1,18
2004	1,18	1,20
<i>Huishoudenssituatie</i>		
Gezin met kind(eren), jongste 7-17 jaar (ref.)	1	1
Gezin met kind(eren), jongste 0-6 jaar	1,10	ns
Gezin zonder minderjarige kinderen	ns	1,20
Eenpersoonshuishouden	1,18	1,76
Overig/onbekend huishouden	1,52	2,26
N observaties	184.844	88.586
N immigranten	44.849	20.388
N cohortuitval	24.553	8.862

* Alle weergegeven *hazard ratio's* zijn significant ($p < 0,01$); ns: niet significant ($p > 0,01$).

Voordat we de multivariate diepte induiken door de resultaten van de Cox regressieanalyse te bespreken, zijn bij tabel 17 een tweetal beschrijvende opmerkingen te plaatsen bij de verschillen in de resultaten voor mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten. Als eerste springt meteen in het oog dat er in de periode van 2000 tot en met 2004 meer dan twee keer zo veel mannen als vrouwen als arbeidsmigrant naar Nederland kwamen (respectievelijk 44.849 versus 20.388). Wat echter ook opvalt, is dat de cohortuitval (lees: emigratie) onder vrouwelijke arbeidsmigranten met 43% beduidend lager is dan onder mannelijke arbeidsmigranten (55%). Vrouwen lijken dus niet alleen honkvaster te zijn voor wat betreft de initiële migratie, maar ook voor wat betreft een volgende migratiebeweging (hetzij remigratie of doormigratie) na een eerdere migratie.

De resultaten van de Cox regressie wijzen uit dat voor mannelijke arbeidsmigranten de huishoudenssituatie slechts een beperkte invloed heeft op de kans dat ze in een bepaald jaar weer emigreren. Dit geldt overigens niet voor de categorie 'overig/onbekend huishouden'. Voor arbeidsmigranten die zich in een dergelijke huishoudenssituatie bevinden, is de kans op emigratie in een jaar beduidend groter. Het is goed voor te stellen dat degenen die bijvoorbeeld in een migrantenpension verblijven een groter emigratierisico hebben dan degenen die op reguliere adressen wonen. Het is namelijk plausibel om te veronderstellen dat er een verband bestaat tussen de tijd dat men van plan is om in Nederland te verblijven en of men op zoek gaat naar reguliere huisvesting. Wel moeten we er op wijzen, dat – op een vergelijkbare manier als bij de eerder uitgevoerde beschrijvende analyse – er sprake kan zijn van een overschatting van de emigratie van arbeidsmigranten in deze categorie. Dit komt doordat alle arbeidsmigranten die in hetzelfde kalenderjaar als hun jaar van aankomst weer uit Nederland vertrokken in de categorie 'overig huishouden' zijn geschaard, terwijl dit niet noodzakelijkerwijs terecht is. Voor vrouwelijke arbeidsmigranten lijkt de huishoudenssituatie wel een grote invloed uit te oefenen op hun emigratierisico. Het hebben van een gezin fungeert bij hen veel meer dan bij

mannelijke arbeidsmigranten als een magneet die hen in Nederland houdt. Daar waar bij mannelijke arbeidsmigranten de incidentiedichtheid van emigratie in een eenpersoonshuishouden slechts 18% hoger is in vergelijking met een gezin met schoolgaande kinderen, is deze zelfde incidentiedichtheid bij vrouwelijke arbeidsmigranten maar liefst 76% hoger. Opvallend is dat het bij zowel mannelijke als vrouwelijke arbeidsmigranten niet veel lijkt uit te maken of de minderjarige kinderen, indien aanwezig, ouder of jonger dan zes jaar zijn. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat veel van de gezinnen met kinderen in de leeftijdscategorie van 7 tot en met 17 jaar ook eerder al met schoolgaande kinderen hun land van herkomst hebben verlaten. We hebben hier dan ook waarschijnlijk te maken met een selecte groep personen die het hebben van schoolgaande kinderen niet als een dusdanig grote drempel ervaart dat die hen van internationale migratie weerhoudt. Wel vinden we voor vrouwelijke arbeidsmigranten die een gezin hebben een niet te verwaarlozen effect van het hebben van minderjarige kinderen op de kans dat men op een bepaald moment weer uit Nederland vertrekt. De incidentiedichtheid is voor vrouwen met een gezin waar minderjarige kinderen deel van uitmaken 20% lager dan voor vrouwen met een gezin dat uitsluitend uit meerderjarige personen bestaat.

De Cox regressievergelijking bevat naast de huishoudenssituatie vier controlevariabelen. Als eerste zien we dat het al dan niet hebben van werk de grootste invloed heeft op de kans dat een arbeidsmigrant op een willekeurig ogenblik na zijn of haar aankomst weer uit Nederland vertrekt. Erg verwonderlijk is dit natuurlijk niet, aangezien het verrichten van arbeid – althans op papier – de belangrijkste, zo niet de enige reden voor hun initiële migratiebeweging was. De overige drie controlevariabelen lijken minder van invloed te zijn. Toch zien we dat arbeidsmigranten uit de MOE-landen een lagere incidentiedichtheid van emigratie hebben dan arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen en derde landen. Arbeidsmigranten uit de MOE-landen lijken dus minder snel uit Nederland te vertrekken dan arbeidsmigranten uit de andere twee regio's van herkomst. Het verschil in incidentiedichtheid is bij vrouwelijke arbeidsmigranten zelfs twee keer zo sterk als bij mannen die voor het verrichten van arbeid naar Nederland zijn getogen. De leeftijd waarop men naar Nederland is gekomen, heeft alleen voor vrouwelijke arbeidsmigranten een significant effect op de kans dat ze binnen een bepaald tijdsbestek na hun aankomst weer vertrekken. Deze kans is voor vrouwelijke arbeidsmigranten lager naarmate hun leeftijd op het moment van immigratie hoger is. Ten slotte is ook nog het jaar van immigratie als verklarende variabele in het model opgenomen. Arbeidsmigranten die in de jaren na 2001 in Nederland arriveerden hebben een hogere incidentiedichtheid van emigratie dan arbeidsmigranten die in de jaren 2000 of 2001 arriveerden. Nu werden de jaren na 2001 gekenmerkt door een economische neergang; de hoogconjunctuur die in de tweede helft van de jaren negentig was ingezet liep ten einde. Het is dan ook verleidelijk om deze economische neergang in verband te brengen met de hogere incidentiedichtheid van emigratie, ware het niet dat een groot deel van de conjunctuureffecten wordt weggenomen door de variabele of men al dan niet werk heeft. Toch is het niet geheel ondenkbaar dat ook de arbeidsmarktvooruitzichten in de nabije toekomst van invloed zijn op de beslissing of men in Nederland blijft dan wel elders zijn of haar geluk gaat beproeven. Verder is het – zij het zeer tentatief – mogelijk om de hogere incidentiedichtheid van emigratie in verband te brengen met de na 2001 verharde politieke en sociale attitude van delen van de Nederlandse bevolking ten aanzien van de multiculturele samenleving in het algemeen, en immigratie in het bijzonder.

5.3 Mogelijke toekomstige ontwikkelingen in arbeidsmigratie en de daarmee gepaard gaande gezinsmigratie

Het voorspellen van toekomstige aantallen migranten is erg moeilijk. De onzekerheidsmarges blijven erg groot, welke manier⁸⁰ men ook gebruikt om tot een voorspelling te komen. In dit onderzoek beperken wij ons daarom tot een beschrijvende beschouwing van mogelijke toekomstige ontwikkelingen in arbeidsmigratie en de hiermee gepaard gaande gezinsmigratie, zonder daadwerkelijke aantallen te noemen. We maken hierbij onderscheid tussen arbeidsmigratie van hoog- en laagopgeleiden, omdat de theoretische kaders waarmee men het bestaan en de omvang van deze twee arbeidsmigratietypen probeert te verklaren nogal van elkaar verschillen. Bij arbeidsmigratie van hoogopgeleiden zijn de in paragraaf 2.2 beschreven evenwichtsherstellende mechanismen in meer of mindere mate van kracht. Hoogopgeleide arbeidsmigranten worden namelijk in veel landen gezien als een welkome aanvulling van de binnenlandse beroepsbevolking. Zij hebben hierdoor in mindere mate dan laagopgeleide arbeidsmigranten te maken met migratierestricties die de werking van vrije marktmechanismen belemmeren. Voor laagopgeleide arbeidsmigranten is het, vanwege de migratierestricties, veel moeilijker om toegang te krijgen tot de arbeidsmarkt in de Europese Economische Ruimte (EER). Tegenwoordig, en waarschijnlijk ook op de korte- en middellange termijn, is arbeidsmigratie van laagopgeleiden dan ook bijna uitsluitend een intra-EU aangelegenheid.

5.3.1 Arbeidsmigratie van hoogopgeleiden

Er zijn vele studies verschenen over de effecten van internationale arbeidsmigratie van hoogopgeleiden op de economische groei in de landen van herkomst. Deze droegen bij aan een levendige wetenschappelijke discussie over deze kwestie. De aanvankelijk min of meer vanzelfsprekende aanname dat een zogeheten *brain drain* een negatief effect heeft op de economische groei in de landen van herkomst, werd in een aantal studies dat oog had voor feedback mechanismen (zoals *remittances*, retourmigratie, en een toegenomen prikkel om onderwijs te volgen) ter discussie gesteld (zie bijv. Ha et al., 2009). De effecten van hoogopgeleide arbeidsmigranten op de economie van de bestemmingslanden daarentegen worden vanzelfsprekend als positief beschouwd. Volgens Kemnitz (2009) ontbreekt hiervoor echter het empirische bewijs. Hij stelt zelfs dat arbeidsmigratie van hoogopgeleiden een negatieve invloed op de economische groei in de bestemmingslanden kan hebben, via negatieve effecten op de werkgelegenheid voor laaggeschoolden. Kemnitz pleit daarom voor een meer sectorspecifiek toelatingsbeleid voor arbeidsmigranten om bepaalde tekorten op de arbeidsmarkt weg te werken, in plaats van een generiek, louter op opleidingsniveau gericht, toelatingsbeleid (Kemnitz, 2009).

Ondanks dat empirisch bewijs voor de positieve invloed van hoogopgeleide arbeidsmigranten op de Nederlandse economie ontbreekt en we in Nederland te maken hebben met een grote onderwijsexpansie in het hoger onderwijs die de ontgroening voorlopig ruimschoots bijhoudt (Ministerie van OCW, 2006), is er in Nederland, net als overigens in veel andere landen, een vrij breed gedragen politieke steun voor de opvatting dat Nederland zich moet mengen in de *battle for brains*. De in paragraaf 1.3.2 beschreven regeling voor zogenoemde kennismigranten is illustratief voor de opvattingen van de Nederlandse overheid op dit terrein. Het ligt dan ook in de lijn der verwachting dat in de nabije toekomst de arbeidsmigratie van hoogopgeleiden naar Nederland toe zal nemen. Daarmee is overigens niet gezegd dat Nederland een dergelijke *battle* zal winnen. Behalve een toenemende immigratie van hoogopgeleiden verwachten we namelijk ook een toenemende emigratie van hoogopgeleiden.

In de *battle for brains* zullen waarschijnlijk de Angelsaksische landen, vanwege hun centrale positie in het economische en financiële wereldsysteem, aan het langste eind trekken. Zo zijn Londen en steden in de Verenigde Staten rijkelijk bedeed wat betreft de aanwezigheid van *APS*

⁸⁰ Zie bijvoorbeeld Bijak (2006) of De Beer (2008) voor een overzicht van de methoden die zoal worden gebruikt om predicties over internationale migratie te fabriceren.

bedrijven,⁸¹ die veel hoogopgeleide arbeidsmigranten aantrekken (Ewers, 2007). De centrale positie in het economische en financiële wereldsysteem van de Angelsaksische landen komt voort uit twee globaliseringsgolven, namelijk die onder de Pax-Brittanica en onder de Pax-Americana.⁸² De laatstgenoemde globaliseringsgolf ontstond, doordat na de Tweede Wereldoorlog de techniek, en dan met name op het gebied van transport en telecommunicatie, een enorme vlucht nam (Nierop, 1995). Deze ontwikkeling is mede door de hiermee gepaard gaande daling van de (psychologische) kosten van internationale migratie, waarschijnlijk een van de stuwende krachten achter de toegenomen arbeidsmigratie van hoogopgeleiden. Hiermee is echter niet gezegd dat een verdergaande technologische ontwikkeling op het gebied van transport en telecommunicatie zal leiden tot een toenemende internationale migratie van hoogopgeleiden. Deze ontwikkeling kan er namelijk ook voor zorgen dat kennis internationale grenzen overschrijdt, zonder dat dit gepaard hoeft te gaan met de internationale migratie van de persoon die deze kennis heeft. Grensoverschrijdende migratie van kennis vindt nu, anno 2010, uiteraard ook al plaats, maar zal waarschijnlijk in de nabije toekomst (relatief) vaker voorkomen. Toekomstige ontwikkelingen op het gebied van ICT bijvoorbeeld, maken het mogelijk dat technici bepaalde ingewikkelde problemen in het productieproces van een Nederlandse onderneming vanachter hun PC in Bombay kunnen oplossen. Ook kunnen technici voor een bepaalde periode worden overgevlogen om specifieke problemen op te lossen, wat uiteraard ook herhaaldelijk kan gebeuren. In dat geval spreken we niet meer over internationale migratie, maar over transnationalisme, waarbij de hoogopgeleide arbeidskracht bijvoorbeeld periodiek een paar maanden in Nederland verblijft en de rest van de tijd in het land van herkomst.

Vanwege bovenstaande ontwikkelingen denken we dat internationale migratie van hoogopgeleiden op de korte termijn (tot 2020) weliswaar iets zal toenemen, maar deze toename zal niet al te groot zijn en zou op de langere termijn wel eens kunnen ombuigen naar een kleine afname. Ook de gezinsmigratie volgend op de arbeidsmigratie van hoogopgeleiden zal waarschijnlijk (getalsmatig) geen grote impact op de Nederlandse bevolkingsdynamiek hebben. Dit komt in de eerste plaats, doordat het volgens ons niet zo'n vaart zal lopen met de migratie van hoogopgeleiden. Daarnaast leert de ervaring dat hoogopgeleide arbeidsmigranten redelijk snel integreren in de Nederlandse samenleving. Een voorspoedig verlopende integratie is doorgaans een voorbode voor het in relatief hoge mate aangaan van huwelijken en (geregistreerde) partnerschappen met autochtonen (zie bijvoorbeeld Uiters, 2007), en dus voor een relatief lage mate van gezinsvorming door middel van migratie. Hetzelfde geldt voor de tweede generatie, als die al een omvang van enige betekenis aanneemt, aangezien een zeer groot deel van de recente (hoogopgeleide) arbeidsmigranten Nederland na een bepaalde periode weer verlaat (zie paragraaf 5.2 en Van Gaalen & Bijwaard, 2008). De enige vorm van toekomstige gezinsmigratie na arbeidsmigratie van hoogopgeleiden bestaat dus waarschijnlijk uit meemigrerende gezinsleden die al in het land van herkomst tot het gezin van de arbeidsmigrant behoorden. De omvang van deze gezinsmigratie zal beperkt zijn, maar helemaal zeker weten we dit uiteraard niet, aangezien Nederland tot op heden nog nooit te maken heeft gehad met een omvangrijke arbeidsmigratie van hoogopgeleiden uit niet-westerse landen.

5.3.2 *Arbeidsmigratie van laagopgeleiden*

Migratie van laagopgeleide arbeidsmigranten naar Nederland was, zoals eerder is vermeld, de afgelopen jaren vooral een intra-EU aangelegenheid, waarbij de nieuwe Midden- en Oost-Europese lidstaten de belangrijkste herkomstlanden waren. Anders dan bij de migratie van laagopgeleiden uit derde landen, hebben de neoklassieke evenwichtsherstellende mechanismen

⁸¹ Met APS bedrijven worden *Advanced Producer Service firms* bedoeld. Dit zijn bijvoorbeeld reclame-, accountants-, en advocatenkantoren en banken en andere bedrijven in de financiële dienstverlening.

⁸² De eerste globaliseringsgolf ontstond als gevolg van de industriële revolutie en duurde tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Hierna volgde een periode van de-globalisering, die gekenmerkt werd door twee wereldoorlogen en een grote wereldwijde economische recessie. De Pax-Brittanica werd vervangen door de Pax-Americana waaronder de huidige tweede globaliseringsgolf plaatsvindt (Hopkins, 2002).

hierbij in grote mate vrij spel. Het is dus een kwestie van vraag en aanbod. De netto arbeidsmigratiestroom van Midden- en Oost-Europa naar Nederland zal dan ook een tijdelijk verschijnsel zijn, totdat een nieuw evenwicht met gelijke reële lonen is ontstaan (Jennissen, 2007). Een volledig evenwicht zal overigens niet worden bereikt, omdat altijd sprake is van transactiekosten – in het geval van migratie zijn ook psychische kosten erg belangrijk – en onvolledige informatie.⁸³ Verder kunnen ook nominale loonverschillen van invloed zijn (zie paragraaf 2.2. over de Keynesiaanse economische benadering van internationale migratie).

De belangrijkste factoren die ervoor zorgen dat in Nederland de vraag naar laagopgeleide arbeidskrachten toeneemt, zijn de grote onderwijsexpansie in het hoger onderwijs en de toenemende vergrijzing. In de toekomst zijn echter niet alleen tekorten aan laaggeschoolde arbeidskrachten te verwachten, maar ook, en wellicht zelfs vooral, tekorten aan arbeidskrachten op mbo-niveau. Bij deze laatste categorie gaat het om verplegers, loodgieters, monteurs, e.d. De onderwijsexpansie in het hoger onderwijs zal nog wel een aantal jaar doorgaan. Toch zal deze naar verloop van tijd afremmen, aangezien we mogen aannemen dat de onderwijsexpansie een logistisch groeipatroon en een natuurlijke bovenlimiet heeft (Jónasson, 2003; Kikkawa, 2004). De vergrijzing zal nog 25 à 30 jaar toenemen om vervolgens enigszins te dalen (Van der Erf, 2006; De Jong, 2008). Rond 2035 zal duidelijk worden hoe groot de problematiek van een eventueel tekort aan laaggeschoolde arbeidskrachten zal zijn, die kan ontstaan doordat de toegenomen arbeidsproductiviteit de toegenomen *grijze druk*⁸⁴ niet meer kan compenseren. Volgens de ACVZ (2009) worden tekorten aan middelbaar opgeleide en laagopgeleide werknemers verwacht in de zorg, het onderwijs, de infrastructuur, bouw, horeca en land- en tuinbouw. De arbeidsmigratie van laaggeschoolden uit Midden- en Oost-Europese landen zal dan ook *ceteris paribus* toenemen.

De Nederlandse vraag naar arbeidskrachten is echter maar één kant van het verhaal. Ontwikkelingen in het aanbod van laag- en middelbaar opgeleide arbeidskrachten die bereid zijn om naar Nederland te migreren, spelen uiteraard ook een belangrijke rol. Twee ontwikkelingen in de nieuwe lidstaten van de EU ten oosten van het voormalige IJzeren Gordijn zorgen dat het aanbod van arbeidskrachten die in het westen in arbeidsintensieve sectoren willen werken, in de toekomst zal afnemen. Door dit afnemende aanbod denken wij dat deze vorm van arbeidsmigratie een niet veel grotere omvang zal aannemen dan het huidige niveau. De netto stroom van laagopgeleide arbeidskrachten van Oost- naar West-Europa zal op de middellange termijn waarschijnlijk afzwakken, mits er geen verdere uitbreidingen van de EU in (zuid-) oostelijke richting meer plaatsvinden.

De eerste ontwikkeling waardoor het aanbod van laaggeschoolde Midden- en Oost-Europese arbeidskrachten zal afnemen, is de vergrijzing die ook in Midden- en Oost-Europa toe zal slaan. Dit demografische proces, dat voornamelijk wordt veroorzaakt door dalende geboortecijfers, zal zich in het oosten van de EU zelfs sterker voordoen dan in West-Europese landen. We kunnen dit illustreren aan de hand van (toekomstige) vergrijzingscijfers in Polen, dat van de Midden- en Oost-Europese landen nog steeds het belangrijkste herkomstland is van arbeidsmigranten die naar Nederland komen om arbeidsintensief werk te verrichten. Polen heeft tegenwoordig, anno 2010, een grijze druk van ongeveer 19%. In 2060, zal dit land volgens het *EUROPOP2008 convergence scenario* een grijze druk hebben die is opgelopen tot bijna 70% (Giannakouris, 2008). Polen zou daarmee in 2060 de hoogste grijze druk kennen van alle EU- en EVA-landen. Ter vergelijking, de grijze druk in Nederland is tegenwoordig ongeveer 22% en zal volgens het hier genoemde scenario in 2060 ongeveer 47% zijn.

⁸³ Bijvoorbeeld over het loonniveau en de vacatures in andere landen van de EU. De invloed van onvolledige informatie wordt overigens vaak overschat. Het is weliswaar zo dat individuen onmogelijk het volledige plaatje kunnen overzien, maar dat geldt in mindere mate voor grote bedrijven. In een vrije markt kan namelijk ook kapitaal migreren van landen met relatief hoge lonen naar landen met relatief lage lonen. Dit gebeurt ook binnen de EU, waarbij een netto kapitaalstroom van West- naar Oost-Europa plaatsvindt (Marin, 2006; Meyer, 2006).

⁸⁴ Met grijze druk wordt de verhouding tussen het aantal personen in de bevolking van 65 jaar en ouder en het aantal personen in de zogenoemde productieve leeftijdsgroep (van 15 t/m 64 jaar) bedoeld.

Een tweede ontwikkeling is, dat door de vrije interne Europese markt, in combinatie met het stelsel van EU-subsidies, de welvaartsverschillen tussen het westelijke en oostelijke deel van de EU naar verloop van tijd zullen afnemen. Ook eerdere uitbreidingen van de EU met relatief armere lidstaten als Ierland,⁸⁵ Griekenland, Spanje en Portugal zorgden voor een grotere welvaart in die landen (Laski & Römisch, 2003). Tegenwoordig is dan ook nauwelijks meer sprake van netto arbeidsmigratiestromen van laagopgeleiden van Zuid- naar Noordwest-Europa, van Ierland naar het Verenigd Koninkrijk, of van Finland naar Zweden. In feite is de ontwikkeling naar convergerende welvaartsniveau's tussen de westelijke en oostelijke lidstaten al ingezet. De economische groei in Polen was in het eerste decennium van de 21^e eeuw maar liefst 28,4%, terwijl de economische groei in Nederland in die periode op 10,3% bleef steken (Bron: GGDC). In waarschijnlijk een nog grotere mate en sneller tempo dan de welvaartsverschillen zullen de werkloosheidsverschillen tussen de EU-lidstaten ten westen en oosten van het voormalige IJzeren Gordijn (door evenwichtsherstellende mechanismen) kleiner worden. Al in 2008, het jaar nadat het vrij verkeer van Poolse werknemers richting Nederland mogelijk werd, daalde de werkloosheid in Polen tot onder het niveau van de werkloosheid in Duitsland en Spanje en tot nog maar 1,8 procentpunten boven het werkloosheidspercentage van het Verenigd Koninkrijk (Bron: ILO). Hoewel het werkloosheidspercentage in Polen nog altijd 4,1 procentpunten hoger is dan in Nederland, is dit verschil in de periode van 2000 tot 2009 met 8,9 procentpunten afgenomen.

Bij onze voorspelling dat de migratie van laagopgeleide arbeidskrachten uit EU-lidstaten geen grotere proporties zal aannemen dan de omvang die Nederland nu al gewend is, houden we één belangrijke slag om de arm, namelijk dat er geen verdere uitbreiding van de EU in (zuid-)oostelijke richting plaatsvindt. Nu zal een uitbreiding in oostelijke richting, met Oost-Slavische landen (bijvoorbeeld Oekraïne), of in zuid-oostelijke richting, met Zuid-Slavische landen (bijvoorbeeld Kroatië), geen al te grote impact op de arbeidsmigratie naar Nederland hebben. Als de economische integratie van de MOE-landen in de EU een succes wordt, zullen deze landen te zijner tijd eveneens kampen met grote tekorten aan arbeidskrachten. Migranten uit mogelijk toekomstige Slavische lidstaten die bereid zijn om in arbeidsintensieve sectoren te werken, zullen waarschijnlijk voornamelijk naar Midden- en Oost-Europese lidstaten migreren waar hun Slavische broeders en zusters wonen. Van hen zal slechts een enkeling naar Nederland komen.

Een ander verhaal is een eventueel toekomstig EU-lidmaatschap van Turkije. Turkije is een land met een relatief zeer jonge bevolking en een welvaartspeil dat beduidend onder het niveau van westelijke EU-lidstaten ligt. Turkije zou als enige van de landen die in beeld zijn om lid van de EU te worden, enigszins structureel kunnen bijspringen in de behoefte aan on- en laaggeschoolde arbeidskrachten, als daar in Nederland en andere Europese landen een tekort aan zou ontstaan. De reeds in Nederland aanwezige Turkse diaspora zou in dat geval kunnen dienen als een netwerk, dat de kosten van migratie verlaagt. Het CPB heeft becijferd dat een toetreding van Turkije tot de EU zou kunnen leiden tot een migratie van ongeveer 110.000 Turken naar Nederland (Lejour et al., 2004).

Als echter de toenemende arbeidsproductiviteit de vergrijzing niet kan bijhouden, en ook een eventuele toetreding van Turkije geen verlichting kan brengen, zal Nederland wellicht arbeidskrachten van buiten de EU moeten aantrekken. Het beeld dat daarbij opdoemt is, dat de migratie van laaggeschoolde arbeidskrachten – in tegenstelling tot de aanvankelijke bedoeling – een permanent karakter, en een lange nasleep in de vorm van gezinsmigratie krijgt. De ACVZ (2009) heeft in een advies aan de staatssecretaris van Justitie aangegeven hoe de kaders eruit zouden moeten zien om het tijdelijke karakter van deze arbeidsmigratie te waarborgen. De voorstellen van de ACVZ om er voor te zorgen dat tijdelijke arbeidsmigranten ook daadwerkelijk terugkeren, zijn:

⁸⁵ De toetreding van Ierland tot de EU in 1971 zorgde voor een dusdanig grote economische groei dat veel Ierse migranten die in het buitenland (voornamelijk in het Verenigd Koninkrijk) verbleven naar hun vaderland terugkeerden. De jaren zeventig staan in Ierland dan ook wel bekend als *the decade of return* (Garvey, 1985).

- alleen tijdelijke arbeidsmigranten toelaten, zonder hun gezinsleden;
- indien de tijdelijke arbeidsmigranten niet terugkeren, sancties opleggen aan werkgevers, de verschaffers van onderdak, en de migranten zelf;
- premies bieden aan tijdelijke arbeidsmigranten, op het moment van terugkeer, en;
- Europese samenwerking inzake terugkeer bevorderen.

We verwachten dat Nederland en Europa de lessen uit de jaren zeventig hebben geleerd en dat eventuele toekomstige immigratie van laaggeschoolde arbeidskrachten tijdelijk van aard zal zijn. Alleen dan zal ook de gezinsmigratie beperkt zijn.

De vraag die nog openstaat is in hoeverre reeds in Nederland aanwezige arbeidsmigranten uit de MOE-landen gezinsmigranten zullen genereren. Hoewel we het exacte antwoord op deze vraag schuldig moeten blijven, kunnen we wel als indicatie geven dat het aantal gezinsmigranten per arbeidsmigrant tussen het aantal voor Turken en Marokkanen enerzijds en Zuid-Europeanen (Italianen en Spanjaarden) anderzijds zal liggen. Bovendien zal dit aantal vermoedelijk een stuk dichter in de buurt van de laatstgenoemde groep liggen. Het aantal gezinsmigranten dat met, of in het kielzog van een arbeidsmigrant naar Nederland komt, zal voor MOE-landers wat groter zijn dan voor de Zuid-Europese arbeidsmigranten die in de jaren zestig en begin jaren zeventig naar ons land kwamen. Bij laatstgenoemden kwam het verschijnsel van mee-migrerende gezinsleden nauwelijks voor, omdat alleen de daadwerkelijke arbeidsmigrant aanvankelijk een tijdelijke verblijfsvergunning kreeg. MOE-landers daarentegen kunnen meteen hun gezin meenemen wat op de korte termijn zal leiden tot hogere gezinsmigratiecijfers en een kleiner aandeel retourmigranten (zie paragraaf 5.2). Waarschijnlijk zal echter gezinsvorming door middel van migratie onder tweede generatie MOE-landers beduidend minder vaak voorkomen dan onder tweede generatie Turken en Marokkanen. De reden hiervoor is dat economische en sociaal-culturele verschillen tussen Nederland en de MOE-landen minder groot zijn dan tussen Nederland en het niet-Europese Middellandse-Zeegebied. Door de minder grote sociaal-culturele verschillen zullen tweede generatie MOE-landers waarschijnlijk veel vaker dan Turken en Marokkanen kiezen voor een autochtone partner en dus minder vaak een partner uit het herkomstland van hun ouders laten overkomen. Deze voorspelling kunnen we echter nog niet met feiten staven. Uit een recent onderzoek van Nicolaas (2010) bleek al wel dat onder MOE-landers de retourmigratie (op termijn het alternatief voor gezinsmigratie)⁸⁶ weliswaar iets achterblijft bij die van Spanjaarden en Italianen die in de jaren zestig naar Nederland kwamen,⁸⁷ maar beduidend hoger was dan die van Turken en Marokkanen die in die periode in Nederland arriveerden.

5.4 Samenvattende conclusie

Om een indruk te krijgen van het aantal gezinsmigranten dat in het kielzog van recente arbeidsmigranten naar Nederland komt, zijn in dit hoofdstuk beschrijvende analyses uitgevoerd. Ten eerste is voor de arbeidsmigranten die in 2000 en 2001 naar Nederland kwamen nagegaan hoeveel gezinsmigranten zich vanaf het jaar 2000 tot en met 2006 bij hen hebben gevoegd. Over het geheel genomen was de gezinsmigratie volgend op de overkomst van de onderzochte groep arbeidsmigranten beperkt. Alleen bij Japanse arbeidsmigranten voegden zich binnen vijf jaar na binnenkomst gemiddeld meer dan één gezinsmigrant.

Uit derde landen bleken per arbeidsmigrant gemiddeld 0,75 gezinsmigranten naar Nederland te zijn gekomen; voor arbeidsmigranten uit de MOE-landen was dit cijfer slechts 0,45. Een mogelijke reden van dit relatief lage cijfer voor arbeidsmigranten uit de MOE-landen is het

⁸⁶ Al kan men ook vrijgezel blijven of een relatie met een ingezetene van Nederland aangaan.

⁸⁷ Hierbij moet worden aangetekend dat de retourpercentages van Spanjaarden en Italianen in grotere mate dan die van Turken en Marokkanen zijn beïnvloed door de recessie van 1966/1967. In 1966 en 1967 werden ongeveer 26.000 contracten van gastarbeiders niet verlengd (Lakeman, 1999).

tijdelijke karakter van hun arbeidsmigratie aan het begin van deze eeuw. Daarnaast speelt wellicht een rol dat arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa relatief jong zijn en hierdoor in het land van herkomst nog geen eigen gezin hebben gesticht. Op de overkomst van arbeidsmigranten met de Poolse nationaliteit volgden overigens wel iets meer gezinsmigranten, namelijk gemiddeld 0,66. Het aantal gezinsmigranten dat zich voegde bij recente arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen bleek (waarschijnlijk vanwege een onderregistratie van gezinsmigranten en/of een overregistratie van arbeidsmigranten) zo onrealistisch laag, dat deze bij de beschrijvende analyse buiten beschouwing zijn gelaten.

Om antwoord te geven op de vraag of arbeidsmigranten die met hun gezinsleden naar Nederland zijn gekomen langer in Nederland blijven dan arbeidsmigranten die zonder gezin in Nederland zijn, is zowel een beschrijvende als multivariate analyse ondernomen. De uitkomsten van beide analyses wezen uit dat bovenstaande vraag bevestigend kan worden beantwoord.

Arbeidsmigranten die met hun gezin in Nederland wonen, blijven relatief langer dan arbeidsmigranten zonder een (in Nederland verblijvend) gezin. Dit geldt in sterkere mate voor vrouwelijke dan voor mannelijke arbeidsmigranten. Het hebben van een gezin is voor vrouwelijke, veel meer dan voor mannelijke, arbeidsmigranten een indicator voor een langer verblijf in Nederland. Ook vinden we voor vrouwelijke arbeidsmigranten een niet te verwaarlozen positief effect van het hebben van minderjarige kinderen op de kans dat zij in Nederland blijven.

De laatste exercitie die we in dit hoofdstuk hebben ondernomen, resulteerde in een schets van mogelijke toekomstige ontwikkelingen in de arbeidsmigratie en daarmee gepaard gaande gezinsmigratie. Aangezien het voorspellen van toekomstige aantallen migranten erg moeilijk is en de onzekerheidsmarges erg groot zijn, hebben we ons in dit hoofdstuk beperkt tot een beschrijvende beschouwing. In de toekomstschets is onderscheid gemaakt tussen arbeidsmigratie van hoog- en laagopgeleiden. Samenvattend denken we dat de immigratie van hoogopgeleiden naar Nederland op de korte termijn (tot 2020) iets zal toenemen. Deze toename zal niet al te groot zijn en op de langere termijn wel eens kunnen ombuigen naar een kleine afname. Ook de gezinsmigratie na arbeidsmigratie van hoogopgeleiden zal waarschijnlijk (getalsmatig) geen grote invloed op de Nederlandse bevolkingsdynamiek hebben. Migratie van laagopgeleiden naar Nederland was de afgelopen jaren vooral een intra-EU aangelegenheid, waarbij de nieuwe Midden- en Oost-Europese lidstaten de belangrijkste herkomstlanden waren. De sterk toenemende vergrijzing in Midden- en Oost-Europa en convergerende welvaartsniveau's tussen Oost- en West-Europa zorgen echter voor een afnemend aanbod van Midden- en Oost-Europese arbeidskrachten die in het westen in arbeidsintensieve sectoren willen werken. Door dit afnemende aanbod denken wij dat deze vorm van arbeidsmigratie in de nabije toekomst een niet veel grotere omvang zal aannemen dan het huidige niveau. De netto stroom van arbeidskrachten van oost naar west zal op de middellange termijn waarschijnlijk afzwakken, mits er geen verdere uitbreidingen van de EU in (zuid-)oostelijke richting meer plaatsvinden. Een exact antwoord op de vraag in hoeverre reeds in Nederland aanwezige arbeidsmigranten uit MOE-landen gezinsmigranten zullen genereren, moeten we schuldig blijven. Toch durven we hiervan een indicatie te geven door een vergelijking aan te gaan met arbeidsmigranten die de jaren zestig en begin van de jaren zeventig naar Nederland kwamen. We denken namelijk dat het aantal gezinsmigranten per arbeidsmigrant tussen het aantal voor Turken en Marokkanen enerzijds en Zuid-Europeanen anderzijds zal liggen. Bovendien zal dit aantal vermoedelijk een stuk dichterbij de buurt van de laatstgenoemde groep liggen.

6 De economische integratie van recente arbeidsmigranten en de gezinsmigranten die hen zijn gevolgd

6.1 Economische integratie

Integratie kan men zien als het verwerven van burgerschap en het meedoen in allerlei domeinen van de samenleving (Jennissen et al., 2007, p. 12).⁸⁸ Deze domeinen worden vaak onderverdeeld in een economisch, sociaal, cultureel en politiek domein (zie bijvoorbeeld Entzinger & Biezeveld, 2003; Penninx, 2005; Jennissen et al., 2007). De mate waarin allochtonen contacten hebben met de autochtone bevolking en de mate waarin zij gebruikmaken van het actief en passief kiesrecht zijn indicatoren van respectievelijk hun *sociale* en *politieke* integratie. Het verdacht zijn van criminaliteit kan men beschouwen als een indicator van een gebrekkige *culturele* integratie.⁸⁹ De arbeidsmarktpositie is een belangrijke, zo niet de belangrijkste, indicator voor de *economische* integratie in de Nederlandse samenleving.

De economische integratie van recente arbeidsmigranten, waar we in dit hoofdstuk op in zullen gaan, zal ook hun sociale en culturele integratie beïnvloeden. Zo zullen op de werkvloer gelegde sociale contacten bijdragen aan de sociale integratie van immigranten. Lautenbach et al. (2008) noemen daarnaast de door het verrichten van betaalde arbeid verkregen opbrengsten als een factor die hieraan kan bijdragen. Zowel opbrengsten in materiële (inkomen) als immateriële vorm (maatschappelijke erkenning en zelfrespect) doen de mogelijkheden om maatschappelijk te participeren toenemen. Het hebben van betaald werk is ook een belangrijke determinant van het afzien van criminaliteit wat, zoals we reeds hierboven hebben vermeld, een indicator is van culturele integratie. De negatieve relatie tussen het hebben van een baan en het vertonen van delinquent gedrag is reeds vele malen empirisch aangetoond (zie bijvoorbeeld Sampson, 1987; Uggen & Staff, 2001). Jennissen (2009) vond een dergelijk verband in een onderzoek naar de geregistreerde criminaliteit van alle in Nederland verblijvende autochtonen en allochtonen (behorende tot de vier grote ‘klassieke’ niet-westers allochtone herkomstgroepen) in de leeftijd van 18 tot en met 37 jaar. De kans op het geregistreerd staan als dader van een misdrijf was groter⁹⁰ voor degenen met een uitkering (wat in hoge mate negatief correleert met het hebben van werk) dan voor degenen die geen uitkering genoten.

In dit hoofdstuk worden een beschrijvende en een multivariate analyse uitgevoerd om de arbeidsmarktpositie van recente arbeidsmigranten en hun in Nederland verblijvende gezinsleden te onderzoeken. Net zoals in de voorgaande hoofdstukken, zijn in de analyses alleen de arbeidsmigranten betrokken die, in het tijdsbestek van ons onderzoek, op enig moment vanaf hun aankomst in Nederland tot het einde van het jaar 2006 een betaalde baan hadden of werkzaam waren als zelfstandige. De gezinsmigranten die in dit hoofdstuk worden bestudeerd, zijn (alleen) degenen die een arbeidsmigrant als referent hadden die aan bovenstaand criterium voldeed.

In de analyse onderscheiden we twee arbeidsmarktposities. De eerste omvat personen die als werknemer of zelfstandig ondernemer werkzaam zijn (ongeacht het aantal uren per week). De tweede bestaat uit personen die niet werkzaam zijn. Verder bekijken we alleen de

⁸⁸ Eigenlijk laten we hier een ander belangrijk aspect van het integratievraagstuk buiten beschouwing. Dat is in welke mate allochtonen hun eigen cultuur behouden. Berry (1997) bijvoorbeeld definieert integratie als het participeren in de ontvangende samenleving met behoud van het eigen culturele erfgoed. Als dit laatste niet gebeurt, spreekt hij over assimilatie. In dit hoofdstuk wordt geen onderscheid tussen de acculturatiestrategieën integratie en assimilatie gemaakt. Daar waar we het in dit hoofdstuk hebben over integratie, zou in theorie ook assimilatie gelezen kunnen worden.

⁸⁹ De basisgedachte hierbij is dat culturele integratie samengaat met het zich conformeren aan gedragsnormen. Een gebrekkige culturele integratie kan uitmonden in delinquent gedrag.

⁹⁰ De odds ratio was iets groter dan 2.

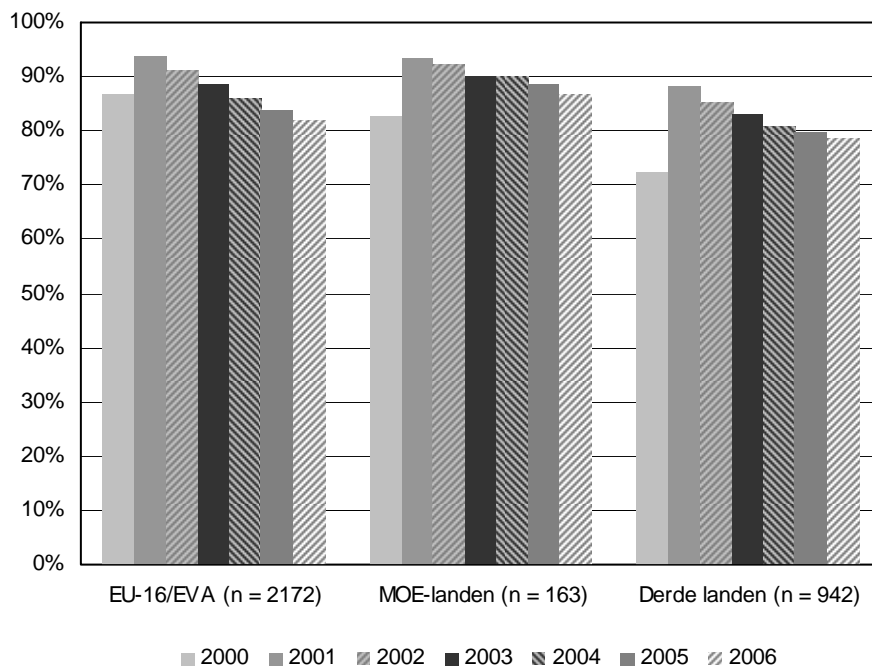
arbeidsmarktpositie van arbeids- en gezinsmigranten in de leeftijd van 25 tot en met 60 jaar, zodat arbeidsmarkttransities die voor een groot deel door het ouder worden van het cohort (instroom van schoolverlaters en uitstroom van gepensioneerden) en niet door integratie op de arbeidsmarkt veroorzaakt worden, zo veel mogelijk buiten de analyses worden gehouden. In een beschrijvende analyse (paragraaf 6.2) wordt eerst nagegaan welk deel van de arbeidsmigranten en hun gezinsleden die zich in 2000 in Nederland vestigden, in de daarop volgende jaren werkzaam was. Personen die in de tussentijd zijn geëmigreerd, overleden, of in de illegaliteit verdwenen zijn, worden in deze beschrijvende analyse niet meegenomen. Dit leidt er weliswaar toe dat de analyse zich beperkt tot een selecte groep immigranten, maar dat is niet zo bezwaarlijk, aangezien we voornamelijk geïnteresseerd zijn in de blijvers. Na de beschrijvende analyses worden in paragraaf 6.3, met behulp van multivariate analyses, de determinanten van de kans op het hebben van een bepaalde arbeidsmarktpositie van recente arbeidsmigranten en hun in Nederland verblijvende gezinsleden in kaart gebracht. Hierbij worden de immigratiecohorten 2000-2004 gevolgd van 2000 tot en met 2006. In tegenstelling tot de beschrijvende analyse, worden in de multivariate analyses de immigranten die weer emigreerden (of op een andere manier uit het panel wegvielen) voor de jaren dat ze in Nederland verbleven wel meegenomen. De reden hiervoor is dat we in de multivariate analyses, in tegenstelling tot in de beschrijvende analyses, corrigeren voor een aantal variabelen dat ten grondslag kan liggen aan selectieve cohortuitval.

6.2 Immigratiecohort 2000 in de tijd gevolgd

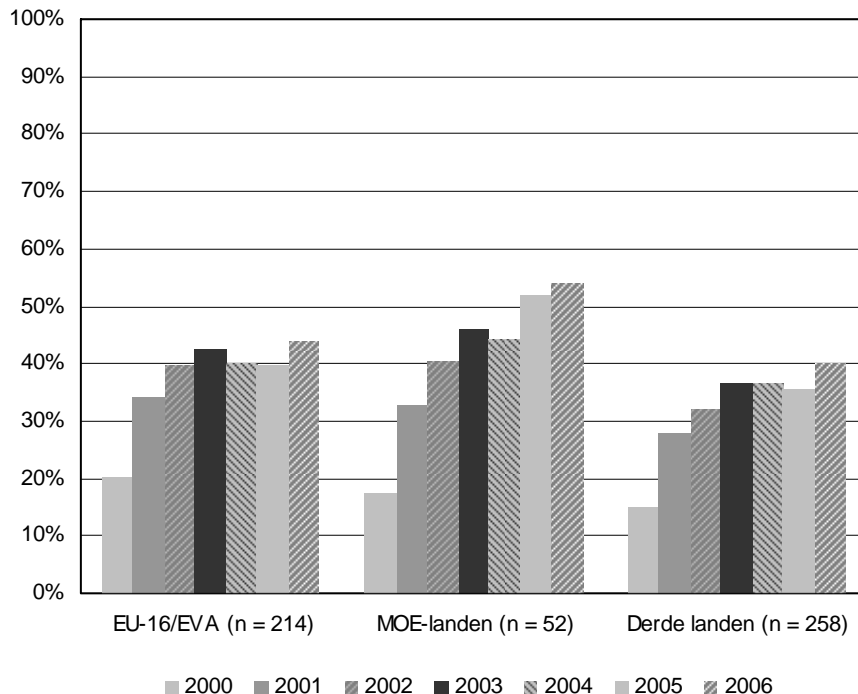
Om de arbeidsmarktpositie van niet-Nederlandse arbeidsmigranten en hun mee-gemigreerde gezinsleden te analyseren, hebben we in navolging van Bijl et al. (2005) een immigratiecohort in de tijd gevolgd. Het gevolgde cohort zijn niet-Nederlandse arbeidsmigranten en hun mee-gemigreerde gezinsleden die in 2000 naar Nederland zijn gekomen en minimaal tot en met 2006 zijn gebleven. Het resultaat van deze exercitie is te zien in figuur 17 (a en b), waarin tot en met 2006 het jaarlijkse percentage werkenden wordt weergegeven. Hierbij worden drie groepen (naar nationaliteit) onderscheiden: EU-16 en EVA burgers, personen met de nationaliteit van een MOE-land en derdelanders. Bovendien wordt in figuur 17 een uitsplitsing naar migratietype gemaakt.

Figuur 17 Het aandeel werkenden onder arbeidsmigranten en hun gezinsleden die in 2000 naar Nederland kwamen en minimaal tot en met 2006 in Nederland woonachtig waren, naar nationaliteit

a arbeidsmigranten

b gezinsmigranten

Zoals te verwachten viel, hebben recente arbeidsmigranten, in vergelijking met niet-westerse allochtonen (zie bijvoorbeeld Dagevos, 2009), in de jaren na hun immigratie een relatief hoge arbeidsparticipatie. Na het jaar van binnenkomst ligt de arbeidsparticipatie van zowel EU-16 en EVA burgers als derdelanders rond de 90%, om vervolgens langzaam maar zeker te dalen tot

een niveau van rond de 80%. Voor MOE-landers zien we een soortgelijk patroon, hoewel de daling bij deze groep na het jaar van binnenkomst wat minder sterk is.

In vergelijking met de arbeidsparticipatie van de totale in Nederland woonachtige bevolking, is de arbeidsparticipatie van de arbeidsmigranten die in 2000 naar Nederland kwamen minder hoog dan men zou mogen verwachten. Van de totale Nederlandse bevolking in de leeftijd van 30 tot en met 60 jaar was de arbeidsparticipatie in 2006 namelijk ook ongeveer 80% (Bron: CBS). Dat na vijf jaar één op de vijf arbeidsmigranten geen betaalde werkgeving meer heeft, valt tegen als we bedenken dat het verrichten van betaald werk het specifieke migratiedoel was. Bovendien waren de arbeidsmigranten die in 2000 in Nederland arriveerden, in 2006 gemiddeld jonger dan de betreffende populatie van de Nederlandse bevolking (in de leeftijd van 30 tot en met 60 jaar) en zouden we dus eerder een *healthy migrant* effect mogen verwachten.

Figuur 17 laat verder zien dat de arbeidsparticipatie van arbeidsmigranten uit derde landen wat achterblijft bij die van EU-16 en EVA burgers en personen met de nationaliteit van een MOE-land. Op het eerste gezicht lijkt dit opvallend, aangezien het verblijfsrecht van derdelanders gekoppeld is aan hun TWV en daarmee aan hun positie op de arbeidsmarkt. In deze analyse beschouwen we echter alleen de arbeidsmarktpositie van degenen die langer dan zes jaar onafgebroken in Nederland waren. Een TVW wordt echter voor maximaal drie jaar verleend. Na drie jaar aaneengesloten rechtmatig verblijf is, zoals in paragraaf 1.3.2 is beschreven, een arbeidsmigrant uit een derde land vrij op de arbeidsmarkt. Dit betekent dat de arbeidsmigrant in aanmerking komt voor een verblijfsvergunning zonder dat daaraan de voorwaarde is verbonden dat de werkgever over een TWV moet beschikken.

De arbeidsparticipatie van gezinsleden van recente arbeidsmigranten is – als welhaast vanzelfsprekend – lager dan die van de arbeidsmigranten. Het percentage gezinsmigranten dat betaalde arbeid verricht, komt niet in de buurt van dat van de totale Nederlandse bevolking in de leeftijd van 30 tot en met 60 jaar. Opvallend is, dat dit niet alleen geldt voor degenen met de nationaliteit van een (TWV-plichtig) MOE-land of derde land; ook de mee-gemigreerde gezinsleden van arbeidsmigranten met de nationaliteit van EU-16 of EVA-land, die in principe vrij zijn op de arbeidsmarkt, hebben lage participatiecijfers.⁹¹ Vanaf het tweede jaar na hun aankomst in Nederland hebben de laatst genoemde gezinsmigranten zelfs een lagere arbeidsparticipatie dan gezinsmigranten met de nationaliteit van een MOE-land. De arbeidsparticipatie van derdelanders is in de gehele periode van 2000 tot en met 2006 het laagst. Het patroon van de arbeidsparticipatie door de tijd is voor de drie naar nationaliteit onderscheiden groepen nagenoeg hetzelfde. De arbeidsparticipatie neemt in de eerste drie jaar na aankomst in Nederland gestaag toe, om daarna te stabiliseren – in feite zien we na drie jaar eerst een bescheiden daling en vervolgens, in het laatste jaar, weer een toename. De toename van de arbeidsparticipatie in de eerste drie jaar na aankomst, komt waarschijnlijk doordat de gezinsmigranten eerst hun weg op de Nederlandse arbeidsmarkt moeten vinden. Te denken valt aan het opdoen van vaardigheden en kennis van de Nederlandse taal, en aan het bijschaven van het *human capital* dat men in het buitenland verworven had, zodat dit bruikbaar is op de Nederlandse arbeidsmarkt. Ook zal het enige tijd kunnen duren voordat de gezinsmigranten beschikken over een netwerk dat toegang kan bieden tot een baan. De toename van de arbeidsparticipatie in 2006, het laatste jaar van observatie, zou mede verband kunnen houden met de opbloeiende werkgelegenheid in dat jaar. In 2006 daalde in Nederland het werkloosheidspercentage voor het eerst (van 6,5% in 2005 naar 5,5% in 2006), nadat het de voorgaande vier jaar alleen maar was toegenomen (van 3,5% in 2001 naar 6,5% 2005). De stijging van het werkloosheidspercentage in de periode van 2001 tot en met 2005 zou uiteraard

⁹¹ We moeten bij deze laatste groep wel bedenken dat geregistreerde gezinsmigranten uit EU-16 en EVA-landen wellicht een selectieve groep zijn. Het is namelijk, zoals we in paragraaf 5.1 uiteen hebben gezet, goed mogelijk dat veel migranten uit EU-16 en EVA-landen, die als partner van een arbeidsmigrant of vanwege gezinsvorming met een in Nederland verblijvende partner naar Nederland kwamen, als arbeidsmigrant in plaats van als gezinsmigrant zijn geregistreerd. Als zij zich bij de IND meldden met de mededeling dat ze in Nederland betaalde arbeid wilden verrichten, maar op het moment van inschrijving nog geen betaald werk hadden, werden zij wellicht ten onrechte als arbeidsmigrant, in plaats van als gezinsmigrant, geregistreerd.

ook mede ten grondslag hebben kunnen liggen aan de naar beneden afbuigende participatiecijfers in de jaren 2004 en 2005.

De arbeidsparticipatiecijfers van gezinsmigranten met de nationaliteit van een MOE-land zijn overigens, in tegenstelling tot die van de andere twee onderscheiden groepen, in het jaar 2005 hoger dan in 2004. Het is goed mogelijk dat dit te maken heeft met het feit, dat – zoals we in paragraaf 1.3.1 hebben vermeld – voor gezinsleden van arbeidsmigranten uit de MOE-8 een aparte regeling bestond. Als namelijk voor een arbeidsmigrant uit een MOE-land het vrij verkeer van werknemers reeds effectief was, dan mocht diens partner eveneens zonder TWV arbeid verrichten. De groep werknemers uit de MOE-8 die op de datum van de toetreding (1 mei 2004) reeds een ononderbroken periode van minimaal 12 maanden legaal in Nederland hadden gewerkt, waren vanaf de datum van toetreding vrij op de arbeidsmarkt. Daartoe behoorde waarschijnlijk een zeer groot deel van de arbeidsmigranten uit de MOE-landen die in 2000 naar Nederland gekomen waren.

6.3 Multivariate analyse

De determinanten van de kans op het hebben van betaald werk voor recente arbeidsmigranten en hun in Nederland verblijvende gezinsleden worden in deze paragraaf met behulp van een dynamische logistische regressieanalyse in kaart gebracht. Het effect van de nationaliteit van de immigrant op het al dan niet hebben van werk wordt hier geschat door te corrigeren voor de verblijfsduur, de leeftijd, het migratiemotief, de huishoudenssituatie en het jaar van aankomst van de migrant. De immigratiecohorten 2000-2004 worden, voor zover in Nederland aanwezig, gevolgd van 2000 tot en met 2006.

In dynamische panelmodellen doet zich vaak het *initial conditions* probleem voor (Honoré & Tamer, 2005). Dit houdt in dat de ontwikkeling van de afhankelijke variabele wordt beïnvloed door de waarde van de afhankelijke variabele in de periode voordat deze variabele gemeten wordt. In dit geval is dit probleem verholpen door ervan uit te gaan dat in deze periode niemand in Nederland werkzaam was. Dit hoeft niet per se waar te zijn, aangezien iemand eerst in Nederland werkzaam kan zijn, zonder er te wonen, en pas later naar Nederland kan zijn gemigreerd. De aanname zal echter voor het overgrote deel van de immigranten correct zijn. Verder kan in de analyses gebruik worden gemaakt van een gedetailleerde trendvariabele (verblijfsduur in dagen). Als deze variabele in het model wordt opgenomen is de kans op temporele autocorrelatie⁹² van de residuen erg klein. Deze was echter sowieso al sterk afgenomen, doordat de voorafgaande waarneming van de afhankelijke variabele als onafhankelijke variabele in de regressievergelijking is opgenomen. Daarom hebben we besloten een logistisch model te schatten zonder een autoregressieterm.⁹³

Omdat uit de beschrijvende analyse naar voren kwam dat er nauwelijks verschillen waren tussen de groepen nationaliteiten (EU-16 en EVA burgers, personen met de nationaliteit van een MOE-land en derdelanders), hebben we ervoor gekozen om in de onderhavige multivariate analyse de specifieke nationaliteit van de immigranten als onafhankelijke variabele in het regressiemodel op te nemen. Hierdoor is het mogelijk om binnen de groep derdelanders een onderscheid tussen westerse en niet-westerse nationaliteiten te maken. Het zou uiteraard een ondoenlijk karwei zijn om alle voorkomende nationaliteiten in de analyse op te nemen en vervolgens de resultaten hiervan te rapporteren. We hebben, analoog aan de vorige hoofdstukken, de belangrijkste nationaliteiten (naar omvang in de arbeidsmigranteninstroom) in de analyse betrokken.

⁹² Met temporele autocorrelatie wordt de correlatie tussen twee opeenvolgende waarnemingen bedoeld. De aanwezigheid van positieve temporele autocorrelatie van de residuen leidt er toe dat de standaardfouten worden onderschat. Dit betekent dat een effect ten onrechte als significant kan worden aangemerkt.

⁹³ Door een autoregressieterm te gebruiken kan men corrigeren voor temporele autocorrelatie. Zo houdt bijvoorbeeld het opnemen van een autoregressieterm van de eerste orde in de regressievergelijking in dat bij het schatten van de regressiecoëfficiënten ook een coëfficiënt voor de residuen van de voorafgaande jaren wordt meegeschat.

De resultaten van de regressieanalyses worden in tabel 18 weergegeven in termen van relatieve kansverhoudingen (*odds ratio*'s). De relatieve kansverhoudingen geven de kansverhouding van het hebben van werk en het niet hebben van werk ten opzichte van een referentiecategorie weer bij gelijke waarden voor de overige in het regressiemodel opgenomen onafhankelijke variabelen. De referentiecategorie heeft in de regressietabel altijd de waarde '1'. Bij categorische variabelen duidt een *odds ratio* groter dan 1 op een grotere relatieve kans op het hebben van betaald werk dan bij de referentiecategorie. Een *odds ratio* die kleiner is dan 1 geeft daarentegen aan dat deze relatieve kans kleiner is dan bij de referentiecategorie. Let wel, ondanks dat men *odds ratio*'s kan interpreteren als hogere dan wel lagere relatieve kansen op het hebben van betaald werk, is de waarde van de *odds ratio* niet gelijk aan die van de relatieve kans. Bij de keuze van de referentiecategorieën hebben we er rekening mee gehouden dat *odds ratio*'s, net zoals de in paragraaf 5.2 ten tonele gebrachte *hazard ratio*'s, makkelijker te interpreteren zijn wanneer de waarden groter zijn dan 1. Het is ook in de deze multivariate analyse, net zoals die in paragraaf 5.2 is uitgevoerd, niet altijd even duidelijk wat nu oorzaak en gevolg is. Om die reden worden ook hier de effecten van de achtergrondkenmerken waarschijnlijk niet geheel juist geschat. Ook het ontbreken van belangrijke variabelen zoals opleiding,⁹⁴ leidt er toe dat de berekeningen slechts een indicatie geven van het afzonderlijke belang van de achtergrondkenmerken.

⁹⁴ Helaas is (nog) geen informatie over het uiteindelijk behaald opleidingsniveau van individuen op integrale basis opgenomen in het SSB (Bakker et al., 2006). We hebben dan ook niet de beschikking over het opleidingsniveau van de immigranten. Dit is zeer waarschijnlijk een belangrijke determinant van hun kans op betaalde arbeid.

Tabel 18 Resultaten van dynamische logistische regressieanalyse ter verklaring van de kans op werk, arbeidsmigranten en hun gezinsleden die vanaf 2000 t/m 2004 naar Nederland kwamen, gemeten over periode 2000 t/m 2006 (odds ratio's)*

	Mannen	Vrouwen
<i>Werk_{t-1}</i>		
nee (referentiegroep)	1	1
ja	9,87	17,44
<i>Nationaliteit</i>		
Duitsland	1,92	1,85
Frankrijk	1,55	1,52
Verenigd Koninkrijk	1,34	1,51
Polen	1,41	2,10
Verenigde Staten (ref.)	1	1
Japan	3,78	0,42
China	1,45	1,43
India	1,51	ns
Verblijfsduur / 100	0,71	0,81
Verblijfsduur ² × 10 ⁻⁵	1,10	ns
Verblijfsduur ³ × 10 ⁻⁹	ns	1,26
Leeftijd bij immigratie / 10	ns	0,81
<i>Migratiemotief</i>		
Gezinsmigratie (ref.)	1	1
Arbeidsmigratie	4,41	7,72
<i>Huishoudenssituatie</i>		
Eenpersoonshuishouden (ref.)	1	1
Gezin zonder minderjarige kinderen	1,36	1,17
Gezin met kind(eren), jongste 0-6 jaar	2,05	0,64
Gezin met kind(eren), jongste 7-17 jaar	1,91	1,18
Overig/onbekend huishouden	ns	ns
<i>Immigratiecohort</i>		
2000 (ref.)	1	1
2001	1,10	ns
2002	1,19	ns
2003	1,26	ns
2004	ns	ns
Nagelkerke's R ²	0,23	0,63
N × T	85.207	50.070

* Alle weergegeven odds ratio's zijn significant ($p < 0,001$); ns: niet significant ($p > 0,001$). Verblijfsduur in dagen.

De hoge odds ratio's voor werk_{t-1} tonen aan dat voor de meeste arbeids- en gezinsmigranten – net zoals overigens voor andere personen – geldt dat er weinig mobiliteit tussen de status van werkende en niet-werkende is. Wie werk heeft in jaar t-1 heeft waarschijnlijk ook werk in jaar t, en wie geen werk heeft in jaar t-1 zal ook vaak in het volgende jaar geen werk hebben. Dit geldt voor vrouwelijke immigranten overigens sterker dan voor mannelijke immigranten. De zeer hoge odds ratio voor vrouwen voor het hebben van werk in het voorgaande jaar zorgt er zelfs voor dat de pseudo-verklaarde variantie van het regressiemodel voor vrouwen oploopt tot 63%. Uit tabel 18 valt verder op te maken, dat van de onderscheiden nationaliteiten, de Amerikaanse mannelijke arbeids- en gezinsmigranten, na correctie voor de overige achtergrondkenmerken die in de regressieanalyse zijn meegenomen, het minst vaak werk hadden. Japanse mannelijke migranten daarentegen zijn relatief zeer vaak werkzaam. Hun kansverhouding op het hebben van werk, ten opzichte van het niet werkzaam zijn, is maar liefst 3,8 keer groter dan die voor Amerikaanse mannelijke migranten. Ook de overige in tabel 18 onderscheiden nationaliteiten blijven hier, voor wat de mannen betreft, ver bij achter. Mannelijke arbeids- en gezinsmigranten met de Duitse nationaliteit komen met een odds ratio van 1,9 nog het dichtst bij hun Japanse seksegenoten in de buurt.

De uitkomsten van de regressieanalyse voor vrouwelijke migranten die vanaf 2000 als arbeidsmigrant of gezinslid van een arbeidsmigrant naar Nederland kwamen, geven een volledig ander beeld. Daar waar Japanse mannelijke migranten verreweg het vaakst betaald werk hadden, hebben hun vrouwelijke landgenoten verreweg het minst vaak werk in vergelijking met de andere onderscheiden nationaliteiten. Hun relatieve kansverhouding is zelfs minder dan de helft van die van Amerikaanse en Indiase vrouwelijke migranten, van wie de arbeidsparticipatie achterblijft bij die van de overige nationaliteiten. Poolse vrouwelijke migranten zijn relatief het vaakst werkzaam. Daarna volgen vrouwelijke migranten met de Duitse nationaliteit. De Franse, Britse en Chinese vrouwelijke migranten, die de middenmoot vormen, ontlopen elkaar niet veel.

De economische integratie van niet-westerse allochtonen in Nederland laat, in tegenstelling tot die van westerse allochtonen, nog het een en ander te wensen over (Lautenbach et al., 2008; Dagevos, 2009). De economische integratie van recente niet-westerse arbeidsmigranten en hun gezinsleden is echter niet zonder meer beter of slechter te noemen dan die van hun westerse evenknieën. Er zijn wel aanzienlijke verschillen in de mate van arbeidsparticipatie van derdelanders, maar die verschillen lopen dwars door het onderscheid westers/niet-westers heen. Wat de vrouwelijke arbeids- en gezinsmigranten betreft kunnen we wel stellen dat (na correctie voor een aantal achtergrondkenmerken) de arbeidsparticipatie van derdelanders achterblijft bij die van EU-16 en EVA burgers en MOE-landers.⁹⁵ Bij deze willen we ook nog opmerken dat het zeer grote verschil in de arbeidsparticipatie van respectievelijk mannelijke en vrouwelijke Japanse arbeids- en gezinsmigranten, wat een afspiegeling lijkt te zijn van de situatie in Japan (zie paragraaf 3.4.2), niet bepaald een toonbeeld van integratie naar Nederlandse maatstaven is. Echter, omdat de autochtone bevolking nauwelijks problemen ervaart met de integratie van Japanners op de overige domeinen,⁹⁶ wordt dit zelden als een probleem gezien. Uiteraard zijn binnen de onderzochte groep migranten de arbeidsmigranten relatief vaker werkzaam dan de gezinsmigranten. Dat dit effect voor vrouwen veel groter is dan voor mannen, zoals in tabel 18 is te zien, is een indicatie dat mannelijke gezinsmigranten van een (vrouwelijke) arbeidsmigrant vaker actief (willen) zijn op de Nederlandse arbeidsmarkt dan vrouwelijke gezinsmigranten van (mannelijke) arbeidsmigranten. Een nog meer in het oog springend verschil tussen de mannelijke en vrouwelijke migranten zien we bij de huishoudenssituatie. Daar waar mannen met een gezin met minderjarige kinderen in de leeftijd van nul tot en met zes jaar een veel grotere kans hebben om werkzaam te zijn dan degenen met een eenpersoonshuishouden, is bij vrouwen net het omgekeerde het geval.

6.4 Conclusie

De arbeidsmarktpositie van recente arbeidsmigranten en hun gezinsleden is een belangrijke indicator voor hun economische integratie in de Nederlandse samenleving. De op de werkvloer gelegde (sociale) contacten tussen migranten en de autochtone bevolking zullen ook aan de sociale integratie van de migranten bijdragen. Er is dus alle reden om de positie op de arbeidsmarkt van recent naar Nederland geïmmigreerde te monitoren.

Om de arbeidsmarktpositie van niet-Nederlandse arbeidsmigranten en hun mee-gemigreerde gezinsleden te analyseren, hebben we ten eerste een immigratiecohort in de tijd gevolgd. Het gevolgde cohort bestond uit niet-Nederlandse arbeidsmigranten en hun mee-gemigreerde gezinsleden die in 2000 naar Nederland zijn gekomen en minimaal tot en met 2006 zijn gebleven. Zoals te verwachten viel, hebben arbeidsmigranten en hun gezinsleden, in vergelijking met niet-westerse allochtonen, in de jaren na hun immigratie een relatief hoge arbeidsparticipatie. Toch is deze arbeidsparticipatie minder hoog dan men wellicht zou verwachten. Dat na vijf jaar één op de vijf arbeidsmigranten geen betaalde werkomgeving meer

⁹⁵ Dat wil zeggen voor de in de regressieanalyse onderscheiden nationaliteiten.

⁹⁶ Te denken valt aan de lage criminaliteitscijfers onder in Nederland woonachtige Japanners (Eggen & Blom, 2005) en aan het feit dat ze zelden een beroep doen op sociale voorzieningen (Rath, 1991).

heeft, valt – als we bedenken dat zij het verrichten van betaald werk als specifiek migratiedoel hadden – best tegen. De arbeidsparticipatie van de gezinsleden van arbeidsmigranten was, in lijn der verwachting, lager dan die van de arbeidsmigranten zelf. Het percentage gezinsmigranten dat betaalde arbeid verricht, kwam – ongeacht de nationaliteit van de gezinsmigrant – niet in de buurt van dat van de totale in Nederland verblijvende bevolking in de leeftijd van 30 tot en met 60 jaar.

Met behulp van een multivariate analyse zijn vervolgens de determinanten van de kans op het hebben van betaald werk voor recente arbeidsmigranten en hun in Nederland verblijvende gezinsleden in kaart gebracht. Hiervoor zijn de immigratiecohorten 2000-2004 gevolgd van 2000 tot en met 2006. Anders dan bij de beschrijvende analyse, zijn in de multivariate analyse de arbeids- en gezinsmigranten die weer emigreerden of op een andere manier uit het panel wegvielen, wel meegenomen voor de jaren dat ze in Nederland verbleven. Omdat in de beschrijvende analyse nauwelijks verschillen werden gevonden tussen de onderscheiden groepen nationaliteiten (EU-16 en EVA burgers, personen met de nationaliteit van een MOE-land en derdelanders), hebben we er voor gekozen om in de multivariate analyse de specifieke nationaliteit van de immigranten als onafhankelijke variabele in het analysemodel op te nemen. Uit de multivariate analyse viel op te maken, dat van de onderscheiden nationaliteiten (Duitsers, Fransen, Britten, Polen, Amerikanen, Japanners, Chinezen en Indiërs) de Amerikaanse mannelijke migranten, na correctie voor een aantal achtergrondkenmerken, het minst vaak werk hadden. Japanse mannelijke migranten daarentegen waren relatief zeer vaak werkzaam. Ook de overige onderscheiden nationaliteiten bleven hier, voor wat de mannen betreft, ver bij achter. Mannelijke arbeids- en gezinsmigranten met de Duitse nationaliteit kwamen nog het dichtst bij hun Japanse seksegenoten in de buurt.

De uitkomsten van de multivariate analyse voor vrouwelijke migranten die als arbeidsmigrant of gezinslid van een arbeidsmigrant naar Nederland waren gekomen, gaven een volledig ander beeld. Daar waar Japanse mannelijke migranten verreweg het vaakst betaald werk hadden, hadden hun vrouwelijke landgenoten het minst vaak werk. Hun relatieve kansverhouding op het hebben van werk was zelfs minder dan de helft van die van Amerikaanse vrouwelijke migranten, van wie de arbeidsparticipatie achterbleef bij die van de overige nationaliteiten. Poolse vrouwelijke (gezinsleden van) arbeidsmigranten waren relatief het vaakst werkzaam. Daarna volgden vrouwelijke migranten met de Duitse nationaliteit.

De arbeidsparticipatie van niet-westerse allochtonen in Nederland laat, in tegenstelling tot die van westerse allochtonen, nog behoorlijk wat te wensen over. De economische integratie van recente niet-westerse arbeidsmigranten en hun gezinsleden is echter niet zonder meer beter of slechter te noemen dan die van hun westerse evenknieën. Er zijn wel aanzienlijke verschillen in de mate van arbeidsparticipatie van derdelanders, maar die verschillen lopen dwars door het onderscheid westers/niet-westers heen. Alleen wat de vrouwelijke migranten betreft kan men stellen dat (na correctie voor een aantal achtergrondkenmerken) de arbeidsparticipatie van derdelanders achterblijft bij die van EU-16 en EVA burgers en MOE-landers.

Conclusies

7 De belangrijkste bevindingen op een rij

In de notitie 'Naar een modern migratiebeleid' (2006) van het tweede kabinet-Balkenende is een aanzet gegeven tot herziening van het reguliere migratiebeleid. De belangrijkste wijzigingen die in deze notitie worden voorgesteld, hebben vooral betrekking op de uitgangspunten en de handhaving van het beleid, en niet zozeer op de toelatingsgronden voor reguliere migranten. Zo wordt als aanvulling op de restrictieve toelating van laaggeschoolde arbeidsmigranten, een meer uitnodigend beleid ten aanzien van kennis- en hoogwaardige arbeidsmigranten voorgesteld. De toelating van kennismigranten vindt echter al sinds oktober 2004 op grond van de Kennismigrantenregeling plaats, die een versnelde toelatingsprocedure biedt voor hoogopgeleide arbeidsmigranten (zie hoofdstuk 1). Nieuw in de kabinetsnotitie is evenwel het voorstel dat werkgevers van kennismigranten bij de handhaving van het beleid een grotere verantwoordelijkheid krijgen toebedeeld.⁹⁷

Bij de parlementaire behandeling van de kabinetsnotitie is in de Tweede Kamer de vraag gesteld of in de vormgeving van het beleid niet voorbij is gegaan aan een mogelijke *gender-bias* in het arbeidsmigratiebeleid en aan de relatie tussen arbeids- en gezinsmigratie. Daarop is aan de Tweede Kamer toegezegd hiernaar een onderzoek te laten verrichten. In dit onderzoek stonden de volgende vragen centraal:

- 1 Welke redenen zijn te geven voor het feit dat meer mannelijke dan vrouwelijke arbeidsmigranten naar Nederland komen?
- 2 In welke mate leidt recente arbeidsmigratie tot gezinsmigratie, en in hoeverre draagt deze gezinsmigratie ertoe bij dat arbeidsmigranten langer in Nederland blijven?
- 3 Hoe is het gesteld met de economische integratie van recente arbeidsmigranten en hun gezinsleden?

Voor de beantwoording van deze vragen is in hoofdstuk 1 een aantal onderzoeksvragen geformuleerd. In dit hoofdstuk vatten we de belangrijkste bevindingen samen.

7.1 Mogelijke redenen voor het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten

- 1 *Welke aanknopingspunten biedt de wetenschappelijke literatuur om verschillen in het (arbeids)migratiegedrag van mannen en vrouwen te verklaren?*

Op basis van wetenschappelijke literatuur is in hoofdstuk 2 een aantal veronderstellingen geformuleerd met betrekking tot verschillen in het arbeidsmigratiegedrag van mannen en vrouwen. Ten eerste volgde uit de *doing gender* theorie dat genderpatronen op de arbeidsmarkt van invloed zouden kunnen zijn op het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten. Ten tweede is ingegaan op de *new economics of labour migration*, die het huishouden van arbeidsmigranten als een verklarende factor voor arbeidsmigratiestromen beschouwt. Aan de hand daarvan is verondersteld, dat de voorwaarde die de Nederlandse overheid verbindt aan het recht van de partner van TWV-plichtige arbeidsmigranten om in Nederland te werken, het aandeel vrouwen in de arbeidsmigratie naar Nederland kan beperken.

- 2 *Hoeveel mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten zijn in de jaren 2000 tot en met 2007 naar Nederland gekomen, en in hoeverre verschilt Nederland daarin van andere westerse landen?*

In de jaren 2000 tot en met 2007 kwamen gemiddeld ruim 20.000 arbeidsmigranten per jaar naar Nederland.⁹⁸ Daarvan was gemiddeld 33% vrouw. Het aandeel vrouwen in de arbeidsmigratie naar Nederland was daarmee in die jaren iets groter dan in Canada, Denemarken

⁹⁷ Uit een recent uitgebracht advies van de ACVZ blijkt dat de handhaving van het migratiebeleid z'n kwetsbare punten kent (ACVZ, 2010).

⁹⁸ De instroom van arbeidsmigranten vertoonde na 2001 een daling en nam vanaf 2005 tot en met 2007 toe.

en Zweden, al zijn daarbij wel enkele opmerkingen geplaatst. Zo worden in de instroomgegevens van Denemarken en Zweden arbeidsmigranten uit de *Nordic countries* (Denemarken, Finland, IJsland, Noorwegen en Zweden) niet meegenomen, terwijl daarvan waarschijnlijk een relatief aanzienlijk deel vrouw is, waardoor het gemiddelde aandeel vrouwen in de arbeidsmigranteninstroom in deze landen nagenoeg gelijk of iets groter zal zijn dan het aandeel vrouwen in de arbeidsmigratie naar Nederland. In de instroomgegevens van Canada zijn enerzijds ook de zogenoemde *live-in caregivers* inbegrepen; een toelatingsgrond waaronder merendeels vrouwelijke arbeidsmigranten worden toegelaten, en die in Nederland niet bestaat. Anderzijds is de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten in Canada vanaf 2002 consequent licht toegenomen, wat waarschijnlijk komt doordat sindsdien aandacht wordt geschonken aan het ondervangen van seksegerelateerde aspecten in het immigratiebeleid.

3 *Hoe groot is het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten ten opzichte van het aandeel mannelijke arbeidsmigranten in de verschillende sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt, en zijn er wat dat betreft verschillen tussen regio's of landen van herkomst?*

In het onderzoek is in kaart gebracht in welke sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt de arbeidsmigranten werkzaam waren die in de jaren 2000 tot en met 2005 naar Nederland kwamen. Daarvoor is gebruik gemaakt van gegevens uit het SSB van het CBS. De analyse had betrekking op in totaal 70.464 arbeidsmigranten, waarvan 31% vrouw was.

Het aandeel vrouwelijke (ten opzichte van het aandeel mannelijke) arbeidsmigranten was het grootst in de sector 'Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn' (46%) en het kleinst in sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw' (18%). In de 'Landbouw, bosbouw en visserij', de 'Zakelijke dienstverlening en IT' en de 'overige' sectoren lag het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten rond het gemiddelde van 31%. Het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de genoemde arbeidsmarktsectoren verschilde evenwel al naargelang de regio en het land van herkomst.

Onder arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen was het aandeel vrouwen in alle sectoren groter dan gemiddeld. Dit was, met uitzondering van de sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw', ook bij arbeidsmigranten uit de MOE-landen het geval. Onder arbeidsmigranten uit derde landen was het aandeel vrouwen in alle sectoren kleiner dan gemiddeld.

Daarnaast zijn tussen landen (soms uit eenzelfde regio) van herkomst enkele opmerkelijke verschillen geconstateerd. Zo bleek bijvoorbeeld het aandeel vrouwen onder Duitse arbeidsmigranten in alle sectoren groter dan het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit het Verenigd Koninkrijk, terwijl het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit de Verenigde Staten in alle sectoren groter was dan het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit Japan en India. Bovendien bleek het aandeel vrouwen onder Amerikaanse arbeidsmigranten in sommige sectoren groter te zijn dan het aandeel vrouwen onder Britse arbeidsmigranten.

4 *Wat zijn mogelijke redenen voor het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de verschillende arbeidsmarktsectoren?*

a *In hoeverre is de man/vrouw-verhouding op de Nederlandse arbeidsmarkt bepalend voor het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de arbeidsmarktsectoren?*

b *In hoeverre is de man/vrouw-verhouding op de arbeidsmarkt in de herkomstlanden bepalend voor het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten in de arbeidsmarktsectoren?*

In het onderzoek is per sector van de Nederlandse arbeidsmarkt de man/vrouw-verhouding onder arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) vergeleken met de man/vrouw-verhouding onder werknemers (2007). Al was in de 'Landbouw, bosbouw en visserij' en in de sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw' het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten gelijk aan het aandeel vrouwelijke werknemers, in geen van de sectoren bleek het gemiddelde aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten groter dan het aandeel vrouwelijke werknemers. De man/vrouw-verhouding onder werknemers leek aldus een maatstaf te vormen voor het maximale aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten dat in een bepaalde arbeidsmarktsector werk vindt.

In het onderzoek is daarnaast het genderpatroon op de arbeidsmarkt in acht, voor Nederland, prominente herkomstlanden van arbeidsmigranten in kaart gebracht (Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Polen, de Verenigde Staten, Japan, China en India). De man/vrouw-

verhouding onder werknemers in deze landen is vergeleken met de man/vrouw-verhouding onder arbeidsmigranten uit de betreffende herkomstlanden die werkzaam waren op de Nederlandse arbeidsmarkt. Daaruit bleek dat een andere, aanvullende, verklaring voor het geringe aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten uit de onderzochte Aziatische landen (met name India en Japan) zou kunnen zijn, dat vrouwen in deze landen veelal laaggekwalificeerde arbeid verrichten en daardoor minder snel dan mannen uit hetzelfde herkomstland (kunnen) voldoen aan de voorwaarden om voor toelating als arbeidsmigrant in aanmerking te komen. Evenzo kon het relatief grote aandeel vrouwen onder Duitse en Franse arbeidsmigranten in de sector 'Delfstoffen, industrie, energie en bouw' worden toegeschreven aan de relatief sterke vertegenwoordiging van vrouwelijke werknemers in deze sector op respectievelijk de Duitse en Franse arbeidsmarkt. Ook het genderpatroon op de arbeidsmarkt in de landen van herkomst zou dus van invloed kunnen zijn op het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten dat in de verschillende sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt werkzaam was.

- 5 *Zijn er aanwijzingen dat het Nederlandse arbeidsmigratiebeleid en, in het bijzonder, de rechten van gezinsleden van arbeidsmigranten, van invloed zijn op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten?*
- a *Is er tussen de drie regio's van herkomst die in het arbeidsmigratiebeleid worden onderscheiden een verschil in het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten dat naar Nederland komt, en zo ja, in hoeverre komt dit verschil overeen met een eventueel verschil in het aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten dat zich door gezinsleden laat vergezellen?*
- b *Is er een verschil in de mate waarin vrouwelijke en mannelijke arbeidsmigranten gebruik maken van de Kennismigrantenregeling ten opzichte van de TWV-procedure?*

Een andere factor die van invloed zou kunnen zijn op het aandeel vrouwen onder arbeidsmigranten is het arbeidsmigratiebeleid en, meer specifiek, de voorwaarde die de Nederlandse overheid verbindt aan het recht van de partner van TWV-plichtige arbeidsmigranten om in Nederland te werken. De partner van een TWV-plichtige arbeidsmigrant mag pas in Nederland werken als diens werkgever over een TWV beschikt. Dit zou vooral (de partner van) vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen ervan kunnen weerhouden om te migreren, omdat vrouwen, vaker dan mannen, een partner hebben die niet wil (mee-)migreren als hij in het land van bestemming niet mag werken. Uit het onderzoek bleek, dat het onderscheid dat in het arbeidsmigratiebeleid tussen de regio's van herkomst werd (en wordt) gemaakt tot uiting kwam in de mate waarin vrouwelijke arbeidsmigranten met hun gezin naar Nederland kwamen. In vergelijking met vrouwelijke arbeidsmigranten uit derde landen die in de periode 2000 tot en met 2005 naar Nederland migreerden, kwam van de vrouwelijke arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen een groter deel met gezin naar Nederland. Het is zeer waarschijnlijk dat het aandeel vrouwen in de arbeidsmigranteninstroom (mede) wordt beïnvloed door de mate waarin de vrouwelijke arbeidsmigranten met gezin migreren en dat dit verband houdt met het arbeidsmigratiebeleid. Onder arbeidsmigranten uit de EU-16 en EVA-landen was immers het aandeel vrouwen groter dan onder arbeidsmigranten uit (TWV-plichtige) derde landen. De voorwaarde die in het arbeidsmigratiebeleid wordt verbonden aan de tewerkstelling van de partner van TWV-plichtige arbeidsmigranten lijkt dus vooral de instroom van vrouwelijke TWV-plichtige arbeidsmigranten te beperken. Bij arbeidsmigranten uit de MOE-landen die in de jaren 2000 tot en met 2005 eveneens nog veelal via de TWV-procedure naar Nederland kwamen, had de daaraan gerelateerde beperking voor de partner van de arbeidsmigrant echter geen zichtbaar effect op de instroom van vrouwelijke arbeidsmigranten. Vrouwelijke arbeidsmigranten uit de MOE-landen verschilden namelijk niet van vrouwelijke arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen in de mate waarin ze met hun gezin naar Nederland kwamen. Waarschijnlijk heeft in dit geval het voorkeursbeleid, dat in die periode op arbeidsmigranten uit de MOE-8 van toepassing was, er aan bijgedragen dat uit de MOE-landen een relatief groot aandeel vrouwelijke arbeidsmigranten met hun eveneens TWV-plichtige partner (en eventuele kinderen) de overkomst naar Nederland ondernam. Het is zeer wel mogelijk dat mede daardoor onder arbeidsmigranten uit de MOE-landen het aandeel vrouwen groter was dan onder arbeidsmigranten uit derde landen.

Hoewel werd verwacht dat vrouwelijke arbeidsmigranten (in vergelijking met mannelijke arbeidsmigranten) vaker van de KM-regeling gebruik zouden maken dan van de TWV-procedure (omdat dan ook de partner in Nederland zou mogen werken), bleek dit niet het geval. Ondanks het feit dat sinds de introductie van de KM-regeling het percentage van de vrouwelijke arbeidsmigranten dat gebruikmaakt van de KM-regeling enorm is toegenomen (tot 64% in 2008), bleken ook mannelijke arbeidsmigranten, in vergelijkbare mate, de KM-regeling te verkiezen boven de TWV-procedure. Mogelijk dat de sectoren en functies waar kennismigranten werken voor vrouwen niet even toegankelijk zijn als voor mannen. Een andere reden, waarom onder vrouwelijke arbeidsmigranten het percentage dat van de KM-regeling gebruikmaakte niet groter was dan onder mannelijke arbeidsmigranten, zou kunnen zijn, dat voor de vrouwelijke arbeidsmigranten die naar Nederland kwamen de keuze voor de KM-regeling boven de TWV-procedure niet van doorslaggevend belang was, omdat ze relatief jong en ongebonden zijn.

7.1 Arbeidsmigratie in relatie tot gezinsmigratie

6 *In welke mate hebben arbeidsmigranten die na 2000 naar Nederland zijn gekomen, gezinsleden laten overkomen? Bestaat er in dit opzicht een verschil tussen arbeidsmigranten uit bepaalde landen van herkomst?*

Voor de arbeidsmigranten die in 2000 en 2001 naar Nederland kwamen is nagegaan hoeveel gezinsmigranten zich vanaf het jaar 2000 tot en met 2006 bij hen hebben gevoegd. Over het geheel genomen was de gezinsmigratie volgend op de overkomst van de onderzochte groep arbeidsmigranten beperkt, al is daarbij opgemerkt dat het aantal *geregistreerde* gezinsmigranten van arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen onrealistisch klein bleek.

Het merendeel van de gezinsmigranten voegde zich binnen twee jaar bij de arbeidsmigrant. Zij arriveerden in hetzelfde jaar als de arbeidsmigrant of een jaar later. Het gemiddelde aantal gezinsmigranten dat zich voegde bij een arbeidsmigrant met de nationaliteit van een MOE-land die in 2000 of 2001, dus voor de uitbreiding van de EU op 1 mei 2004, naar Nederland migreerde was in die jaren relatief laag (0,45) en kleiner dan het gemiddelde aantal gezinsmigranten van arbeidsmigranten uit derde landen (0,75). Echter, op de overkomst van arbeidsmigranten met de Poolse nationaliteit volgden wel iets meer gezinsmigranten, namelijk gemiddeld 0,66. Daarmee was de volgmigratie van gezinsleden van Poolse arbeidsmigranten groter dan de gemiddelde gezinsmigratie volgend op de overkomst van arbeidsmigranten met de Chinese (0,65) en Indiase (0,55) nationaliteit. Alleen bij Japanse arbeidsmigranten voegden zich binnen vijf jaar na binnenkomst gemiddeld meer dan één gezinsmigrant.

7 *Blijven arbeidsmigranten die met hun gezinsleden naar Nederland zijn gekomen langer in Nederland dan arbeidsmigranten die zonder gezin in Nederland verblijven?*

Om na te gaan of de overkomst van gezinsleden de verblijfsduur van arbeidsmigranten beïnvloedt, is de groep arbeidsmigranten die in het jaar 2000 naar Nederland kwam in de tijd (tot en met 2006) gevolgd. Daaruit kwam naar voren dat arbeidsmigranten die zonder gezin in Nederland verbleven een relatief grotere kans hadden om Nederland weer te verlaten dan arbeidsmigranten die met hun gezin in Nederland woonden. De emigratiekans was het hoogst voor arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen die zonder gezin in Nederland verbleven. Voor arbeidsmigranten zonder gezin uit TWV-plichtige landen, waaronder ook de MOE-landen zijn gerekend, was de emigratiekans iets kleiner, maar wel beduidend groter dan voor arbeidsmigranten (ongeacht het land van herkomst) die met gezin in Nederland verbleven. Wat deze laatste groep (met gezin) betreft, woonde ongeveer de helft van de arbeidsmigranten uit een EU-16 of EVA-land na zes jaar nog in Nederland. Hetzelfde geldt voor arbeidsmigranten met de nationaliteit van een derde land. Bij arbeidsmigranten uit de MOE-landen die met gezin in Nederland verbleven was de emigratiekans het kleinst. Bijna 70% van hen verbleef na zes jaar nog in Nederland.

8 *Welke ontwikkelingen zijn te verwachten in de arbeidsmigratie en daaraan gerelateerde gezinsmigratie uit respectievelijk de EU-16 en EVA-landen, MOE-landen, en derde landen?*

Omdat het voorspellen van toekomstige arbeidsmigratie in absolute aantallen erg moeilijk is, en de onzekerheidsmarges dan ook erg groot zijn, zijn mogelijke toekomstige ontwikkelingen in de arbeidsmigratie naar Nederland in beschrijvende zin geschetst, zonder daadwerkelijke aantallen te noemen. Wat betreft de immigratie van hoogopgeleiden is de verwachting dat deze in de nabije toekomst licht zal toenemen. Deze toename zal echter niet al te groot zijn en zou na 2020 wel eens kunnen ombuigen in een afname. Het is namelijk vooralsnog in het geheel niet zeker dat Nederland de *battle for brains*, waarin de Angelsaksische landen vanwege hun centrale positie in het economische en financiële wereldsysteem een voorsprong hebben, in haar voordeel zal beslechten. Naast een licht toenemende immigratie van hoogopgeleiden zal dan ook rekening moeten worden gehouden met een toenemende emigratie van hoogopgeleiden. De gezinsmigratie volgend op de arbeidsmigratie van hoogopgeleiden zal waarschijnlijk eveneens (getalsmatig) geen grote invloed op de Nederlandse bevolkingsdynamiek hebben.

De vraag of de Nederlandse arbeidsmarkt ook in de toekomst behoefte zal hebben aan laagopgeleide arbeidsmigranten moet, gezien twee te verwachten ontwikkelingen, bevestigend worden beantwoord. Het gaat daarbij overigens niet alleen om laaggeschoolde arbeidskrachten, maar ook, en wellicht vooral, om arbeidskrachten op mbo-niveau. Omdat Nederlandse scholieren steeds vaker kiezen voor een hogere opleiding en Nederland (zoals andere Europese landen) te maken krijgt met een periode van vergrijzing, zal de komende vijftienvijf jaar de vraag naar (middelbaar- en laaggeschoolde) arbeid toenemen in sectoren als de zorg, het onderwijs, de transport (en infrastructuur) en de bouw. De behoefte aan laaggeschoolde arbeid zou wellicht door technologische ontwikkelingen en een toename van de arbeidsproductiviteit beperkt kunnen blijven. De overkomst van laagopgeleide arbeidsmigranten was de afgelopen jaren vooral een intra-EU aangelegenheid, waarbij de nieuwe lidstaten in Midden- en Oost-Europa de belangrijkste herkomstlanden waren. Omdat echter de welvaarts- en werkloosheidsverschillen tussen West-Europa (waaronder Nederland) en Midden- en Oost-Europese landen zijn afgenomen, zal in de toekomst waarschijnlijk een groter deel van de laagopgeleide arbeidsmigranten uit (niet-westerse) derde landen afkomstig zijn.

7.2 De economische integratie van recente arbeidsmigranten

9 *Hebben recente arbeidsmigranten en hun in Nederland verblijvende partners een baan, of zijn ze economisch inactief??*

Om de arbeidsmarktpositie van recente arbeidsmigranten en hun mee-gemigreerde gezinsleden te analyseren, hebben we ten eerste een immigratiecohort in de tijd gevolgd. Het gevolgde cohort bestond uit niet-Nederlandse arbeidsmigranten en hun mee-gemigreerde gezinsleden die in 2000 naar Nederland zijn gekomen en minimaal tot en met 2006 zijn gebleven. Het cohort omvatte in totaal 3.801 personen. Zoals te verwachten viel, hebben arbeidsmigranten in de jaren na hun immigratie een relatief hoge arbeidsparticipatie in vergelijking met niet-westerse allochtonen. Toch is hun arbeidsparticipatie minder hoog dan men wellicht zou verwachten. Na vijf jaar had één op de vijf arbeidsmigranten geen betaalde werkomgeving meer. De arbeidsparticipatie van de gezinsleden van arbeidsmigranten was, in lijn der verwachting, lager dan die van de arbeidsmigranten zelf. Het percentage gezinsmigranten dat betaalde arbeid verrichtte, kwam – ongeacht de nationaliteit van de gezinsmigrant – niet in de buurt van dat van de totale in Nederland verblijvende bevolking in de leeftijd van 30 tot en met 60 jaar.

Met behulp van een multivariate analyse zijn vervolgens de determinanten van de kans op het hebben van betaald werk voor recente arbeidsmigranten en hun in Nederland verblijvende gezinsleden in kaart gebracht. Hiervoor zijn de immigratiecohorten 2000-2004 gevolgd van 2000 tot en met 2006, waarbij immigranten die weer emigreerden, of op een andere manier uit het panel wegvielen, zijn meegenomen voor de jaren dat ze in Nederland verbleven.

Uit de multivariate analyse viel op te maken, dat – voor wat de mannen betreft – van de onderscheiden nationaliteiten (Duitsers, Fransen, Britten, Polen, Amerikanen, Japanners,

Chinezen en Indiërs), de Amerikaanse mannelijke migranten, na correctie voor een aantal achtergrondkenmerken, het minst vaak werk hadden. Japanse mannelijke migranten daarentegen waren relatief zeer vaak werkzaam. Hun kansverhouding op het hebben van werk, ten opzichte van het niet werkzaam zijn, was maar liefst 3,8 keer groter dan die voor Amerikaanse mannelijke migranten. Ook de overige onderscheiden nationaliteiten bleven hierbij ver achter. Mannelijke arbeids- en gezinsmigranten met de Duitse nationaliteit kwamen met een *odds* ratio van 1,9 nog het dichtst bij hun Japanse seksegenoten in de buurt. De uitkomsten van de multivariate analyse voor vrouwelijke arbeids- en gezinsmigranten gaven een volledig ander beeld. Daar waar Japanse mannelijke migranten verreweg het vaakst betaald werk hadden, hadden hun vrouwelijke landgenoten dat het minst. Hun relatieve kansverhouding op het hebben van werk was zelfs minder dan half zo hoog als die van Amerikaanse vrouwelijke migranten, van wie de arbeidsparticipatie achterbleef bij die van de overige nationaliteiten. Poolse vrouwelijke migranten waren relatief het vaakst werkzaam, daarna volgden vrouwelijke arbeids- en gezinsmigranten met de Duitse nationaliteit.

Summary

Labour Migration to the Netherlands

The influence of gender and family

Objective and research questions

The policy document ‘Towards a Modern Migration Policy’ (2006) of the Balkenende II Cabinet initiated a review of the policy on regular migration. The most important amendments proposed in this policy document primarily related to the basic principles of Dutch immigration policy and not so much on the admission grounds for regular migrants. One of the proposals, for instance, concerned a more appealing policy with respect to highly skilled labour migrants in addition to the restrictive policy for low-skilled labour migrants. Since 2005, however, the admission of highly skilled labour migrants has taken place on the basis of the Highly Skilled Migrants Scheme, which provides for an accelerated admission procedure.

In the Parliamentary discussion of the policy document the question was raised whether the review of the policy had disregarded the possible existence of a *gender bias* in the policy, and the relationship between labour migration and family-related migration. In order to contribute to this discussion, this study focused on the following research questions:

- 1 What reasons can be given for the fact that the number of male labour migrants coming to the Netherlands is larger than the number of female labour migrants?
- 2 To what extent has recent labour migration resulted in family-related migration, and to what extent has family-related migration contributed to the fact that recent labour migrants have resided in the Netherlands for a longer period of time?
- 3 What can be said about the level of economic integration of recent labour migrants and their family members?

Sources of data

Various sources of data were used to answer the above-mentioned questions. In the first place, we gathered information about the influx of labour migrants on the basis of migration data of Statistics Netherlands (CBS) on the period 2000-2007. In order to examine to what extent labour migrants from third countries applied for admission on the basis of either the Highly Skilled Migrants Scheme or the Work Permit procedure, we used data from the Immigration and Naturalisation Service (IND) and *UWV Werkbedrijf* (the work placement branch of the Employee Insurance Agency). It concerned the number of work permits granted to highly skilled migrants, and the number of work permits granted with a validity of at least 24 weeks. Finally, using data from the Social Statistical Database of Statistics Netherlands on the period 2000-2006, we gathered information about family-related migration subsequent to the admission of recent labour migrants. This database was also used to examine the labour market participation of recent labour migrants and their family members.

Gender-specific influx of labour migrants in the Netherlands

In this study, we compared the influx of female labour migrants to that of male labour migrants. The migration data from Statistics Netherlands revealed that in the period 2000-2007 the number of female labour migrants coming to the Netherlands was *smaller* than the number of male labour migrants irrespective the country of origin. On average, one third of all labour immigrants was women. With respect to female labour migrants originating from the European Union (EU) and the countries of the European Free Trade Association (EFTA), where nearly three quarters of the labour migrants came from in 2007, the proportion of women was larger than that among labour migrants from third countries, i.e. 36% compared to 26%.

A comparison of these influx data with those of several other Western countries showed that, on the whole, the proportion of female labour migrants coming to the Netherlands in the period 2000-2007 was somewhat larger than in Canada, Denmark, and Sweden, although several comments must be made in this context. The influx data of Denmark and Sweden did not

include labour migrants from the Nordic countries (Denmark, Finland, Iceland, Norway, and Sweden), whereas a relatively substantial number of these migrants would probably be women. As a result, the average proportion of female labour migrants migrating to these countries is probably the same or slightly larger than in the Netherlands. Furthermore, the influx data of Canada included 'live-in caregivers'. This ground for admission on the basis of which predominantly female labour migrants are admitted to Canada does not exist in the Netherlands. The influx data of Canada is therefore not fully comparable to those of the Netherlands. However, in contrast to the influx of female labour migrants into the Netherlands, the average proportion of female labour migrants migrating to Canada has shown a consistent upward trend since 2002. This is probably a result of the fact that the Canadian government has since then given attention to the recognition of gender-specific aspects in its immigration policy.

Possible reasons for the proportion of women among labour migrants

From literature on possible causes for differences in the social positions and migration behaviour of men and women, we derived the following factors that could explain why fewer female than male labour migrants migrated to the Netherlands:

- 1 The gender pattern in either the Dutch labour market or the labour markets in the countries of origin; and
- 2 The rights of the family members of labour migrants (in particular the right to work in the Netherlands).

Gender patterns

On the basis of data from the Social Statistical Database, we analysed in which sectors of the Dutch labour market the labour migrants were employed who had migrated to the Netherlands in the period 2000-2005. The analysis concerned a total of 70,464 labour migrants, of which 31% were women. Compared to the proportion of male labour migrants, the proportion of female labour migrants was largest in the 'Public Administration, Education, Healthcare, and Welfare' sector (46%) and smallest in the 'Minerals, Industry, Energy, and Building' sector (18%). In the 'Agriculture, Forestry, and Fishing', 'Professional Services and IT', and 'Other' sectors, the proportion of female labour migrants was close to the average of 31%.

The proportion of male/female labour migrants in the above-mentioned labour market sectors was subsequently compared to the proportion of male/female employees. This comparison showed that, to a certain degree, the proportion of female employees in the labour market sectors functioned as a criterion for the maximum proportion of female labour migrants, for in none of the sectors, the average proportion of female labour migrants was larger than the proportion of female employees.

The proportion of female labour migrants in the labour market sectors differed, however, by region and country of origin. In all sectors, the proportion of female labour migrants from EU and EFTA countries was larger than the average proportion of female labour migrants, whereas among labour migrants from third countries, the proportion of women was far below the average. Therefore, besides the gender pattern in the Dutch labour market, other factors probably also play a role in the migration of female labour migrants. One of the other factors is the gender pattern in the labour market in the countries of origin.

This report describes the gender pattern in the labour markets in the following eight countries of origin: Germany, France, the United Kingdom, Poland, the United States, Japan, China, and India. It follows that in the Asian countries (Japan, China, and India) women usually perform low-skilled labour, whereas men have higher and better paid positions. In those countries, it is considered unconventional that women educate themselves and pursue a career; they are primarily expected to do the housekeeping and to raise the children. It is therefore not surprising that the proportion of female labour migrants from, for instance, India and Japan appeared to be relatively small. To be admitted as a labour migrant to the Netherlands, persons from third countries must either fulfil the condition of earning a specific income or being employed in science (Highly Skilled Migrants Scheme), or meet a labour demand for which there is no labour supply available from EU countries (Work Permit procedure). Given the social position of women in the above-mentioned Asian countries, the women will be less likely to fulfil one of

these conditions than men from the relevant country of origin. In Western countries, on the other hand, the labour market position of women is largely similar with that in the Netherlands. Women in, for instance, Germany, France and the United States enjoy – often high levels of – education to a comparable extent. In these countries, labour participation of women is even higher than in the Netherlands. Female labour migrants from these countries are therefore more likely to meet the qualifications required for admission to the Netherlands than women originating from the above mentioned Asian countries. In all sectors, however, the proportion of female labour migrants from the United States was smaller than the proportion from Germany and France. This makes it likely that the influx of female labour migrants is also influenced by the rights that family members of labour migrants enjoy, in particular the right to work in the Netherlands (see below).

The rights of family members of labour migrants

A factor that could also have influence on the influx of female labour migrants is labour migration policy. More specifically, we focused on the right of the partner of a labour migrant to perform work in the Netherlands. On the one hand, labour migrants from EU and EFTA countries as well as their partners are free to work in the Netherlands. For labour migrants from the Central and East European countries which joined the EU in 2004 (CEE countries), the EU rules on the free movement of workers came into effect par may 2007. Labour migrants from third countries on the other hand have to apply for a residence and work permit. If a labour migrant got admission to the Netherlands on the basis of the Work Permit procedure and his or her partner wants to work in the Netherlands too, the employer must have a work permit issued by *UWV Werkbedrijf*. This condition could prevent particularly potential female labour migrants from third countries (or rather their partners) from migration, as women – more frequently than men – have partners who consider the restriction of not being allowed to perform work in the country of destination a major obstacle for migration. The proportion of women among labour migrants whose partner is free to work in the Netherlands could therefore be larger than among labour migrants whose partner is obliged to have a work permit. In the period 2000-2005, female labour migrants from third countries and CEE countries would therefore migrate less often with their family members than female labour migrants from EU-16 and EFTA countries. In order to test this assumption, the labour migrants who entered the Netherlands in the period 2000-2005 were classified by region of origin on the basis of their nationality: EU-16 and EFTA countries, CEE countries, and third countries. As mentioned above, in the period 2000-2005, the partners of the labour migrants from these regions were subject to different rules regarding the right to work. The investigation revealed that among labour migrants from EU-16 and EFTA countries not only the proportion of women was larger than among labour migrants from third countries, the proportion of female labour migrants from EU-16 and EFTA countries that migrated to the Netherlands with their families also appeared to be larger than that among labour migrants from third countries. The condition attached by the Dutch government to the employment of the partner of labour migrants consequently appeared to limit the influx of particularly female labour migrants from third countries. With respect to labour migrants from CEE countries who in the period 2000-2005 also entered the Netherlands on the basis of a Work Permit procedure, however, the relevant restriction for the labour migrant's partner turned out to have less impact on the influx of female labour migrants. Probably, the affirmative action policy that applied to labour migrants from CEE countries in that period contributed to the fact that a relatively large proportion of female labour migrants migrated to the Netherlands with their partners despite the fact that both were obliged to have a work permit.

In addition, we assumed that due to the restriction to perform work experienced by the partner of a labour migrant who got admission to the Netherlands on the basis of the Work Permit procedure, female labour migrants in comparison to male labour migrants would use the Highly Skilled Migrants Scheme more often (than the Work Permit procedure) because, in that case, the labour migrant's partner is free to work in the Netherlands. However, statistics from the IND and *UWV Werkbedrijf* revealed that in the period 2005-2008, female labour migrants from third countries made equal use of the Highly Skilled Migrants Scheme as male labour migrants.

Labour migration and family-related migration

The study not only paid attention to the role of family-related migration in connection with the entry of female labour migrants, it also examined to what extent recent labour migration resulted in family-related migration, and to what extent this family-related migration contributed to the fact that labour migrants stayed longer in the Netherlands. With respect to labour migrants who entered the Netherlands in 2000 and 2001 ($n = 31,202$), it was examined how many family migrants had joined them in the period 2000-2006. In general, the degree of family-related migration subsequent to the entry of the group of labour migrants examined was limited, although it must be noted that the number of *registered* family migrants of labour migrants from EU-16 and EFTA countries appeared to be unrealistically small.

The majority of the family migrants joined the labour migrant within two years. They arrived in the same year as the labour migrant or one year later. The average number of family migrants that joined a labour migrant with the nationality of a CEE country was relatively low in those years (0.45) and smaller than the average number of family migrants of labour migrants from third countries (0.75). However, the average number of family members that joined Polish labour migrants was 0.66. As a result, the family-related migration subsequent to the entry of Polish labour migrants was larger than the family-related migration subsequent to the entry of labour migrants with Chinese (0.65) and Indian (0.55) nationalities. Only with respect to Japanese labour migrants, the average number of family migrants that joined them within five years after entry was more than one family migrant.

In order to find out whether the entry of family members influenced the term of residence of labour migrants, the group of labour migrants that entered the Netherlands in 2000 was followed in time (until 2007). From this it emerged that labour migrants who stayed in the Netherlands on their own were relatively more likely to leave the Netherlands again than labour migrants who lived in the Netherlands with their families. The chance of emigration was highest among labour migrants from EU-16 and EFTA countries who resided in the Netherlands without their families. Among labour migrants without families from countries whose citizens are obliged to have a work permit – which included the CEE countries in the relevant period – the chance of emigration was slightly smaller, but considerably higher than among labour migrants who resided in the Netherlands with their families. With respect to the latter group, it was found that approximately half the number of labour migrants from EU-16 and EFTA countries who had come to the Netherlands with their families, still resided in the Netherlands six years after their entry. The same applied to labour migrants with nationalities of third countries. With respect to labour migrants from CEE countries who resided in the Netherlands with their families, the chance of emigration was smallest. After six years, almost 70% of them still resided in the Netherlands.

Economic integration of recent labour migrants

In order to analyse the labour market participation of recent labour migrants and their family members, we followed an immigration cohort in time. The cohort followed consisted of non-Dutch labour migrants and their family members who had migrated to the Netherlands in 2000 and who had resided in the Netherlands at least until 2007. The cohort contained a total of 3,801 persons. As expected, labour participation by labour migrants was relatively high in the years subsequent to their immigration. It was, however, less high than one would have expected. After five years, one out of five labour migrants no longer had paid employment. Labour participation of the family members of the labour migrants was, as expected, lower than that of the labour migrants themselves. The percentage of family migrants that performed paid employment – irrespective of the nationalities of the family migrants – did not approach the percentage of employed persons in the total population between 30 and 60 years of age residing in the Netherlands.

By means of a multivariate analysis, the determinants of the chance for recent labour migrants and their family members residing in the Netherlands of having paid employment were identified. For this purpose the immigration cohorts 2000-2004 were followed in the period 2000-2006, with immigrants who emigrated again, or who dropped out of the panel for other reasons, being included for the years that they resided in the Netherlands. Because in the

descriptive analysis hardly any differences had been found between the respective groups of nationalities (EU-16 and EFTA nationals, persons with nationalities of CEE countries, and third country nationals), the specific nationalities of the immigrants were included as independent variable in the analysis model for the multivariate analysis.

The multivariate analysis revealed that – with respect to the male migrants – out of the respective nationalities (Germans, French, British, Poles, Americans, Japanese, Chinese, and Indians) the American male migrants had work least often. Japanese male migrants, on the other hand, were relatively often employed. The odds ratio of them being employed to not being employed was as much as 3.8 times higher than compared to American male migrants. The other respective nationalities also remained far behind this ratio. With an odds ratio of 1.9, the male migrants with German nationality approached their Japanese counterparts of the same sex most.

The results of the multivariate analysis with respect to female migrants who had come to the Netherlands as labour migrants or family members of labour migrants provided an entirely different picture. Where Japanese male migrants had by far most frequently paid employment, their fellow-countrywomen had paid employment least frequently. Their relative odds ratio for having a job was even less than half the ratio for American (and Indian) female migrants, whose labour participation stayed far behind the odds ratio of the other nationalities. Polish female migrants were relatively most frequently employed, followed by the female migrants with German nationality.

Future developments in labour migration to the Netherlands

As predicting future numbers of migrants is very difficult and the uncertainty margins are consequently very large, we limited ourselves to a descriptive analysis of future developments in labour migration to the Netherlands. In our description of future developments, we made a distinction between the labour migration – and family-related migration – of highly and low-skilled persons. In sum, we think that the immigration of highly skilled persons to the Netherlands will slightly increase in the short term (until 2020). This increase will not be very substantial, and could in the long term even turn into a small decrease. Family-related migration subsequent to the labour migration of highly skilled persons will probably not have a large influence (in numbers) on the Dutch population dynamics.

The past few years, migration of low-skilled persons to the Netherlands has primarily been an intra-EU matter with the CEE countries being the most important countries of origin. The strong demographic ageing in Central and Eastern Europe and the converging welfare levels between Eastern and Western Europe will result in a decreasing number of Central and East European employees who are willing to work in labour-intensive sectors. As a result, labour migration from Central and East European countries to the Netherlands will in the future not take on much larger proportions than the current level. Therefore, the influx of low-skilled labour migrants from (non-Western) third countries will probably increase.

Literatuur

- ACVZ (2009). *Tijdelijke arbeidsmigratie 2015-2035*. Den Haag: Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken.
- ACVZ (2010). *Het topje van de ijsberg? Advies over het tegengaan van identiteits- en documentenfraude in de vreemdelingenketen*. Den Haag: Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken.
- Albino, T. (2008). Women in India: Visibility of the invisibility. In V.S. Ganesamurthy (red.), *Women in the Indian economy* (pp.100-111). New Delhi: New century publications.
- Amersfoort, H. van, & Penninx, R. (1993). Migratieontwikkeling en migratiebeheersing. In H. van Amersfoort (red.), *Migratie, bevolking en politiek* (pp.57-85). Utrecht: Elinkwijk B.V.
- Anker, R. (1998). *Gender and jobs: Sex segregation of occupations in the world*. Genève: International Labour Office.
- Aronson, E., Wilson, T.D., & Akert, R.M. (2007). *Sociale psychologie*. Amsterdam: Pearson Education Benelux BV.
- Bagchi, A.D. (2001). Migrant networks and the immigrant professional: an analysis of the role of weak ties. *Population Research and Policy Review*, 20(1), 9-31.
- Bakker, B.F.M., Bouman, A.M., & Toor, L. van (2006). Opleidingsniveau uit registers: Nieuwe bronnen, maar nog niet compleet. In CBS (red.), *Sociale samenhang in beeld, het SSB nu en straks* (pp. 141-160). Voorburg: CBS.
- Balcerzak-Paradowska, B. (2005). Poland's population and demographic changes. In S. Golinowska (red.), *The social report Poland 2005* (pp. 55-76). Warschau: Friedrich Ebert Foundation.
- Bedi, A. (2008). *Bare branches and drifting kites: Tackling female infanticide and feticide in India*. Den Haag: Institute of Social Studies.
- Beer, J. de (2008). Forecasting international migration: Time series projections vs argument-based forecasts. In J. Raymer & F. Willekens (red.), *International Migration in Europe: Data, models and estimates* (pp. 283-306). Chichester: John Wiley & Sons.
- Berghuis, C.K. (1999). *Geheel ontdaan van onbaatzuchtigheid: Het Nederlandse toelatingsbeleid voor vluchtelingen en displaced persons van 1945 tot 1956*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Berry, J.W. (1997). Immigration, acculturation, and adaption. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5-68.
- Bijak, J. (2006). *Forecasting international migration: Selected theories, models, and methods*. Warschau: Central European Forum for Migration Research.
- Bijl, R.V., Zorlu, A., Rijn, A.S. van, Jennissen, R.P.W., & Blom, M. (2005). *Integratiekaart 2005. De maatschappelijke integratie van migranten in de tijd gevolgd: Trend- en cohortanalyses*. Den Haag: WODC/CBS. Cahier 2005-16.
- Boer, J.A., den (2003). *Neuro-filosofie*. Amsterdam: Boom Uitgeverij.
- Böhning, R. (1998). Top-end and bottom-end labour import in the United States and Europe. In H. van Amersfoort & J. Doomernik (red.), *International migration: Processes and interventions* (pp. 71-85). Amsterdam: Het Spinhuis.
- Bonjour, S. (2007). Gezin en grens: Debat en beleidsvorming op het gebied van gezinsmigratie in Nederland sinds de jaren vijftig. *Migrantenstudies*, 23(1), 2-23.
- Bonjour, S. (2008). Ambtelijke onmin rond gezinnen van gastarbeiders: Beleidsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland, 1955-1970. *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 5(1), 101-127.
- Boulhol, H., & Turner, L. (2009). *Employment – productivity trade-off and labour composition*. Parijs: OECD.
- Browne, K.R. (2006). Evolved sex differences and occupational segregation. *Journal of Organizational Behavior* 27(2), 143-162.
- Brusentsev, V. (2006). Evolution of female labor force participation in the United States 1967 to 2003. *International Advances in Economic Research*, 12(3), 358-373.

- Brybaert, M. (2006). *Psychologie*. Thorn: Ef & Ef.
- Buss, D.M., Shackelford, T.K., Kirkpatrick, L.A., & Larsen, R.J. (2001). A half century of mate preferences: The cultural evolution of values. *Journal of Marriage and Family*, 63(2), 491-503.
- Calavita, K. (2006). Gender, migration, and law: Crossing borders and bridging disciplines. *International Migration Review*, 40(1), 104-132.
- Callender, C. (1987). Women seeking work. In S. Fineman (red.), *Unemployment: Personal and social consequences* (pp. 22-45). Londen: Tavistock Publication Ltd.
- Carasco, E. (2007). *Immigration and refugee law: Cases, materials and commentary*. Toronto: Emond Montgomery Publications Ltd.
- CBS (2007). *Jonge vrouwen vaker vakspecifiek opgeleid*. Voorburg: CBS.
- Chotkowski, M. (2000). 'Baby's kunnen we niet huisvesten, moeder en kind willen we niet scheiden': De rekrutering door Nederland van vrouwelijke arbeidskrachten uit Joegoslavië, 1966-1979. *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 26(1), 76-100.
- Cooke, F.L. (2007). 'Husband's career first': Renegotiating career and family commitment among migrant Chinese academic couples in Britain. *Work, employment and society*, 21(1), 47-65.
- Cooke, T.J. (2008a). Gender role beliefs and family migration. *Population, Space and Place*, 14(3), 163-175.
- Cooke, T.J. (2008b). Migration in a family way. *Population, Space and Place* 14(4), 225-265.
- Coyle, A. (2007). Resistance, regulation and rights: The changing status of Polish women's migration and work in de 'new' Europe. *European journal of women's studies*, 14(1), 37-50.
- Dagevos, J. (2009). Werkloosheid, uitkeringen en werk. In M. Gijsberts & J. Dagevos (red.), *Jaarrapport Integratie 2009* (pp. 139-167). Den Haag: SCP.
- Darlington, C. (2002). *The female brain*. Londen/New York: Taylor & Francis.
- Donato, K.M., Gabaccia, D., Holdway, J., Manalansan, M., & Pessar, P.R. (2006). A glass half full? Gender in migration studies. *International Migration Review*, 40(1), 3-26.
- Driehuis, W., & Van den Noord, P.J. (1980). *Productie, werkgelegenheid sectorstructuur en betalingsbalans in Nederland, 1960-1985*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Eggen, A.Th.J., & Blom, M. (2005). Alle verdachten. In M. Blom, J. Oudhof, R.V. Bijl & B.F.M. Bakker (red.), *Verdacht van criminaliteit: Allochtonen en autochtonen nader bekeken* (pp. 27-43). Den Haag: WODC/CBS. Cahier 2005-2
- Entzinger, H., & Biezeveld, R. (2003). *Benchmarking in immigrant integration*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Erf, R. van der (2006). Nederland vergrijst minder dan rest EU: CBS-prognose vergeleken met de Eurostat-prognose. *Demos: Bulletin over Bevolking en Samenleving*, 22(8), 69-73.
- Evertzen, A. (2007). *Vrouwelijkheid & mannelijkheid: Over sekseverschillen & gendergevolgen*. Apeldoorn/Antwerpen: Het Spinhuis.
- Ewers, M. (2007). Migrants, markets and multinationals: Competition among world cities for the highly skilled. *GeoJournal*, 68(2), 119-130.
- Flap, H.D. (1988). *Conflict, loyalty and violence. The effects of social networks on behaviour*. Frankfurt: Peter Lang.
- Flap, H., & Völker, B. (red.) (2005). *Creation and return of social capital. A new research program*. Londen: Routledge.
- Fortuyn, W.S.P. (1983). *De Nederlandse verzorgingsstaat: Een terugblik en een vooruitzicht*. Deventer: Kluwer.
- Gaalen, R. van, & Bijwaard, G. (2008). Wat bindt arbeidsmigranten aan Nederland? Levensloopynamic van tussen 1999 en 2003 gearriveerde arbeidsmigranten. In M. Mol, H.J. Dirven & R. van der Bie (red.), *Dynamiek in de sociale statistiek: Nieuwe cijfers over de sociaaleconomische levensloop* (pp. 191-205). Voorburg: CBS.
- Garvey, D. (1985). The history of migration flows in the Republic of Ireland. *Population Trends*, 39, 22-30.

- Giannakouris, K. (2008). *Ageing characterises the demographic perspectives of the European societies*. Luxemburg: Eurostat (Statistics in focus).
- Golinowska, S. (2009). The national model of the welfare state in Poland. Tradition and changes In: S. Golinowska, P. Hengstenberg, & M. Zukowski (red.), *Diversity and commonality in European social policies: The forging of a European social model* (pp. 213-260). Warschau: Friedrich Ebert Foundation.
- Goodman, C.F. (2003). *The rule of law in Japan. A comparative analysis*. Den Haag: Kluwer Law International.
- Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Granovetter, M. (1995). *Getting a job: A study of contacts and careers*. Chicago: University of Chicago Press.
- Grasmuck, S., & Pessar, P.R. (1991). *Between two islands: Dominican international migration*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.
- Groeneweg, H.W., & Van den Berg, I.H. (2002). *Teksten en toelichting op de Vreemdelingenwet 2000: Editie 2002-2003*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Groot, G., de (2001). *Fabricage van verschillen: Mannenwerk, vrouwenwerk in de Nederlandse industrie (1850-1940)*. Amsterdam: Aksant.
- GUS (Central Statistical Office) (2009). *Labour force survey in Poland in the years 2003-2007*. Warschau: GUS.
- Ha, W., Yi, J., & Zhang, J. (2009). *Brain drain, brain gain and economic growth in China*. New York: UNDP.
- Hagan, J.M. (1998). Social networks, gender, and immigrant incorporation: resources and constraints. *American Sociological Review*, 63(1), 55-67.
- Harris, J. (2007). Doing gender on and off the pitch: The world of female football players. *Sociological research online*, 12(1), 17p.
- Hart, R.A. (1975). Interregional economic migration: Some theoretical considerations (Part I). *Journal of Regional Science*, 15(2), 127-138.
- Harvey, W.S. (2008). Strong or weak ties? British and Indian expatriate scientists finding jobs in Boston. *Global Networks*, 8(4), 453-473.
- Hatton, P.J. (2005). Explaining trends in UK immigration. *Journal of Population Economics*, 18(4), 719-740.
- Heinämaa, S. (1996). 'Women – nature, product, style?' In L. Hankinson Nelson & J. Nelson (red.), *Feminism, science and the philosophy of science* (pp. 289-308). Dordrecht/Boston: Kluwer academic publishers.
- Hondagneu-Sotelo, P. (1994) *Gendered transition: Mexican experiences of immigration*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.
- Honoré, B.E., & Tamar, E. (2006). Bounds on parameters in panel dynamic discrete choice models. *Econometrica*, 74(3), 611-629.
- Hopkins, A.G. (2002). Introduction: Globalisation — An agenda for historians. In A.G. Hopkins (red.), *The globalisation in world history* (pp. 1-10). Londen: Pimlico.
- Huen, Y.W.P. (2007). Policy response to declining birth rate in Japan: Formation of a gender-equal society. *East Asia*, 24(4), 365-379.
- Ingham, M., Ingham, H., & Domanski, H. (red.) (2001). *Women on the Polish labor market*. Boedapest: Central European University Press.
- Jaeger, A.D., Dohmen, T., Falk, A., Huffman, D., Sunde, U., & Bonin, H. (2008). *Direct evidence on risk attitudes and migration*. Maastricht: Research Centre for Education and the Labor Market.
- Jennissen, R. (2003). Economic determinants of net international migration in Western Europe. *European Journal of Population*, 19(2), 171-198.
- Jennissen, R.P.W. (2007). Causality chains in the international migration systems approach. *Population Research and Policy Review*, 26(4), 411-436.
- Jennissen, R. (2009). Een algemeen beeld van internationale migratie in Nederland. In WODC & Maastricht University (red.), *Migratie naar en vanuit Nederland: Een eerste proeve van de Migratiekaart* (pp. 3-41). Den Haag: WODC/Maastricht University. Cahier 2009-3.

- Jennissen, R.P.W. (2009). *Criminaliteit, leeftijd en etniciteit: Over de afwijkende leeftijdsspecifieke criminaliteitscijfers van in Nederland verblijvende Antillianen en Marokkanen*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers. Onderzoek en beleid 277.
- Jennissen R., Gaag, N. van der, & Wissen, L. van (2006). Searching for similar international migration trends across countries in Europe. *Genus*, 72(2), 37-64.
- Jennissen, R.P.W., Leeuw, F.L., & Kromhout, M.H.C. (2007). Achtergronden van de Integratiekaart. In: R.P.W Jennissen, & J. Oudhof (red.), *Ontwikkelingen in de maatschappelijke participatie van allochtonen* (pp. 11-22). Den Haag: Boom Juridische uitgevers. Onderzoek en beleid 250.
- Jennissen, R., & Oudhof, K. (2008). De arbeidsmarktpositie van niet-westerse immigratiecohorten in de eerste jaren van verblijf in Nederland. *Migrantenstudies*, 24(4), 274-288.
- Jolly, S., & Reeves, H. (2005). *Gender and migration: Overview report*. Brighton: Institute of Development Studies.
- Jónasson, J.T. (2003). Does the state expand schooling? A study based on five Nordic countries. *Comparative Education Review*, 47(2), 160-183.
- Jong, A. de (2008). Vier scenario's voor de zeer lange termijn. *Bevolkingstrends*, 56(4), 72-81.
- Kanazawa, S., & Still, M.C. (2000). Why men commit crimes (and why they desist). *Sociological Theory*, 18(3), 434-447.
- Kandel, W., & Massey, D.S. (2002). The culture of Mexican migration: A theoretical and empirical analysis. *Social Forces*, 80(3), 981-1004.
- Kemnitz, A. (2009). Native welfare losses from high skilled immigration. *International Tax and Public Finance*, 16(4), 560-570.
- Kikkawa, T. (2004). Effect of educational expansion on educational inequality in post-industrialized societies: A cross-cultural comparison of Japan and the United States of America. *International Journal of Japanese Sociology*, 13(1), 100-119.
- Koopman, E.R. (2002). *Wezenlijk Nederlands belang en economische migratie: Nationaal toelatingsbeleid ten aanzien van buitenlandse werknemers en zelfstandigen*. Amsterdam: UvA.
- Kuwahara, M. (2001). Japanese women in science and technology. *Minerva*, 39(2), 203-216.
- Lakeman, P. (1999). *Binnen zonder kloppen. Nederlandse immigratiepolitiek en de economische gevolgen*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Lange, T., de (2001). Buitenlandse werknemers. *Arbeidsrecht*, 48(10), 3-13.
- Lange, T., de (2007). *Staat, markt en migrant. De regulering van arbeidsmigratie naar Nederland 1945-2006*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Lange, T., de (2008). Ongehuwd en kinderloos: Regels, sekseonderscheid en arbeidsmigratie naar Nederland 1945-2006. *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 5(1), 75-100.
- Lange, T., de, Verbeek, S., Cholewinski, R., & Doomernik, J. (2003). *Arbeidsmigratie naar Nederland: Regulering en demografische en economische aspecten in internationaal vergelijk*. Den Haag: Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken.
- Lange, T., de, & Doomernik, J. (2004). Arbeidsimmigratie in internationaal vergelijkend perspectief. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 31(1), 147-179.
- Laski, K., & Römisich, R. (2003). *From accession to cohesion: Ireland, Greece, Portugal and Spain and lessons for the next accession*. Wenen: WIIW.
- Lautenbach, H., Vliet, R. van der, Cuijpers, M., & Rooijen, J. van (2008). Arbeidsmarkt. In K. Oudhof, R. van der Vliet & B. Hermans (red.), *Jaarrapport Integratie 2008* (pp. 87-114). Den Haag: CBS.
- Lee, M.A., & Mather, M. (2008). *U.S. labor force trends*. Washington, DC: Population Reference Bureau.
- Lejour, A.M., Mooij, R.A. de, & Capel, C.H. (2004). *Assessing the economic implications of Turkish accession to the EU*. Den Haag: CPB.
- Levine, L. (2003). *The gender wage gap and pay equity: Is comparable worth the next step?* Washington, DC: U.S. Government Printing.

- Lokganathan, E.T., & Manjula, S. (2008). Women in India: Development issues. In V.S. Ganesamurthy (red.), *Women in the Indian economy* (pp. 68-78). New Delhi: New century publications.
- Lucassen, J., & Penninx, R. (1994). *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders: Immigranten in Nederland 1550-1993*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Marin, D. (2006). A new international division of labor in Europe: Outsourcing and offshoring to Eastern Europe. *Journal of the European Economic Association*, 4(2/3), 612-622.
- Marsden, P.V. (1987). Core discussion networks of Americans. *American Sociological Review*, 52(1), 122-131.
- Moyer, K.E. (1976). *The psychobiology of aggression*. New York: Harper and Row.
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J.E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.
- Meân, L. (2001). Identity and discursive practice: Doing gender on the football pitch. *Discourse & Society*, 12(6), 789-816.
- Menon-Sen, K., & Shiva Kumar, A.K. (2001). *Women in India. How free? How Equal?* New Delhi: United Nations.
- Meyer, T. (2006). *Offshoring an neuen Ufern: Nearshoring nach Mittel- und Ost-Europa*. Frankfurt: Deutsche Bank Research.
- Mikkola, M. (2008). Feminist perspectives on sex and gender. In E.N. Zalta (red.), *Stanford encyclopaedia of philosophy*. Stanford, CA: Stanford University.
- Mincer, J. (1978). Family migration decisions. *Journal of Political Economy*, 86(5), 749-773.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (2006). *Onderwijsdeelname 1990-2020: Beelden anno 2006*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Monsutti, A. (2007). Migration as a rite of passage: Young Afghans building masculinity and adulthood in Iran. *Iranian Studies*, 40(2), 167-185.
- Moore, G. (1990). Structural determinants of men's and women's personal networks. *American Sociological Review*, 55(5), 726-735.
- Mukherjee, M. (2004). Women and work in the shadow of globalisation. *Indian Journal of gender studies*, 11(3), 275-290.
- Ngo, Hang-Yue (2002). Trends in occupational sex segregation in urban China. *Gender, technology and development*, 6(2), 175-196.
- Nicolaas, H. (2010). *Prognose van emigratie*. Presentatie NIDI/NVD seminar over emigratie, Den Haag, 10 maart 2010.
- Nierop, T. (1995). Globalisering, internationale netwerken en de regionale paradox. In J. Heilbron & N. Wilterdink (red.), *Mondialisering: De wording van de wereldsamenleving* (pp. 36-60). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Öberg, S. (1996). Spatial and economic factors in future South-North migration. In W. Lutz (red.), *The future population of the world: What can we assume today?* (pp. 336-357). Laxenburg: IIASA.
- Ono, H., & Raymo, J.M. (2006). Housework, market work, and "doing gender" when marital satisfaction declines. *Social Science Research*, 35(4), 823-850.
- Oosterom-Stapels, H. (2007a). Toelating en verblijf van EU-burgers en hun familieleden volgens de verblijfsrichtlijn (1), *Migrantenrecht* 22(3), 88-96.
- Oosterom-Stapels, H. (2007b). Toelating en verblijf van EU-burgers en hun familieleden volgens de verblijfsrichtlijn (2), *Migrantenrecht* 22(4), 145-157.
- Oosterom-Stapels, H., & Woltjer, A. (2009). *Toelatings- en verblijfsvoorwaarden onderdanen Turkije*. Den Haag: Universiteit van Tilburg/WODC.
- Pailhé, A. (2000). Gender discrimination in Central Europe during the systemic transition. *Economics of Transition*, 8(2), 505-535.
- Pailhé, A., & Solaz, A. (2008). Professional outcomes of internal migration by couples: Evidence from France. *Population, Space and Place*, 14(4), 347-363.
- Penninx, R. (2005). Integration of migrants: Economic, social, cultural and political dimensions. In M. Macura, A.L. MacDonald & W. Haug (red.), *The new demographic regime: Population challenges and policy responses* (pp. 137-151). Genève: UNECE.

- Pimentel, E.E. (2006). Gender ideology, household and backlash in urban China. *Journal of family issues*, 27(3), 341-365.
- Piore, M.J. (1979). *Birds of passage: Migrant labour in industrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Platenga, J. (1999). Een afwijkend patroon. Honderd jaar vrouwenarbeid. In R. van der Bie, & P. Dehing (red.), *Nationaal goed. Feiten en cijfers over onze samenleving (ca.) 1800-1999* (pp. 91-105). Amsterdam: Stichting Beheer IISG.
- Pyke, K.D., & Johnson, D.L. (2003). Asian American women and racialized femininities: 'Doing' gender across cultural worlds. *Gender & Society*, 17(1), 33-53.
- Ramb, F. (2008). *Employment gender gap in the EU is narrowing: Labour market trends 2000-2007*. Luxemburg: Eurostat (Statistics in focus).
- Rath, J. (1991). *Minorisering: De sociale constructie van 'etnische minderheden'*. Amsterdam: Sua.
- Roest, A., Völker, B., & Kassenberg, A. (2002). Netwerken en presteren: de invloed van persoonlijke netwerken van middelbare scholieren op hun prestatie-motivatie en hun schoolprestatie. *Sociale wetenschappen*, 45(3), 6-22.
- Ruyssveldt, J., van, & Hoof, J. van (2006) Arbeid in verandering. Deventer: Kluwer.
- Ryan, L. (2007). Migrant women, social networks and motherhood: The experiences of Irish nurses in Britain. *Sociology*, 41(2), 295-312.
- Salt, J. (1976). International labour migration: The geographical pattern of demand. In J. Salt & H.D. Clout (red.), *Migration in post-war Europe: Geographical essays* (pp. 80-125). Oxford: Oxford University Press.
- Sampson, R.J. (1987). Urban black violence: The effect of male joblessness and family disruption. *American Journal of Sociology*, 93(2), 348-382.
- Schuster, J. (1999). *Poortwachters over immigranten: Het debat over immigratie in het naoorlogse Groot-Brittannië en Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- SCP/CBS (2000). *Emancipatiemonitor 2000*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- SCP/CBS (2009). *Emancipatiemonitor 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Silventoinen, K., Hammar, N., Hedlund, E., Koskenvuo, M., Rönnemaa, T., & Kaprio, J. (2007). Selective international migration by social position, health behavior and personality. *European Journal of Public Health*, 18(2), 150-155.
- Smith, K.E., & Bachu, A. (1999). *Women's labor force attachment patterns and maternity leave: A review of the literature*. Washington, DC: US Bureau of the Census.
- Spaans, M.S. (2009). *Poolse arbeidsmigranten in Nederland: Een tijdelijk of permanent verschijnsel*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Stark, O., & Bloom, D.E. (1985). The new economics of labor migration. *American Economic Review*, 75(2), 173-178.
- Stark, O., & Taylor, J.E. (1989). Relative deprivation and international migration. *Demography*, 26(1), 1-14.
- Statistics Bureau Japan (2008). *Population of Japan 2005*. Tokio: Ministry of Internal Affairs and Communications.
- Statistics Bureau Japan (2009). *Statistical handbook of Japan 2009*. Tokio: Ministry of Internal Affairs and Communications.
- Sugihara, Y., & Katsurada, E. (2002). Gender role development in Japanese culture: Diminishing gender role differences in a contemporary society. *Sex Roles*, 47(9/10), 443-452.
- Tacoli, C. (1999). International migration and the restructuring of gender asymmetries: Continuity and change among Filipino labor migrants in Rome. *International Migration Review*, 33(3), 658-682.
- Ten Doesschate, J.W. (1993). *Asielbeleid en belangen: Het Nederlandse toelatingsbeleid ten aanzien van vluchtelingen in de jaren 1968-1982*. Hilversum: Verloren.
- Tijdens, K. (2006). *Een wereld van verschil: arbeidsparticipatie van vrouwen 1945-2005*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

- Uggen, C., & Staff, J. (2001). Work as a turning point for criminal offenders. *Corrections Management Quarterly*, 5(4), 1-16.
- Uiters, E. (2007). Contacten tussen allochtonen en autochtonen. In R.P.W. Jennissen & J. Oudhof (red.), *Ontwikkelingen in de maatschappelijke participatie van allochtonen* (pp. 103-114). Den Haag: Boom Juridische uitgevers. Onderzoek en beleid 250.
- Vanamala, M. (2000). *Structural adjustment, flexible labour markets and female employment: A study of India and Southeast Asian countries*. Den Haag: Institute of Social Studies.
- Veld, T. (2004). *Effecten van moderne arbeidsmigratie: De achtergrondkenmerken van en inkomens gegenereerd door huishoudens van arbeidsmigranten toegelaten op een driejarige tewerkstellingsvergunning*. Den Haag: Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken.
- Verboom, J.J. (2007). *Wet arbeid vreemdelingen*. Deventer: Kluwer.
- Völker, B., & Driessen, F. (2003). Delinquent gedrag, netwerken en sociaal kapitaal: Een netwerktheoretisch perspectief op criminaliteit van jongeren. *Tijdschrift voor Criminologie*, 45(3), 271-285.
- Wallerstein, I. (1983). *Historical capitalism*. Londen: Verso.
- Walsum, S.K., van (2000). *De schaduw van de grens: Het Nederlandse vreemdelingenrecht en de sociale zekerheid van Javaanse Surinamers*. Deventer: Kluwer.
- West, C., & Zimmerman, D.H. (1987). Doing gender. *Gender & Society*, 1(2), 125-151.
- White, P.E. (1993). The social geography of immigrants in European cities: The geography of arrival. In King, R. (red.), *The new geography of European migrations* (pp. 47-66). Londen: Belhaven.
- WRR (2001). *Nederland als immigratiesamenleving*. Den Haag: Sdu.
- Zang, X. (2003). Network resources and job search in urban China. *Journal of Sociology*, 39(2), 115-129.
- Zomers, E.B. (2006). *Op zoek naar eldorado: Over internationale migratie, sociale mobiliteit en ontwikkeling*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Zuckerman, M., & Kuhlman, D.M. (2000). Personality and risk-taking: Common biosocial factors. *Journal of Personality*, 68(6), 999-1029.

Bijlage 1 Samenstelling begeleidingscommissie

Voorzitter

Prof. dr. J.J. Schippers

Universiteit Utrecht

Leden

Mw. dr. T. de Lange

Dr. T. Veld

Drs. J.J. Verboom

Drs. K. Terwan

Universiteit van Amsterdam

Erasmus Universiteit Rotterdam

Ministerie van Justitie, Directie Migratiebeleid

Ministerie van Sociale Zaken en

Werkgelegenheid, Directie Arbeidsverhoudingen

Bijlage 2 Migratie naar Nederland: migratiemotieven en het aandeel vrouwen

Tabel 1 Immigratie van niet-Nederlanders naar geregistreerd migratiemotief, 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Arbeid	19.010	19.849	18.463	16.758	16.113	17.467	21.753	32.067
Asiel	27.117	25.530	18.388	8.262	2.613	2.319	2.896	3.790
Gezin	33.785	35.658	35.276	34.148	27.480	24.956	25.064	25.434
Studie	6.545	8.013	9.414	9.143	10.482	11.065	11.382	11.481
Overig	4.903	5.425	5.057	5.245	8.438	7.629	6.573	7.539
Totaal	91.360	94.475	86.598	73.556	65.126	63.436	67.668	80.311

Bron: CBS

Tabel 2 Aandeel vrouwen binnen migratiemotieven (%), 1995 t/m 2007

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Arbeid	44,2	43,8	43,6	44,8	45,6	47,7	48,6	49,2	50,2	52,3	51,6	53,9	54,1
Asiel	26,9	27,4	27,1	28,8	30,2	31,1	30,7	34,0	33,2	32,9	32,6	31,7	34,0
Gezin	61,0	62,5	63,0	63,7	64,4	65,2	64,4	64,3	63,6	64,1	63,3	63,7	61,4
Studie	44,1	47,1	55,9	58,2	57,4	60,7	59,0	61,0	60,7	65,1	67,5	65,4	71,2
Overig	44,2	43,8	43,6	44,8	45,6	47,7	48,6	49,2	50,2	52,3	51,6	53,9	54,1
Totaal	66.726	77.142	76.689	81.632	78.355	91.360	94.475	86.598	73.556	65.126	63.436	67.668	80.311

Bron: CBS

Bijlage 3 Arbeidsmigranten naar regio van herkomst en sekse, 2000 t/m 2007

Tabel 1 Instroom arbeidsmigranten naar regio van herkomst (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
EU-14 en EVA	63,6	61,3	62,3	58,5	53,4	47,5	46,6	36,8
MOE landen	4,2	6,1	4,9	5,7	15,4	22,7	24,7	24,4
MOE+	1,1	1,5	1,2	1,3	1,4	1,2	1,9	13,1
derde landen	31,1	31,1	31,5	34,5	29,8	28,6	26,8	25,7
Totaal aantal	19.010	19.849	18.463	16.758	16.113	17.467	21.753	32.067

Bron: CBS

EU en EVA-landen

Tabel 2 Instroom arbeidsmigranten uit EU-16 en EVA-landen (land van geboorte), naar sekse, 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man	7.939	8.031	7.135	5.971	5.517	5.259	6.276	7.410
Vrouw	4.153	4.142	4.368	3.835	3.090	3.034	3.853	4.386
Totaal	12.092	12.173	11.503	9.806	8.607	8.293	10.129	11.796

Bron: CBS

Tabel 3 Instroom arbeidsmigranten uit de MOE-8 (land van geboorte), naar sekse, 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man	626	891	578	635	1.642	2.810	3.970	5.290
Vrouw	179	313	334	322	840	1.156	1.400	2.538
Totaal	805	1.204	912	957	2.482	3.966	5.370	7.828

Bron: CBS

Tabel 4 Instroom arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenië (land van geboorte), naar sekse, 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man	139	209	149	122	138	92	259	2.442
Vrouw	69	87	74	94	91	116	159	1.749
Totaal	208	296	223	216	229	208	418	4.191

Bron: CBS

Derde landen

Tabel 5 Instroom arbeidsmigranten geboren in derde landen die zijn vrijgesteld van de MVV-plicht, naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	78,1	78,9	78,1	77,7	76,5	76,2	79,7	74,6
Vrouw (%)	21,9	21,1	21,9	22,3	23,5	23,8	20,3	25,4
Totaal aantal	2.207	2.015	1.811	1.633	1.432	1.562	1.786	1.999

Bron: CBS

Tabel 6 Instroom arbeidsmigranten geboren in MVV-plichtige derde landen, naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	72,5	72,8	72,3	76,9	71,7	70,5	72,5	72,4
Vrouw (%)	27,5	27,2	27,7	23,1	28,3	29,5	27,5	27,6
Totaal aantal	3.698	4.161	4.014	4.146	3.363	3.438	4.050	6.253

Bron: CBS

Bijlage 4 Arbeidsmigranten naar land van herkomst en sekse, 2000 t/m 2007

EU-16 en EVA-landen

Tabel 1 Arbeidsmigranten uit Duitsland (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	60,3	60,1	58,1	56,8	59,3	60,7	57,4	58,5
Vrouw (%)	39,7	39,9	41,9	43,2	40,7	39,3	42,6	41,5
Totaal aantal	2.121	2.161	2.352	1.970	1.900	1.815	2.225	2.863

Bron: CBS

Tabel 2 Arbeidsmigranten uit Frankrijk (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	61,9	62,9	60,5	58,0	63,6	61,5	63,5	61,6
Vrouw (%)	38,1	37,1	39,5	42,0	36,4	38,5	36,5	38,4
Totaal aantal	1.089	1.060	984	785	770	911	1.023	1.207

Bron: CBS

Tabel 3 Arbeidsmigranten uit het Verenigd Koninkrijk (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	75,3	74,6	73,3	71,0	73,5	76,2	74,3	70,9
Vrouw (%)	24,7	25,4	26,7	29,0	26,5	23,8	25,7	29,1
Totaal aantal	3.546	3.629	2.874	2.372	1.899	1.556	1.918	2.209

Bron: CBS

MOE-landen

Tabel 4 Arbeidsmigranten uit Hongarije (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	85,8	86,4	80,8	79,3	60,9	68,0	48,3	68,4
Vrouw (%)	14,2	13,6	19,2	20,7	39,1	32,0	51,7	31,6
Totaal aantal	113	199	99	111	184	175	238	570

Bron: CBS

Tabel 5 Arbeidsmigranten uit Polen (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	74,8	68,9	58,9	62,5	66,3	71,3	74,6	67,1
Vrouw (%)	25,2	31,1	41,1	37,5	33,7	28,7	25,4	32,9
Totaal aantal	563	810	696	775	2.019	3.360	4.500	6.505

Bron: CBS

Tabel 6 Arbeidsmigranten uit Bulgarije (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	56,7	60,3	50,0	53,3	33,9	32,3	42,6	60,3
Vrouw (%)	43,3	39,7	50,0	46,7	66,1	67,7	57,4	39,7
Totaal aantal	60	73	54	75	62	65	108	3.119

Bron: CBS

Tabel 7 Arbeidsmigranten uit Roemenië (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	70,9	74,0	72,2	58,2	70,1	49,7	68,7	52,2
Vrouw (%)	29,1	26,0	27,8	41,8	29,9	50,3	31,3	47,8
Totaal aantal	148	223	169	141	167	143	310	1.072

Bron: CBS

*Derde landen die zijn vrijgesteld van de MVV-plicht***Tabel 8 Arbeidsmigranten uit Australië (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	72,5	74,2	70,2	74,4	67,6	74,7	75,0	65,7
Vrouw (%)	27,5	25,8	29,8	25,6	32,4	25,3	25,0	34,3
Totaal aantal	258	271	238	160	148	146	204	178

Bron: CBS

Tabel 9 Arbeidsmigranten uit Canada (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	73,1	69,7	61,8	61,2	72,1	75,6	65,7	70,7
Vrouw (%)	26,9	30,3	38,2	38,8	27,9	24,4	34,3	29,3
Totaal aantal	219	208	157	147	122	135	169	181

Bron: CBS

Tabel 10 Arbeidsmigranten uit Japan (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	88,7	89,9	90,8	90,7	87,5	84,6	87,8	85,2
Vrouw (%)	11,3	10,1	9,2	9,3	12,5	15,4	12,2	14,8
Totaal aantal	485	477	511	464	440	435	460	479

Bron: CBS

Tabel 11 Arbeidsmigranten uit de Verenigde Staten (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	74,9	75,8	75,1	72,7	70,5	70,5	79,6	71,5
Vrouw (%)	25,1	24,2	24,9	27,3	29,5	29,5	20,4	28,5
Totaal aantal	1.168	974	831	790	650	750	833	1.026

Bron: CBS

Tabel 12 Arbeidsmigranten uit Zuid-Korea (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	92,2	90,6	83,8	90,3	88,9	85,4	77,5	77,8
Vrouw (%)	7,8	9,4	16,2	9,7	11,1	14,6	22,5	22,2
Totaal aantal	77	85	74	72	72	96	120	135

Bron: CBS

*MVV-plichtige derde landen***Tabel 13 Arbeidsmigranten uit China (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	67,3	76,5	79,3	72,7	65,1	71,1	71,3	78,1
Vrouw (%)	32,7	23,5	20,7	27,3	34,9	28,9	28,7	21,9
Totaal aantal	168	272	222	216	229	308	286	893

Bron: CBS

Tabel 14 Arbeidsmigranten uit India (land van geboorte), naar sekse (%), 2000 t/m 2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	85,9	89,7	85,7	88,4	84,2	84,2	88,7	88,2
Vrouw (%)	14,1	10,3	14,3	11,6	15,8	15,8	11,3	11,8
Totaal aantal	277	292	237	241	209	494	986	1.523

Bron: CBS

Bijlage 5 Instroom arbeidsmigranten in Canada, Denemarken en Zweden

Tabel 1 Instroom arbeidsmigranten in Canada, naar sekse (%), 1998 t/m 2007

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	70	72	74	74	74	71	70	69	67	65
Vrouw (%)	30	28	26	26	26	29	30	31	33	35
Totaal aantal	41.752	47.294	58.095	65.275	58.222	51.223	55.181	61.618	55.721	53.823

Bron: Canadian immigration service (www.cic.gc.ca) 'Facts and Figures 2006 en 2007'

Tabel 2 Instroom arbeidsmigranten in Denemarken, naar sekse (%), 1999 t/m 2005

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Man (%)	72	74	72	72	70	71	72
Vrouw (%)	28	26	28	28	30	29	28
Totaal aantal	1.976	1.917	1.749	1.760	1.878	2.359	2.853

Nb: Personen uit de 'Nordic Countries' zijn niet in de cijfers opgenomen

Bron: StatBank Denmark (www.statbank.dk)

Tabel 3 Instroom arbeidsmigranten in Zweden, naar sekse (%), 1998 t/m 2007

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Man (%)	77	75	74	75	72	70	70	70	71	73
Vrouw (%)	23	25	26	25	28	30	30	30	29	27
Totaal aantal	2.453	2.404	3.300	3.292	3.130	2.988	4.076	5.243	6.614	6.769

Nb: Personen uit de 'Nordic Countries' zijn niet in de cijfers opgenomen

Bron: Sveriges Officiella Statistik (www.scb.se)

Bijlage 6 Mannelijke en vrouwelijke arbeidsmigranten naar arbeidsmarktsector en regio van herkomst

Tabel 1 Arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) op de Nederlandse arbeidsmarkt, naar arbeidsmarktsector (%)

Arbeidsmarktsector	Man	Vrouw
Openbaar bestuur, onderwijs, zorg en welzijn	8,5	16,0
Zakelijke dienstverlening en IT	46,6	46,9
Delfstoffen, industrie, energie en bouw	15,7	7,5
Landbouw, bosbouw en visserij	2,0	1,8
Overige sectoren	27,2	27,8
Totaal	100	100

Bron: CBS/SSB

Tabel 2 Aantal mannelijke arbeidsmigranten (2000 t/m 2005), naar arbeidsmarktsector en regio van herkomst

Arbeidsmarktsector	EU-16 + EVA	MOE-landen	Derde landen	Totaal (2000 t/m 2005)
Openbaar bestuur, onderwijs en zorg	1.959	375	1.788	4.122
Zakelijke dienstverlening, financ. instel en IT	16.092	1.191	5.388	22.671
Delfstoffen, industrie, energie en bouw	4.850	986	1.819	7.655
Landbouw, bosbouw en visserij	495	190	290	975
Overige sectoren	8.296	671	4.260	13.227
Totaal	31.692	3.413	13.545	48.650

Bron: CBS/SSB

Tabel 3 Aantal vrouwelijke arbeidsmigranten (200 t/m 2005), naar arbeidsmarktsector en regio van herkomst

Arbeidsmarktsector	EU-16 + EVA	MOE-landen	Derde landen	Totaal (2000 t/m 2005)
Openbaar bestuur, onderwijs en zorg	2.121	419	948	3.488
Zakelijke dienstverlening, financ. instel en IT	8.167	602	1.454	10.223
Delfstoffen, industrie, energie en bouw	1.210	112	314	1.636
Landbouw, bosbouw en visserij	267	88	40	395
Overige sectoren	4.832	288	952	6.072
Totaal	16.597	1.509	3.708	21.814

Bron: CBS/SSB

Bijlage 7 Gezinsmigranten van arbeidsmigranten

Tabel 1 Arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) met en zonder gezin (%)

	Met gezin	Zonder gezin
Totaal (2000 t/m 2005)	71,1	28,9
waarvan		
EU-16 en EVA-landen	71,0	29,0
MOE-landen	63,7	36,3
Derde landen	73,4	26,6

Bron: CBS/SSB

Tabel 2 Arbeidsmigranten (2000 t/m 2005) met en zonder gezin, naar sekse (%)

	Met gezin		Zonder gezin	
	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
Totaal (2000 t/m 2005)	69,3	75,1	30,7	24,9
waarvan				
EU-16 en EVA-landen	68,2	76,2	31,8	23,8
MOE-landen	58,0	75,7	42,0	24,3
Derde landen	74,4	70,1	25,6	29,9
Verenigd Koninkrijk	71,6	74,5	28,4	25,5
Verenigde Staten	76,1	67,7	23,9	32,3

Bron: CBS/SSB

Tabel 3 Arbeidsmigranten in de jaren 2000 en 2001 en het aantal geregistreerde gezinsmigranten dat zich bij hen voegde in de periode 2000 t/m 2006

	Arbeidsmigranten 2000 en 2001	Gezinsmigranten 2000 t/m 2006
Totaal	31.202	10.684
Waarvan EU-16 en EVA -landen	22.213	4.342
waaronder		
Duitsland	4.002	720
Frankrijk	2.048	540
Verenigd Koninkrijk	6.457	1.428
Waarvan MOE-landen	1.376	617
waaronder		
Polen	456	299
Waarvan derde landen	7.613	5.725
waaronder		
Verenigde Staten	1.653	1.292
Japan	817	884
China	322	208
India	386	211

Bron: CBS/SSB